ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΝΟΜΙΚΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΝΟΜΙΚΗΣ

ΤΟΜΕΑΣ Α'ΙΔΙΩΤΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ
ΜΔΕ ΑΣΤΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ 2006-07

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

του μεταπτυχιακού φοιτητή
ΣΩΤΗΡΙΟΥ Π. ΦΩΤΕΑ
(771 ΠΜΣ)

«Σύμφωνη με το κοινοτικό δίκαιο ερμηνεία του εθνικού κανόνα»

Επιβλέποντες: Καθηγητής κ. Φίλιππος Δωρής
Λέκτορας κα Παρασκευή Παπαρσενίου

ΑΘΗΝΑ

ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 2007

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Εισαγωγή

i) Η ένταξη του κοινοτικού δικαίου στο εθνικό ερμηνευτικό πλαίσιο

ii) Εννοιολογικές προσεγγίσεις και οριοθετήσεις

Α. ΚΑΤΑΣΤΡΩΣΗ ΣΥΜΦΕΡΟΝΤΩΝ ΚΑΙ ΠΟΙΟΤΙΚΗ ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΟΥΣΙΑΣΤΙΚΟΥ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ

i) Ανάδειξη εμπλεκόμενων αξιολογήσεων

ii) Αμεσότητα του κοινοτικού κανόνα: η σύμφωνη με αυτόν ερμηνεία ως εργαλείο διάσωσης το εθνικού κανόνα

iii) Μη αμεσότητα του κοινοτικού κανόνα: η σύμφωνη με αυτόν ερμηνεία ως εργαλείο υποκατάστασης της ελλείπουσας αμεσότητας

Ειδικότερα: Η νομολογιακή διάπλαση των ορίων της σύμφωνης με την Οδηγία ερμηνείας της εθνικής διάταξης

iv) Ένταξη στον ευρύτερο μηχανισμό αποτελεσματικής εφαρμογής του μη άμεσου κοινοτικού δικαίου

v) Σύμφωνη με τις μη δεσμευτικές κοινοτικές πράξεις ερμηνεία;

vi) Σύμφωνη με το ενωσιακό δίκαιο ερμηνεία;

Β. ΔΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΕΣ ΠΡΟΕΚΤΑΣΕΙΣ ΣΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ (ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ) ΔΙΚΗΣ

i) Η σύμφωνη με το κοινοτικό δίκαιο ερμηνεία ως υποχρέωση του εθνικού δικαστή

ii) Αυτεπάγγελτη αναζήτηση του κοινοτικού ερμηνευτικού κριτηρίου

iii) Διάκριση του κοινοτικού ερμηνευτικού κριτηρίου από το αλλοδαπό δίκαιο

iv) Η προδικαστική παραπομπή ως θεσμός αποκρυστάλλωσης του κοινοτικού ερμηνευτικού κριτηρίου

v) Σχέση με άλλα ερμηνευτικά σημεία αναφοράς ανώτερης τυπικής ισχύος

1.Σχέση προς την εναρμονισμένη με το Σύνταγμα ερμηνεία του κοινού νόμου

2.Σχέση προς τη σύμφωνη με το διεθνές δίκαιο ερμηνεία του εθνικού κανόνα

vi) Τελική κατάταξη στην ερμηνευτική διαδικασία

Αποτίμηση-Συμπερασματικές παρατηρήσεις

Εισαγωγή

i) Η ένταξη του κοινοτικού δικαίου στο εθνικό ερμηνευτικό πλαίσιο

Η μελέτη της επίδρασης της κοινοτικής έννομης τάξης στον ερμηνευτικό ορίζοντα του εθνικού δικαστή προϋποθέτει τη συστηματική προσέγγιση του εφαρμοστέου τεθειμένου δικαίου. Η αναγωγή του «συστήματος» σε αυτοτελές ερμηνευτικό κριτήριο απ' όλες τις σύγχρονες θεωρίες της νομικής ερμηνευτικής εδράζεται στην πεποίθηση ότι το δίκαιο διέπεται από τάξη και ενότητα, δηλαδή εσωτερική συνοχή και λογική αλληλουχία που παρέχουν χρήσιμα εργαλεία στη διαδικασία αποκάλυψης του νοήματός του. Καθίσταται προφανές ότι βασική συστηματική έκφανση του δικαίου είναι και η ιεραρχική του διάρθρωση, όπως αυτή εκφράζεται στη διαφοροποιημένη τυπική ισχύ των κανόνων του. Επιπλέον, είναι κοινός τόπος ότι σε νομοθετήματα αυξημένης τυπικής ισχύος αποτυπώνονται κατά κανόνα οι κρίσιμες εκείνες αξιολογήσεις που διατρέχουν την όλη έννομη τάξη και εξειδικεύονται κατά περίπτωση στο επίπεδο υποσυστημάτων κατώτερης τυπικής ισχύος. Πράγματι, η εύρυθμη λειτουργία ενός συστήματος, από άποψη λογική αλλά και φιλοσοφική, δεν μπορεί να διασφαλίζεται παρά μόνο με την εναρμόνιση κάθε στοιχείου του προς οποιοδήποτε άλλο κατέχει θέση τυπικά ανώτερη-και επομένως κατευθυντήρια σε επίπεδο ουσιαστικής αξιολόγησης-στο πλαίσιο του ίδιου συστήματος. Το πόρισμα αυτό, εφαρμοζόμενο στη διαδικασία ερμηνείας του δικαίου, αναδεικνύει ότι το περιεχόμενο του κοινού εθνικού νόμου οφείλει να ερευνάται σε αναφορά προς το κοινοτικό δίκαιο, το οποίο και απηχεί την ιεραρχική και αξιολογική έκφανση του συστηματικού ερμηνευτικού κριτηρίου. Το κοινοτικό δίκαιο εμφανίζεται δηλαδή ως κριτήριο στην ερμηνεία του κοινού εθνικού κανόνα υπό το πρίσμα της αυξημένης τυπικής ισχύος του, η οποία και προδιαθέτει για την αξιολογική του φόρτιση.

Η νομική θεμελίωση της υπέρτερης τυπικής δύναμης του κοινοτικού δικαίου στο πλαίσιο της ελληνικής έννομης τάξης δεν παρουσιάζει ιδιαίτερες δυσκολίες. Η Συνθήκη Προσχωρήσεως της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα αποτελεί διεθνή σύμβαση που κατά το άρθρο 28§1 του Συντάγματος καθίσταται από την κύρωσή[1] της με νόμο *«αναπόσπαστο μέρος του εσωτερικού ελληνικού δικαίου και*

[1] Κατά διορθωτική ερμηνεία αντί «επικύρωση» του συνταγματικού κειμένου. Δεδομένου ότι η επικύρωση αφορά το στάδιο σύναψης της διεθνούς σύμβασης και εκφράζει τη βούληση διεθνούς δέσμευσης της χώρας από μέρους του αρμοδίου οργάνου ενώ η κύρωση αναφέρεται στις μεθόδους

υπερισχύει από κάθε άλλη αντίθετη διάταξη νόμου». Από το περιεχόμενό της, προκύπτει ότι στην ελληνική έννομη τάξη -και μάλιστα με αυξημένη έναντι του κοινού νόμου τυπική ισχύ- δεν μεταγγίστηκε μόνο το τότε ισχύον πρωτογενές δίκαιο των ιδρυτικών Συνθηκών και των Πρόσθετων Πρωτοκόλλων τους (τροποποιημένο και αυτό με τη Συνθήκη Προσχωρήσεως για τη νομική κάλυψη της ελληνικής ένταξης) αλλά και κάθε ισχύουσα τη χρονική στιγμή της προσχώρησης ρύθμιση του παράγωγου κοινοτικού δικαίου που παρήχθη με νόμιμο έρεισμα στο πρωτογενές δίκαιο, δηλαδή το μέχρι τότε «κοινοτικό κεκτημένο» στο σύνολό του. Εξάλλου, για το χρόνο μετά την προσχώρηση, ο μηχανισμός διαφοροποιείται κατά το ότι πρόσθετο νομικό θεμέλιο παρέχει το ίδιο το ενσωματωμένο πλέον στην ελληνική έννομη τάξη πρωτογενές κοινοτικό δίκαιο. Πάντα υπό το πρίσμα του άρθρου 28 §1,2 το οποίο και τους αναγνωρίζει αυξημένη τυπική ισχύ, οι ιδρυτικές Συνθήκες περιβάλλουν τόσο τη διαδικασία τροποποίησης των ίδιων[2] όσο και τη διαδικασία παραγωγής του δευτερογενούς κοινοτικού δικαίου με εγγυήσεις αυξημένης τυπικής ισχύος έναντι των εθνικών δικαίων (ΣυνθΕΚ 10). Απ' αυτά προκύπτει ότι η αρχή της υπεροχής του κοινοτικού δικαίου έναντι του κοινού[3] ελληνικού νόμου γνωρίζει διττή θεμελίωση: αφενός στο ελληνικό Σύνταγμα ενόψει της διεθνούς συμβατικής φύσης του πρωτογενούς κοινοτικού δικαίου και αφετέρου στο ίδιο το τελευταίο, το οποίο (υπό το πρίσμα της νομολογιακής διάπλασης του ΔΕΚ[4]) επεκτείνει το προνόμιο αυτό και στο δευτερογενές.

εισδοχής της συνημμένης σύμβασης στο εσωτερικό δίκαιο που συνήθως πραγματοποιείται με νόμο, έχει υποστηριχθεί ότι ο συντακτικός νομοθέτης απέβλεψε σε σωρευτική αναφορά σε «επικύρωση και κύρωση με νόμο» που δεν υπηρετήθηκε όμως από την τελική διατύπωση. *Ρούκουνας, Διεθνές Δίκαιο, τ.Ι 1997, σ.144.*

[2] Βλ. την ερμηνευτική δήλωση του άρθρου 28 κατά την οποία το άρθρο αυτό αποτελεί θεμέλιο για τη συμμετοχή της χώρας μας στις διαδικασίες ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης.

[3] Το εριζόμενο ζήτημα της σχέσης της τυπικής ισχύος κοινοτικών και εθνικών συνταγματικών διατάξεων θα εξεταστεί παρεμπιπτόντως στο βαθμό που άπτεται της ερμηνευτικής αλληλεπίδρασης των δύο αυτών κριτηρίων.

[4] *Costa Enel, C-6/64.* Αξίζει να σημειωθεί ότι το ΔΕΚ θεωρεί οποιαδήποτε προσφυγή σε διατάξεις εθνικού δικαίου τελείως ακατάλληλη για τη θεμελίωση της υπεροχής του κοινοτικού δικαίου. Ακόμη και η ίδια η επίκληση διατάξεων του πρωτογενούς κοινοτικού δικαίου έχει χαρακτήρα συμπληρωματικό και επικουρικό. Αντιθέτως, το νομικό θεμέλιο της υπεροχής του κοινοτικού δικαίου εντοπίζεται στην προέλευσή του από αυτόνομη πηγή, η οποία και καθιστά εσφαλμένη την εξάρτηση από δεκτικές μεταβολής εθνικές ρυθμίσεις. Βλ. ειδικότερα *Σαχπεκίδου σε Στάγκο-Σαχπεκίδου, Δίκαιο*

Αντιθέτως, η τεκμηρίωση της αξιολογικής βαρύτητας του κοινοτικού δικαίου διεκδικεί αξιώσεις πληρότητας μόνο σε αναφορά προς τη γενικότερη δικαιοπολιτική θεμελίωση του ευρωπαϊκού εγχειρήματος. Είναι αλήθεια ότι η υπεροχή του κοινοτικού κανόνα αποτελεί συνειδητή επιλογή της έννομης τάξης που τον παράγει και των εθνικών συστημάτων που τον υποδέχονται προκειμένου να διασφαλιστεί η ενότητα και η ομοιομορφία της εφαρμογής του. Αυτή η στόχευση απηχεί το βασικό αξιολογικό φορτίο της κοινοτικής έννομης τάξης[5]. Οι επιταγές του κοινοτικού δικαίου δεν διεκδικούν νομική ορθότητα ή ενισχυμένη σημασία έναντι του εθνικού δικαίου, αλλά εξοπλίζονται με κανονιστική προτεραιότητα προκειμένου να υπηρετήσουν τη νομική ευρυθμία των ευρωπαϊκών θεσμών. Υπό αυτήν την έννοια, το προβάδισμα του κοινοτικού δικαίου έχει την πηγή του πρωτίστως σε επίπεδο πολιτικής επιλογής και μετουσιώνεται σε νομική αξιολόγηση για να προωθήσει την επιλογή αυτή. Η τυπική-νομική κατίσχυση του κοινοτικού κανόνα είναι επομένως μέσο έκφρασης της βαρύνουσας πολιτικής αξιολόγησης που αποδίδουν τα συμμετέχοντα κράτη στο κοινό τους εγχείρημα.

ii) Εννοιολογικές προσεγγίσεις και οριοθετήσεις

Έχοντας επιχειρήσει μια απόπειρα συστηματικής ένταξης του κοινοτικού δικαίου ως ερμηνευτικού κριτηρίου, κρίνουμε σκόπιμο κατ' αρχάς να οριοθετήσουμε αρνητικά την κατασκευή της *«σύμφωνης ή εναρμονισμένης μ' αυτό ερμηνείας του εθνικού κανόνα»*. Η διάκριση από τις άλλες ερμηνευτικές λειτουργίες που αφορούν το κοινοτικό δίκαιο βοηθά στην ομαλότερη μεθοδολογική προσέγγιση της θετικής περιγραφής της.

Πρώτος άξονας διάκρισης είναι αυτός έναντι της ίδιας της ερμηνείας του κοινοτικού δικαίου, η οποία και επιχειρείται στη βάση των κλασικών σημείων αναφοράς του

των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων και της Ευρωπαϊκής Ένωσης 2000, σ. 244, 252. Το ορολογικά αδόκιμο της «ενσωμάτωσης ή κατοχύρωσης» της αρχής της υπεροχής από τα εθνικά Συντάγματα και το προτιμότερο της αναφοράς σε «απλή καταγραφή» της υποστηρίζει ο *Ορφανίδης, Αναθεώρηση, ερμηνεία και εφαρμογή του εθνικού Συντάγματος σύμφωνη με το κοινοτικό δίκαιο, ΕΕΕυρΔ 3-4:2006, σ. 432,* που επισημαίνει ότι τυχόν εξάρτηση της νομιμότητας της αρχής από το εθνικό Σύνταγμα θα σήμαινε *«εκ πλαγίου ανατροπή της και θα νομιμοποιούσε μία επιλεκτική εφαρμογή της»*.

[5] Πρόκειται για την «ενοποιητική τελολογία» του κοινοτικού εγχειρήματος, που ανάγεται σε δικαιοπολιτικό θεμέλιο της σύμφωνης με το κοινοτικό δίκαιο ερμηνείας. *Βλ. Παπανικολάου, Μεθοδολογία του Ιδιωτικού Δικαίου και Ερμηνεία των Δικαιοπραξιών 2000, σ. 194.*

γράμματος, του σκοπού και του συστήματος[6]. Στην περίπτωση αυτή, αποτέλεσμα της διαδικασίας είναι η αποκάλυψη του νοήματος του ίδιου του κοινοτικού κανόνα. Το κοινοτικό δίκαιο δηλαδή δεν αποτελεί συστηματικό ερμηνευτικό κριτήριο του εθνικού δικαίου αλλά τοποθετείται το ίδιο στη θέση του αντικειμένου της ερμηνείας. Είναι προφανές ότι η ερμηνεία του κοινοτικού δικαίου προηγείται λογικά και μεθοδολογικά από τη σύμφωνη με αυτό ερμηνεία άλλης διάταξης. Η ερμηνευτική λειτουργία του κοινοτικού δικαίου επί των εθνικών διατάξεων προϋποθέτει σαφώς την αποκάλυψη του νοήματος του πρώτου.

Δεύτερη εννοιολογική αντιδιαστολή είναι αυτή προς τη σύμφωνη με το πρωτογενές ερμηνεία του παράγωγου κοινοτικού δικαίου[7]. Η λειτουργία αυτή αναπτύσσεται στο

---

[6] Χωρίς πρόθεση να επεκταθούμε σε ανάλυση που θα υπερέβαινε τους στόχους του παρόντος, επιχειρούμε παρακάτω μια αδρομερή σκιαγράφηση των κανόνων που διέπουν την ερμηνεία των διατάξεων του κοινοτικού δικαίου. Η μελέτη της νομολογίας του ΔΕΚ αναδεικνύει ότι τα παραδοσιακά ερμηνευτικά κριτήρια επανέρχονται προσαρμοσμένα στην ιδιαιτερότητα της υπερεθνικής προέλευσης του ερμηνευόμενου κανόνα. Η πραγματικότητα αυτή επιβάλλει, μεταξύ άλλων, την αναβαθμισμένη χρήση της συγκριτικής μεθόδου, ιδιαίτερα κατά την εκτίμηση του γραμματικού κριτηρίου, προκειμένου να αποφευχθεί τυχόν σύγχυση λόγω της πολυγλωσσίας και των πολλαπλών μεταφράσεων, αλλά και την αποσύνδεση του ιστορικού κριτηρίου από το εθνικό υπόβαθρο τυχόν μετεγγραφής του κοινοτικού κανόνα *Βλ. Καράκωστα, Κοινοτικοί κανόνες και εθνικό αστικό δίκαιο 1997, σ. 38 επ.* Την ιδιαίτερη θέση της τελολογικής ερμηνείας ως δυναμικής διαδικασίας προώθησης των σκοπών της Συνθήκης επισημαίνει και ο *Κακούρης, Σύντομες παρατηρήσεις επί των μεθόδων ερμηνείας του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, ΕλλΔνη 1997, σ. 245 επ.*, ο οποίος και της αποδίδει εξελικτικό χαρακτήρα, υπό την έννοια της διαρκούς προσαρμογής του σκοπού της κοινοτικής διάταξης στο όλο κοινοτικό κεκτημένο του χρόνου ερμηνείας της. Παράλληλα, υπογραμμίζει την άρνηση του ΔΕΚ να προσφύγει σε εφαρμογή των ερμηνευτικών κανόνων των διεθνών συμβάσεων που περιέχονται στη Σύμβαση της Βιέννης του 1969 και επί των ιδρυτικών Συνθηκών ως ένδειξη της αυτόνομης θεώρησής τους. Η σημασία της ανεύρεσης του αληθούς σκοπού του κοινοτικού κανόνα δικαίου νοείται ασφαλώς και ως αποδυνάμωση της ερμηνευτικής αξίας του γραμματικού κριτηρίου της «γλώσσας εργασίας». Όταν επομένως η πολυγλωσσία δυσχεραίνει την τελολογική προσέγγιση, πρέπει να προκρίνεται η συγκρότηση μιας έννοιας που προκύπτει από τη σώρευση των διαφοροποιημένων διατυπώσεων και όχι εκείνη που αντιστοιχεί στο κοινό γλωσσικό τους minimum. Για το λόγο αυτό εξάλλου, η λεγόμενη ιστορική βούληση του κοινοτικού νομοθέτη, νοούμενη ως προϊόν πολιτικών και διαπραγματευτικών συμβιβασμών, πρέπει να υποβαθμίζεται κατά τη διατύπωση του τελολογικού πορίσματος. *Βλ. Βαλτούδη, Θεμελίωση και οριοθέτηση της «σύμφωνης με την Οδηγία ερμηνείας», Αρμ. 1999, σ.25 επ.* Για το χαρακτήρα της «εξελικτικής τελολογικής ερμηνείας» βλ. επίσης *Κρουσταλλάκη, ό.π., σ.1460.*

[7] Βλ. αντίθετα σε *Βαλτούδη, ό.π., σ. 27.*

πλαίσιο της παραπάνω ερμηνείας του ίδιου του κοινοτικού δικαίου. Στην περίπτωση αυτή, το συστηματικό κριτήριο υπό την ιεραρχική-αξιολογική[8] του διάσταση εισφέρεται στη διαδικασία ερμηνείας του παράγωγου κοινοτικού κανόνα και δεν αφορά την ερμηνευτική προσέγγιση του εθνικού δικαίου. Δεδομένου ότι βρισκόμαστε στο χώρο της ερμηνείας του κοινοτικού δικαίου, είναι αυτονόητη η επισήμανση ότι και αυτή η ερμηνευτική λειτουργία προηγείται της σύμφωνης με το κοινοτικό δίκαιο ερμηνείας μιας εθνικής διάταξης κοινού νόμου. Η τελευταία προϋποθέτει πλήρη και συνολικό προσδιορισμό του ακριβούς νοήματος του κοινοτικού κανόνα που χρησιμοποιείται ως ερμηνευτικό κριτήριο.

Η τρίτη παρατήρηση μπορεί να συνοψιστεί στο ότι ο εξεταζόμενος μηχανισμός δεν αποτελεί μια απλή ερμηνευτική επιρροή του κοινοτικού δικαίου στο εθνικό, υπό την έννοια που απηχεί η διαπίστωση ότι οι ερμηνευτικές δυνατότητες του τελευταίου αναδεικνύονται ευκρινέστερα μετά από συνεκτίμηση του κοινοτικού κανόνα. Στην τελευταία αυτή ήσσονα λειτουργία εντάσσεται και η μετάγγιση των επιταγών του κοινοτικού δικαίου στο εσωτερικό του Κράτους-μέλους μέσω της εξειδίκευσης των γενικών ρητρών και της συγκεκριμενοποίησης των αόριστων νομικών εννοιών του τελευταίου (έμμεση τριτενέργεια)[9]. Αντιθέτως, η σύμφωνη με το κοινοτικό δίκαιο ερμηνεία δεν αφορά απλώς την ερμηνευτική οριοθέτηση του εθνικού κανόνα αλλά μετέχει της *«ελεγκτικής λειτουργίας της ερμηνείας»*[10], αυτής δηλαδή που ρυθμίζει την

---

[8] Ρητή θεμελίωση της αυξημένης τυπικής ισχύος του πρωτογενούς έναντι του δευτερογενούς κοινοτικού δικαίου (και άρα της ανάγκης συμβατότητας του δεύτερου προς τις επιταγές του πρώτου) παρέχει το άρθρο 5 ΣυνθΕΕ, το οποίο και οριοθετεί τη δράση των οργάνων εντός του νομικού πλαισίου των ιδρυτικών Συνθηκών και των τροποποιητικών τους πράξεων.

[9] Σε επίπεδο πρωτογενούς κοινοτικού δικαίου, η «έμμεση τριτενέργεια» (ως συμβατικά χρησιμοποιούμενος όρος για την περιγραφή του ερμηνευτικού αυτού φαινομένου παρά τις έντονες ορολογικές αντιρρήσεις) αντιδιαστέλλεται προς το άμεσο αποτέλεσμα διατάξεων των ιδρυτικών Συνθηκών σε επίπεδο οριζόντιων σχέσεων (έτσι *Walrave C-36/74*) που αποτελεί πρακτικά τον εξειδικευμένο τεχνικό όρο για την άμεση τριτενέργεια στην περίπτωση αυτή. Για την απόρριψη της τελευταίας βλ. ενδεικτικά *Preedy, Fundamental Rights and Private Acts-Horizontal Direct or Indirect Effect ?, European Review of Private Law 2000, σ.125 επ.* με τη συλλογιστική περί αποδυνάμωσης της ιδιωτικής αυτονομίας και απαγορευμένης δικαστικής υποκατάστασης στη νομοθετική στάθμιση.

[10] Η σχετική διάκριση επιχειρείται κατά την ανάλυση της «εναρμονισμένης με το Σύνταγμα ερμηνείας». Ωστόσο, λόγω της κανονιστικής ομοιότητας των περιπτώσεων που οφείλεται στην υπερνομοθετική ισχύ Συντάγματος και κοινοτικού δικαίου, η περιγραφή της διάκρισης ισχύει αυτούσια και στην εδώ περίπτωση.

επιλογή μεταξύ των περισσότερων υποστηρίξιμων ερμηνευτικών εκδοχών που προέκυψαν ως αντικείμενο της οριοθέτησης.

Από τα όσα έχουν αναπτυχθεί μέχρι στιγμής, μπορεί να συναχθεί ένα πρώτο συμπέρασμα για την υφή της ιδιαίτερης αυτής ερμηνευτικής λειτουργίας που επιτελεί το κοινοτικό δίκαιο ως προς τον εθνικό κανόνα, το οποίο και συνοψίζεται στα εξής:

Το κοινοτικό δίκαιο, πρωτογενές και παράγωγο, εμφανίζει έναντι του κοινού εθνικού νόμου αυξημένη τυπική ισχύ, συνεπεία της ιδιαίτερης δικαιοπολιτικής του αποστολής. Το γεγονός αυτό νομιμοποιεί μια ιδιαίτερη ερμηνευτική επενέργεια στην εθνική διάταξη, η οποία και αφορά το κρίσιμο και καταληκτικό στάδιο της ερμηνευτικής διαδικασίας. Η αρχική προσέγγιση ενδεχομένως την ορίζει ως την ανάγκη ερμηνείας του εθνικού κανόνα κατά τρόπο τέτοιο ώστε να αποφεύγεται η σύγκρουσή του με τον κοινοτικό. Ωστόσο, η φύση, η έκταση και το περιεχόμενό της επενέργειας αυτής θα αποτελέσουν στο εξής αντικείμενο έρευνας ώστε να της αποδοθούν τα ακριβή της χαρακτηριστικά. Αυτό που με βεβαιότητα μπορεί να διαπιστωθεί στο πρώιμο αυτό στάδιο είναι ότι η ολοκληρωμένη ερμηνεία του ίδιου του κοινοτικού κανόνα προϋποτίθεται μεθοδολογικά.

Α. Κατάστρωση συμφερόντων και ποιοτική διαφοροποίηση του ουσιαστικού περιεχομένου

i) Ανάδειξη εμπλεκόμενων αξιολογήσεων[11]

Υποστηρίξαμε παραπάνω ότι η αναγωγή του κοινοτικού δικαίου σε ερμηνευτικό κριτήριο δικαιολογείται από τη σημασία που αποδίδουν οι εθνικές έννομες τάξεις στη συνεκτική για το κοινοτικό εγχείρημα λειτουργία που αυτό επιτελεί. Η διαπίστωση αυτή δεν μπορεί ωστόσο να παραμένει σ' ένα αφηρημένο θεωρητικό επίπεδο αλλά οφείλει να πραγματώνεται κανονιστικά ανευρίσκοντας ερείσματα σε επίπεδο νομικής δογματικής. Με άλλα λόγια, η πρώτη ουσιαστική αξιολόγηση που συνοδεύει τη διερεύνηση της σχέσης μεταξύ κοινοτικής και εθνικών εννόμων τάξεων είναι η ανάγκη αποτελεσματικής πραγμάτωσης των επιταγών της πρώτης στους τομείς εκείνους που έχουν επιφυλαχθεί στην αρμοδιότητά των οργάνων της. Η βαρύνουσα αξιολόγηση του κοινοτικού δικαίου παραμένει δηλαδή κενό γράμμα ελλείψει μηχανισμών πραγμάτωσης της αποτελεσματικότητάς του.

Θα ήταν λοιπόν εύλογο να αναζητήσει κανείς τους παράγοντες εκείνους που οριοθετούν την αποτελεσματικότητα αυτή. Στο πλαίσιο αυτό, είναι καταλυτικής σημασίας η παρατήρηση ότι το κοινοτικό δίκαιο εμφανίζει την ιδιομορφία να παράγεται από τα όργανα της κοινοτικής έννομης τάξης με σκοπό όμως να καταστεί μέρος του εσωτερικού δικαίου των κρατών-μελών[12] και να εφαρμοστεί εντός των εθνικών εννόμων τάξεων. Το κοινοτικό δίκαιο δεν εμφανίζεται επομένως ως μια «παράλληλη» δικαιϊκή πραγματικότητα αλλά ως μια δικαιοπαραγωγική πηγή με

---

[11] Για τη συλλογιστική βλ. *Μεταλληνό, Η σύμφωνη με το κοινοτικό δίκαιο ερμηνεία, Ενθύμημα Άλκη Αργυριάδη 1997, σ.614 επ.*

[12] Διατηρώντας ωστόσο την ιδιαιτερότητα της προέλευσής χωρίς ενσωμάτωση στα νομικά σχήματα της εσωτερικής έννομης τάξης και την κανονιστική ιεραρχία που αυτά αποτυπώνουν. Συγκεκριμένα, η ιδιοθεσία ως εγγενές χαρακτηριστικό του κοινοτικού κανόνα εκφράζει την ποιοτική πραγματικότητα της προέλευσης από μια ιδιαίτερη πηγή δικαίου που επιφέρει μεταξύ άλλων κατίσχυση έναντι του αντίθετου εθνικού ανεξαρτήτως της νομικής μορφής και της ιεραρχικής κατάταξης του τελευταίου. Η ιδιαιτερότητα του κοινοτικού κανόνα συμπληρώνεται από την έλλειψη αναγκαιότητας εθνικής πράξης μετατροπής (διαφορετικό από τη μετεγγραφή της Οδηγίας/βλ. υποσημ.18) για την εισδοχή του στο εθνικό δίκαιο. *Βλ. Σκανδάμη, Ευρωπαϊκό Δίκαιο και στοιχεία ελληνικού δικαίου προσαρμογής 1994, σ.155 επ.*

προσανατολισμό προς τον ίδιο τον εθνικό δικαστή[13]. Από αυτό το συμπέρασμα επαληθεύεται η ρήση ότι «κοινοτικός δικαστής είναι πρωτίστως ο εθνικός δικαστής»[14]. Η υπαγωγή επομένως παραγωγού και βασικού εφαρμοστή του κοινοτικού δικαίου σε διαφορετικές έννομες τάξεις αποτελεί το πρώτο σημείο αποδυνάμωσης της αποτελεσματικότητας του κοινοτικού δικαίου[15]. Ο αποκεντρωμένος μηχανισμός επιβολής του κοινοτικού δικαίου θεμελιώνει τη «διαδικαστική αυτονομία» των Κρατών-μελών ως τάση αντίρροπη της αποτελεσματικής του εφαρμογής[16]. Πράγματι, η διάχυση της εφαρμογής του

---

[13] Η παραδοχή αυτή ενισχύεται από τις θεμελιωτικές προϋποθέσεις της αρμοδιότητας των δικαιοδοτικών οργάνων της Ένωσης. Η περιορισμένη ενεργητική νομιμοποίηση των «μη προνομιούχων διαδίκων» στις κάθετες σχέσεις και η παντελής έλλειψή της στις οριζόντιες πείθουν ότι δικαστήρια ουσίας του κοινοτικού δικαίου είναι πρωτίστως τα εθνικά. Η διασφάλιση της ενότητας και της ομοιομορφίας στην εφαρμογή του κοινοτικού δικαίου μέσω του θεσμού της προδικαστικής παραπομπής (βλ. και παρακάτω υπό Β iv) επιτελεί την ίδια λειτουργία με τον αναιρετικό έλεγχο των εθνικών Ακυρωτικών για κακή ερμηνεία του νόμου.

[14] Για την περιγραφή του φαινομένου υπό την ορολογική επιλογή της «διπλής λειτουργικότητας» ή «λειτουργικής υποκατάστασης» του εθνικού δικαστή βλ μ.ά. *Κουκουλή-Σπηλιωτοπούλου, Δικαστική προστασία και κυρώσεις για τις παραβιάσεις του κοινοτικού δικαίου, ΕλλΔνη 1997 (36), σ.355* και για «λειτουργικό αναδιπλασιασμό» (dedoublement fonctionnel) βλ. *Σκανδάμη, Το παράδειγμα της ευρωπαϊκής διακυβέρνησης (Μεταξύ κυριαρχίας και αγοράς) 2000, σ.99.*

[15] Πρόκειται αναμφισβήτητα για μια «δομική επιλογή» του κοινοτικού συστήματος που άπτεται της ιδιαίτερης φύσης του. Η αποκεντρωμένη εφαρμογή του κοινοτικού δικαίου πρωτίστως από τον εθνικό δικαστή, συχνά αιτία αμφισβήτησης της ομοιομορφίας και της συνοχής στην απονομή του, εξισορροπείται από τη μεγάλη πηγή της αποτελεσματικότητάς του, δηλαδή την επικλησιμότητά του στο εσωτερικό δίκαιο, ανεξαρτήτως εθνικής πράξης προσαρμογής.

[16] Βλ. Ειδικότερα, *Acceto - Zleptnig, The principle of effectiveness: rethinking its role in Community Law, European Public Law 2005, σ. 375 επ.* όπου η αποτελεσματικότητα του κοινοτικού δικαίου νοείται ως έννοια ευρύτερη από αυτήν της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας ως προς τα δικαιώματα που απονέμονται από το κοινοτικό δίκαιο. Η πρώτη εκφράζει την υποχρέωση των εθνικών αρχών-σε επίπεδο νομοθετικής, εκτελεστικής ή δικαστικής λειτουργίας-προς οποιαδήποτε θετική ή αρνητική (αποχή από πράξη) ενέργεια για την αποτελεσματική πραγμάτωση των επιταγών του κοινοτικού δικαίου και ανευρίσκει νομική βάση στο άρθρο 10 ΣυνθΕΚ που καθιερώνει τη σχετική υποχρέωση συνεργασίας. Αντιθέτως, η δεύτερη αναφέρεται στο περιορισμένο πλαίσιο της επιδίωξης δικαιωμάτων κοινοτικής προέλευσης με εθνικά ένδικα βοηθήματα. Τα τελευταία πρέπει να διέπονται από αποτελεσματικότητα (effectiveness) και ισοδυναμία (equivalence) έναντι της δικονομικής επιδίωξης δικαιωμάτων εθνικής προέλευσης. Υπό αυτό το καθεστώς ελέγχου, η αντιπαράθεση αποτελεσματικότητας και «διαδικαστικής αυτονομίας» του Κράτους- μέλους τείνει να αμβλυνθεί *Βλ. Delicostopoulos, Towards European Procedural Primacy in National Legal Systems, ELJ 2003 (9), σ.*

κοινοτικού κανόνα από τα εθνικά δικαστήρια τον καθιστά ευάλωτο στις ιδιομορφίες κάθε εθνικού ερμηνευτικού ορίζοντα και στην ανάγκη συνεκτίμησης των εκάστοτε ισχυουσών εθνικών διατάξεων. Επίσης, ακόμη και στην πλειονότητα των περιπτώσεων όπου η ένταξη του εφαρμοστέου κοινοτικού κανόνα στο εθνικό δίκαιο δεν εμφανίζει προβλήματα, δεν μπορεί κανείς να αμφισβητήσει τη μεγαλύτερη εξοικείωση του εθνικού δικαστή με το δίκαιο που παράγεται από εθνική πηγή.

Η τελευταία αυτή διαπίστωση σκιαγραφεί επιτυχημένα την αντίρροπη στην αποτελεσματικότητα του κοινοτικού δικαίου αξιολόγηση, αυτή δηλαδή που προτάσσει την ασφάλεια του δικαίου ως ενιαίου συστήματος. Πράγματι, αφού αντιμετωπίζουμε με σχετική επιείκεια τη συχνή αμηχανία ενός εξειδικευμένου δικαστικού λειτουργού μπροστά στην ύπαρξη ή το ακριβές νόημα του κοινοτικού κανόνα, θα ήταν αδικαιολόγητο να αξιώνεται πλήρης εξοικείωση μ' αυτόν από έναν ιδιώτη. Επομένως, είναι εύλογο να υποστηριχθεί ότι η στάθμιση που επιχειρείται με αποκλειστικό κριτήριο την ασφάλεια του δικαίου κατατείνει υπέρ της επικράτησης των λύσεων που πηγάζουν από το εθνικό κανονιστικό πλαίσιο. Αυτό το συμπέρασμα αποτελεί προϊόν μιας επαγωγικής παρατήρησης που συνοψίζεται στο ότι εύλογη πεποίθηση των κοινωνών του δικαίου είναι η ρύθμιση των νομικά σημαντικών βιοτικών σχέσεων να αναζητείται σε εθνικούς και όχι υπερεθνικούς κανόνες.

Πρέπει ωστόσο να σημειωθεί ότι το πόρισμα αυτό αποδυναμώνεται προϊούσας της εμπέδωσης του κοινοτικού νομικού συστήματος. Είναι γεγονός ότι η συνεχής αύξηση των κανόνων κοινοτικής προέλευσης που ανευρίσκονται στις εθνικές έννομες τάξεις, καθιστά ολοένα και λιγότερο πιθανό τον αιφνιδιασμό ενός κοινωνού του δικαίου από την τυχόν ρύθμιση ενός ζητήματος βάσει ενός τέτοιου κανόνα. Από τα παραπάνω προκύπτει ότι η επίκληση «ανασφάλειας δικαίου» από τη ρυθμιστική δύναμη του κοινοτικού δικαίου εκφράζει μεν την υπαρκτή πραγματικότητα της μειωμένης τριβής

---

600 επ. Επισημαίνεται εξάλλου η σταδιακή υποχώρηση της τάσης του ΔΕΚ να εμπιστεύεται την εφαρμογή του κοινοτικού δικαίου πλήρως στα εθνικά δικαιοδοτικά συστήματα προς όφελος *«μιας έμμεσης εναρμόνισης των προϋποθέσεων διεκδίκησης των ιδιωτικών δικαιωμάτων, που άπτονται του κοινοτικού δικαίου, στο εσωτερικό των κρατών μελών» Βλ. Σαχπεκίδου, Παραδείγματα έμμεσων επιδράσεων του κοινοτικού δικαίου στις έννομες τάξεις των κρατών μελών, ΕλλΔνη 1994, σ. 589.* Προς αυτήν την κατεύθυνση και ο χαρακτηρισμός του εθνικού δικονομικού δικαίου ως *«επικουρικού κοινοτικού δικαίου επιβολής» sic. Kakouris, Do the Member States possess national procedural 'autonomy'? CMLR 1997, σ. 1390, 1404.*

των κοινωνών με αυτό αλλά είναι ταυτόχρονα ορολογικά επισφαλής, δεδομένου ότι ο κοινοτικός κανόνας ενσωματώνεται και ο ίδιος στο εσωτερικό δίκαιο ενώ οι νομιμοποιητικές του βάσεις είναι μεν διαφορετικές αλλά εξίσου ισχυρές με αυτόν που παράγεται από τα εθνικά όργανα. Το στοιχείο αυτό θα συνεκτιμηθεί επομένως για τη ανάλυση της σχέσης μεταξύ κοινοτικής και εθνικών εννόμων τάξεων, στην έκταση που όντως αντικατοπτρίζει ένα δικαιολογημένο σεβασμό στην εύλογη πεποίθηση των κοινωνών και χωρίς ασφαλώς να διεκδικεί αξιώσεις αποκλειστικότητας.

Η αποτελεσματικότητα του κοινοτικού δικαίου αφενός και η «ασφάλεια του δικαίου» ως πρωτείο του εθνικού νομοθέτη αφετέρου είναι επομένως αντίρροπα συμφέροντα που πρέπει να συγκεράζονται. Η οποιαδήποτε όμως στάθμιση δεν πραγματοποιείται αφηρημένα αλλά υπό το πρίσμα της κατανομής των αρμοδιοτήτων μεταξύ Κοινότητας και κρατών-μελών, η οποία και αποτελεί το νομικό υπόβαθρο της περαιτέρω εξέτασης. Είναι εξάλλου προφανές ότι η πληρότητα, η δογματική σαφήνεια και ο σεβασμός αυτής της κατανομής νοηματοδοτούν και ενισχύουν τις παραπάνω αξιολογήσεις. Πράγματι, ο κοινοτικός κανόνας διεκδικεί την αποτελεσματικότητά του μόνο στις περιπτώσεις που η Κοινότητα έχει αρμοδιότητα δράσης. Αντίστοιχα, ο κοινωνός του δικαίου έχει αυξημένες απαιτήσεις προκριματικής εφαρμογής των εθνικών λύσεων μόνο όταν το κράτος-μέλος διατηρεί αρμοδιότητα επί του ρυθμιστέου ζητήματος. Γίνεται αντιληπτό επομένως ότι οι αντίθετες αξιολογήσεις χρήζουν στάθμισης ιδιαίτερα όταν ο τίτλος της σχετικής αρμοδιότητας έχει συντρέχουσα φύση μεταξύ Κοινότητας και κράτους-μέλους. Όσο περισσότερο διασώζονται και τα δύο συμφέροντα, τόσο πιο επιτυχημένη είναι η στάθμιση ανεξαρτήτως της in concreto άσκησης της αρμοδιότητας από εθνική ή κοινοτική πηγή. Σε κάθε περίπτωση, η λύση που δίνεται πρέπει να διατηρεί ακέραια την υφιστάμενη κατανομή των αρμοδιοτήτων, που ανάγεται έτσι σε βαρύνουσα και ρυθμιστική αξιολόγηση.

Το παραπάνω πλέγμα συμφερόντων αναπτύσσεται κάθε φορά που κοινοτικός κανόνας διεκδικεί την εφαρμογή του ενώπιον εθνικού δικαστηρίου και οδηγεί σε διαφορετική κάθε φορά λύση, συναρτήσει της αξιολόγησης που προκρίνεται στη συγκεκριμένη περίπτωση. Προκαταβολικά θα μπορούσε να λεχθεί ότι διαφοροποιητικό στοιχείο, πρακτικά δηλαδή αποτέλεσμα της ήδη πραγματοποιημένης στάθμισης των παραπάνω αξιολογήσεων, είναι κατά πόσον στον κοινοτικό κανόνα έχει αποδοθεί άμεση ισχύς στο εθνικό δίκαιο ή όχι. Ο ρόλος και η σημασία της σύμφωνης με το κοινοτικό δίκαιο ερμηνείας θα ερευνηθεί επομένως στο

πλαίσιο της διαδικασίας αυτής, κατ' αρχήν σε αναφορά προς την αμεσότητα ή μη του κοινοτικού κανόνα.

ii) Αμεσότητα του κοινοτικού κανόνα - Η σύμφωνη με αυτόν ερμηνεία ως εργαλείο διάσωσης του εθνικού κανόνα

Η υπεροχή της έννομης τάξης έναντι του εθνικού δικαίου αποτελεί μια τυπική αξιολόγηση που, ωστόσο, δεν θεμελιώνει από μόνη της μηχανισμό αποτελεσματικής πραγμάτωσης των επιταγών της. Συγκεκριμένα, η δυνατότητα σύγκρισης εθνικής και κοινοτικής διάταξης σε επίπεδο τυπικής ισχύος προϋποθέτει τη δυνατότητα επίκλησης και των δύο ενώπιον του ίδιου forum, εν προκειμένω του εθνικού δικαστηρίου. Η δυνατότητα αυτή είναι αυτονόητη για τον εθνικό κανόνα. Αντιθέτως, η επικλησιμότητα της κοινοτικής διάταξης στο εθνικό δίκαιο εξαρτάται από τη νομική μορφή της κοινοτικής πράξης που τη θεσπίζει. Κρίσιμη επομένως ιδιότητα του κοινοτικού κανόνα είναι η ανάπτυξη ή μη αμεσότητας[17]. Η ύπαρξη της ιδιότητας αυτής επιφέρει αυτόματα την ενσωμάτωσή του και τη δυνατότητα προβολής του στο εσωτερικό δίκαιο. Αντιθέτως, η έλλειψη της αμεσότητας προϋποθέτει για το ίδιο αποτέλεσμα τη μεσολάβηση του εθνικού νομοθέτη[18].

---

[17] Για τη διάκριση μεταξύ άμεσης ισχύος (εφαρμογής) και άμεσου αποτελέσματος βλ. ενδεικτικά *Σαχπεκίδου σε Στάγκο-Σαχπεκίδου, Δίκαιο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων και της Ευρωπαϊκής Ένωσης 2000, σ.232 επ.* Με τον πρώτο όρο αποτυπώνεται η ενεργοποίηση του κανόνα στο εσωτερικό δίκαιο χωρίς εθνική πράξη διαμεσολάβησης (αδιαμεσολάβητο) ενώ με το δεύτερο το προβλητό/επικλητό του ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων. Στην ίδια διάκριση με διαφορετική ορολογική επιλογή προβαίνει ο *Μποτόπουλος, Η λειτουργία των οδηγιών στο εθνικό εταιρικό δίκαιο (Σκέψεις με αφορμή την απόφαση 1500/1997 ΠΠρΑθ), ΔΕΕ 1997 (6), σ.556* όπου επιχειρείται η αντιδιαστολή μεταξύ αφενός «εφαρμοσιμότητας» (άμεσης ισχύος) και αφετέρου «επικλησιμότητας» (άμεσου αποτελέσματος). Η πρώτη έννοια αποτυπώνει τη δημιουργία δέσμευσης για το Κράτος-μέλος με μόνο το γεγονός της έκδοσης του κανόνα χωρίς ανάγκη μετατροπής ή τυπικής εισαγωγής του στο εσωτερικό δίκαιο ενώ η δεύτερη εκφράζει τη μη αναγκαιότητα της λειτουργικής παρέμβασης του εθνικού νομοθέτη προς μετουσίωση των δεσμευτικών στόχων σε επικλητά ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων δικαιώματα. Με δεδομένο τον ορολογικό πληθωρισμό που διέπει την περιγραφή του φαινομένου αλλά και τη διάγνωση της άμεσης «εφαρμοσιμότητας» του κοινοτικού κανόνα ως εγγενούς χαρακτηριστικού του, θα θεωρήσουμε για τις ανάγκες της περαιτέρω ανάπτυξης ότι η λειτουργία του «άμεσου αποτελέσματος», δηλαδή το μη αυτονόητο και εξαρτώμενο από τη φύση του κοινοτικού κανόνα επικλητό του ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων, συμπυκνώνεται ορολογικά στην έννοια της «αμεσότητας».

[18] Η μεσολάβηση αυτή, αντιπαραβαλλόμενη προς το αδιαμεσολάβητο του άμεσου κοινοτικού κανόνα, δεν αποτελεί προϋπόθεση εισδοχής του κοινοτικού κανόνα στο εσωτερικό δίκαιο. Πράγματι, η κρατούσα (φύσει μονιστική) κοινοτική αντίληψη δεν εξαρτά την ένταξη του κοινοτικού κανόνα στην εσωτερική έννομη τάξη από πράξη μετατροπής ή προσαρμογής. Ωστόσο, η επικλησιμότητα του μη άμεσου κοινοτικού κανόνα στα εθνικά δικαστήρια τελεί υπό την προϋπόθεση της εξειδίκευσής του από την πράξη μετεγγραφής του εθνικού νομοθέτη (βλ. και υποσημ.12), όταν το περιεχόμενό του δεν

Όπως προεκτέθηκε, η απόδοση ή μη αμεσότητας στον κοινοτικό κανόνα αποτελεί μια μορφή στάθμισης των αξιολογήσεων που συρρέουν όταν αυτός διεκδικεί την εφαρμογή του σε διαφορά που άγεται προς επίλυση ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων. Αυτό σημαίνει ότι ο κύκλος των κοινοτικών πράξεων που εξοπλίζονται με αμεσότητα είναι εκ των προτέρων προσδιορισμένος στη βάση των παραγόντων που εκφράζουν την ανάγκη αποτελεσματικής μετάγγισης των επιταγών του κοινοτικού δικαίου στα εσωτερικά δίκαια των κρατών-μελών. Οι παράγοντες αυτοί συμπροσδιορίζονται αφενός από το άρθρο ΣυνθΕΚ 249, το οποίο και οριοθετεί την κανονιστική εμβέλεια των νομοθετικών μέσων της Κοινότητας και αφετέρου από τη «δικαιοπαραγωγική» νομολογία του ΔΕΚ[19]. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η αξιολογική πρόταξη της αποτελεσματικότητας του κοινοτικού δικαίου έναντι της «ασφάλειας» του εθνικού κοινωνού στις περιπτώσεις αυτές είναι πλήρως συμβατή με την υφιστάμενη κατανομή των αρμοδιοτήτων μεταξύ Κοινότητας και κρατών-μελών.

Ειδικότερα, η νομοθετική βάση του ΣυνθΕΚ 249 αποδίδει άμεση ισχύ μόνο στη νομοθετική πράξη του Κανονισμού, το επικλητό του οποίου ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων δεν τελεί υπό την προϋπόθεση έκδοσης εθνικής πράξης μετεγγραφής. Ο Κανονισμός δηλαδή καθίσταται επικλητό εσωτερικό δίκαιο των κρατών-μελών με μόνη την ολοκλήρωση της διαδικασίας παραγωγής του. Η πραγματικότητα αυτή συνδέεται με την επιλογή του Κανονισμού ως νομοθετικού μέσου όταν το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα νοείται υπό συνθήκες πλήρους ομοιομορφίας ως προς το περιεχόμενο και το χρόνο έναρξης, χωρίς δυνατότητα εθνικών αποκλίσεων των επιμέρους δικαίων. Πρόκειται για το κατεξοχήν νομοθετικό μέσο υλοποίησης «κοινών πολιτικών» κατ' αντιδιαστολή προς την απλή εναρμόνιση των εθνικών νομοθεσιών που εκφράζει μικρότερη ένταση ρυθμιστικής παρέμβασης του κοινοτικού νομοθέτη.

εμφανίζεται αρκούντως σαφές. Υπό αυτήν την έννοια, η μετεγγραφή του μη άμεσου κοινοτικού δικαίου δεν συνιστά κατ' ακριβολογία προϋπόθεση ένταξής του στο εσωτερικό δίκαιο αλλά όρο του επικλητού του ενώπιον των εθνικών δικαιοδοτικών οργάνων, δηλαδή επέκταση των ρυθμίσεών του στη σφαίρα του ιδιώτη. Για τη διάκριση αδιαμεσολάβητου μετατροπής και αδιαμεσολάβητου μεταγραφής *βλ. Σκανδάμη, Ευρωπαϊκό Δίκαιο και στοιχεία ελληνικού δικαίου προσαρμογής 1994, σ.154.*

[19] Για τη φύση του κοινοτικού δικαίου ως «νομολογιακού» δικαίου συνεπεία της κατάταξης της ερμηνευτικής πρακτικής του ΔΕΚ στις πηγές του, βλ. ενδεικτικά *Isaac-Blanquet, Droit Général de l'Union Européenne 2005, σ.244 επ.*

Επιπλέον, η νομολογία του ΔΕΚ, πέραν της επιβεβαίωσης της προβλεπόμενης από τη Συνθήκη αμεσότητας του Κανονισμού, επέκτεινε την ιδιότητα αυτή και σε άλλα νομοθετικά μέσα[20] διαπλάσσοντας τις σχετικές προϋποθέσεις υπό τις οποίες η ίδια αναγκαιότητα (αποτελεσματικότητα) όφειλε και μπορούσε να εξυπηρετηθεί. Συγκεκριμένα, από πολύ νωρίς το Δικαστήριο αναγνώρισε την άμεση ισχύ διατάξεων των ιδρυτικών Συνθηκών[21], εφόσον αυτές εμφανίζονται σαφείς και ανεπιφύλακτες, δηλαδή ανεπίδεκτες αιρέσεων ή χωρίς ευρύ περιθώριο διακριτικής ευχέρειας των εθνικών οργάνων κατά την εξειδίκευσή τους. Ανάλογη συλλογιστική οδήγησε στην παγιοποίηση παρεμφερούς νομολογίας υπέρ της αναγνώρισης άμεσης ισχύος και σε διατάξεις Οδηγιών που εμφανίζουν ανάλογα χαρακτηριστικά[22]. Η αμεσότητα ισχύος κατέστη επίσης αντικείμενο νομολογιακής αναγνώρισης τόσο για Αποφάσεις[23], στο περιορισμένο βέβαια επίπεδο του αποδέκτη τους, όσο και για τις διεθνείς συμφωνίες[24] που υπογράφονται από την Κοινότητα και χαρακτηρίζονται από αξιώσεις κανονιστικής πληρότητας.

Η νομολογιακή αυτή διεύρυνση των ορίων της αμεσότητας υπηρετεί την αποτελεσματική πραγμάτωση του κοινοτικού δικαίου σε όσες περιπτώσεις επανέρχεται η τελολογία της άμεσης εφαρμογής του Κανονισμού. Πράγματι, η άμεση ισχύς του πρωτογενούς δικαίου εκφράζει την ανάγκη αυτό να μη μεταπέσει σ' ένα σύνολο κατευθυντήριων αρχών διακηρυκτικού χαρακτήρα αλλά να διατηρήσει την κανονιστική του αξία ως ομοιόμορφη και καθολική νομική βάση όταν δεν χρήζει

---

[20] Η ιδιαιτερότητα των Συστάσεων και των Γνωμών, ελλείψει νομικής δεσμευτικότητας, καθιστά χρησιμότερη την εξέτασή τους σε αυτοτελές κεφάλαιο.

[21] *Van Gent en Loos, C-26/62.*

[22] Για την ανάπτυξη άμεσου αποτελέσματος της Οδηγίας προσαπαιτείται είτε η πλημμελής μετεγγραφή της στο εθνικό δίκαιο είτε η άπρακτη πάροδος της σχετικής προθεσμίας *Βλ. Colpinghuis, C-80/86.* Επιπλέον, το άμεσο αποτέλεσμα της Οδηγίας περιορίζεται αυστηρά σε επίπεδο κάθετων σχέσεων («επικλητό υποκατάστασης» από τον ιδιώτη έναντι του Κράτους) και δεν νοείται η επίκληση του μεταξύ ιδιωτών (οριζόντιο αποτέλεσμα), βλ *Faccini Dori C-91/92,* ή από το Κράτος έναντι του ιδιώτη (αντίστροφη κάθετη σχέση), βλ. *Factortame, C-213/89*. Με άλλα λόγια, το Κράτος δεν μπορεί να αντιτάξει την παράλειψη προσαρμογής του εθνικού δικαίου στην Οδηγία έναντι ιδιώτη που αντλεί δικαιώματα απ' αυτήν. Για την ανάπτυξη άμεσου κάθετου αποτελέσματος της Οδηγίας ως κύρωση του κρατικού venire contra factum proprium που συνίσταται στην επίκληση της πλημμελούς αντικοινοτικής συμπεριφοράς του για τη μη αναγνώριση στους ιδιώτες δικαιωμάτων που απορρέουν από το κοινοτικό δίκαιο *βλ. Βαλτούδη, ό.π. σ. 17. Ειδικότερα παρακάτω υπό Α iii.*

[23] *Hansa Fleich, C-156/91.*

[24] *Demirel, C-12/86.*

εξειδίκευσης από τα εθνικά όργανα. Αντίστοιχα, η αμεσότητα της Οδηγίας, υποκείμενη στην ίδια προϋπόθεση της σαφήνειας, αποτελεί μέσο αντιμετώπισης της ηθελημένης αδράνειας του εθνικού νομοθέτη ως προς την πράξη μετεγγραφής της στο εσωτερικό δίκαιο, η οποία θα οδηγούσε διαφορετικά σε πρακτική απενεργοποίηση του νομικού περιεχομένου της. Αξίζει να παρατηρηθεί ότι τα νομολογιακά διαπλασμένα όρια της αμεσότητας αναδεικνύουν εύγλωττα το απώτατο εκείνο σημείο πέρα από το οποίο το συμφέρον της αποτελεσματικότητας του κοινοτικού κανόνα πλήττει ανεπανόρθωτα τις άλλες συρρέουσες αξιολογήσεις. Όντως, αν ανέπτυσσε αμεσότητα κοινοτικός κανόνας που έχρηζε εξειδίκευσης από τα εθνικά όργανα θα διαταρασσόταν η κατανομή των αρμοδιοτήτων που θα τους επεφύλασσε αυτή τη δυνατότητα εξειδίκευσης. Το ίδιο και αν αναγνωριζόταν άμεση ισχύ σε Οδηγία πριν παρέλθει η προθεσμία μετεγγραφής της στο εσωτερικό δίκαιο, διαδικασία στην οποία εμφιλοχωρεί αξιόλογο περιθώριο διακριτικής ευχέρειας του εθνικού νομοθέτη ως προς τα μέσα επίτευξης του δεσμευτικού αποτελέσματος. Επιπλέον, ο περιορισμός του άμεσου αποτελέσματος των Οδηγιών στις κάθετες σχέσεις εκφράζει την εύλογη αξιολόγηση να μην επωμίζεται ο ιδιώτης την ανασφάλεια δικαίου που πηγάζει από τη μη συμμόρφωση του εθνικού νομοθέτη.

Η παραπάνω σύντομη περιγραφή του κανονιστικού πλαισίου της αμεσότητας, μας επιτρέπει να διερευνήσουμε την ενεργοποίησή της όταν ο κοινοτικός κανόνας που την αναπτύσσει διεκδικεί εφαρμογή από κοινού με εθνικό κανόνα (αποκλίνοντος περιεχομένου) στο πλαίσιο μιας διαφοράς ενώπιον εθνικού δικαστηρίου.

Με δεδομένο ότι πληρούνται οι προϋποθέσεις εφαρμογής και των δύο κανόνων, η αρχή της υπεροχής του κοινοτικού κανόνα, σε συνέργεια με την αρχή του άμεσου αποτελέσματός[25] του στο εθνικό δίκαιο, συνηγορεί υπέρ του αποκλεισμού εφαρμογής

[25] Αντίθετα *Δρυλλεράκης, Παρατηρήσεις στην ΠΠρΑθ 1500/1997, ΕΕμπΔ 1997, σ.287-288* ο οποίος καταλήγει στο ίδιο αποτέλεσμα και ελλείψει άμεσου αποτελέσματος του κοινοτικού κανόνα. Τη διευρυμένη αυτή εκδοχή της αρχής της υπεροχής ως ipso facto θεμελιωτικής της υποχρέωσης του εθνικού δικαστή προς παραμερισμό της αντίθετης εθνικής διάταξης υποστηρίζει η *Κουκουλή-Σπηλιωτοπούλου, ό.π., σ.357 επ.* Την αντίθετη στενή και κρατούσα αντίληψη της αρχής της υπεροχής εκφράζει ο *Συνοδινός, Εκφάνσεις της υπεροχής των κοινοτικών Οδηγιών έναντι του εθνικού δικαίου και συναφείς εξουσίες των εθνικών δικαστηρίων (Σκέψεις και σχόλια με αφορμή την απόφαση ΠΠρΑθ 1500/1997 και παρατηρήσεις που διετυπώθησαν με βάση την απόφαση αυτή), σ.613 επ.* με έντονη κριτική στους παραπάνω. Η παραπάνω προβληματική εδράζεται στην αντιφατικότητα της νομολογιακής προσέγγισης του ΔΕΚ που μεταστρέφει τη νομολογία της ευρείας ερμηνείας στην υπόθεση *Simmenthal C-106/77 («…ο,τιδήποτε είναι αναγκαίο για να παραμερίσει τις διατάξεις της*

του εθνικού κανόνα, στην έκταση που το περιεχόμενό του αντιτίθεται προς αυτό του κοινοτικού. Ωστόσο, παρά τη δογματική ορθότητα μιας τέτοιας λύσης, η επικράτησή της θα οδηγούσε σε πλήρη αδρανοποίηση της συρρέουσας αξιολόγησης περί μη αιφνιδιασμού του εθνικού κοινωνού. Για το λόγο αυτό, θα ήταν σκόπιμο να διερευνηθεί η δυνατότητα διάσωσης του εθνικού κανόνα, δηλαδή η δυνατότητα εναρμόνισης του περιεχομένου του με αυτό του κοινοτικού ώστε να εφαρμοστούν παραλλήλως[26] και οι δύο κανόνες. Καθίσταται αυτονόητο ότι η προσπάθεια αυτή θα οριοθετηθεί στο πλαίσιο της διαδικασίας ερμηνείας του εθνικού κανόνα.

Πράγματι, μια τέτοια απόπειρα εναρμόνισης προϋποθέτει την ύπαρξη ερμηνευτικής αμφιβολίας για το ακριβές νόημα του εθνικού κανόνα ώστε η «κοινοτικότητά» του να εμφανίζεται αμφισβητούμενη. Με άλλα λόγια, προϋποτίθεται η δυνατότητα υποστήριξης δύο ή περισσότερων ερμηνευτικών εκδοχών ως προς το νόημα του εθνικού κανόνα, εκ των οποίων μία ή περισσότερες να συμβιβάζονται προς το περιεχόμενο του υπερέχοντος κοινοτικού κανόνα ενώ οι λοιπές να αντιτίθενται σ' αυτό. Στην προκειμένη περίπτωση, ως σύμφωνη με το κοινοτικό δίκαιο ερμηνεία νοείται η επιλογή της μόνης εκείνης ερμηνευτικής του εθνικού κανόνα εκδοχής που εναρμονίζεται με το κοινοτικό δίκαιο ή έστω μίας από τις περισσότερες εναρμονιζόμενες μ' αυτό.

Από τα παραπάνω, προκύπτει ότι η σύμφωνη με το κοινοτικό δίκαιο ερμηνεία του εθνικού κανόνα γνωρίζει τα απώτατα όρια της εκεί όπου εξαντλούνται τα ερμηνευτικά περιθώρια των λοιπών κριτηρίων του εθνικού ορίζοντα ερμηνείας.

εθνικής νομοθεσίας του που τυχόν εμποδίζουν, έστω και προσωρινώς, την πλήρη αποτελεσματικότητα των κοινοτικών κανόνων ... χωρίς να ζητήσει ή να αναμείνει την προηγούμενη εξαφάνισή τους είτε δια της νομοθετικής οδού είτε με οποιαδήποτε άλλη συνταγματική διαδικασία») υιοθετώντας τη στενότερη προσέγγιση στην υπόθεση *Arcaro C-168/95* όπου και υπογραμμίζεται ότι *«το κοινοτικό δίκαιο δεν διαθέτει μηχανισμό, ο οποίος να επιτρέπει σε εθνικό δικαστήριο να μην λαμβάνει υπόψη διατάξεις εθνικής νομοθεσίας αντίθετες προς τη διάταξη μίας μη μεταφερθείσας στο εσωτερικό δίκαιο Οδηγίας, όταν η επίκληση της τελευταίας αυτής διατάξεως δεν είναι δυνατή ενώπιον του εθνικού Δικαστηρίου».* Η αντίθεση αυτή αίρεται από την κρατούσα πλέον ενδιάμεση νομολογιακή προσέγγιση που επιτρέπει τον παραμερισμό της αντικοινοτικής εθνικής ρύθμισης και ελλείψει αμεσότητας του κοινοτικού κανόνα αλλά όχι και την πλήρωση του δημιουργούμενου κενού δια της εφαρμογής ενός τέτοιου κανόνα (ανάγκη αναγωγής στο σύστημα της εθνικής νομοθεσίας). Με άλλα λόγια, ευθεία υποκατάσταση του κοινοτικού δικαίου επιτρέπεται μόνο όταν πληρούνται οι προϋποθέσεις αμεσότητάς του.

[26] Η παράλληλη εφαρμογή έχει κανονιστική αξία διότι τα ρυθμιστικά πεδία των δύο κανόνων δεν είναι αναγκαίο να συμπίπτουν απόλυτα.

Πρέπει δηλαδή η ερμηνευτική εκδοχή που προκρίνεται ως σύμφωνη με τον κοινοτικό κανόνα να μπορεί να υποστηριχθεί ενόψει των εναλλακτικών δυνατοτήτων που παρέχουν οι ερμηνευτικές μέθοδοι του εσωτερικού δικαίου. Η σύμφωνη με το κοινοτικό δίκαιο ερμηνεία αποκλείεται επομένως όταν ο εθνικός κανόνας εμφανίζει μονοσημία[27]. Ειδικότερα, αν ενόψει του γράμματος, του σκοπού και της συστηματικής ένταξης της επίμαχης εθνικής διάταξης δεν προκύπτει ερμηνεία της δυνάμενη να εναρμονιστεί με τις επιταγές του κοινοτικού δικαίου, ο εθνικός δικαστής οφείλει να αρνηθεί την εφαρμογή της και να εφαρμόσει αποκλειστικά τον υπερέχοντα κοινοτικό κανόνα. Σε διαφορετική περίπτωση, θα χρησιμοποιούσε την ερμηνευτική επιρροή του κοινοτικού δικαίου ως «όχημα» ψευδοερμηνείας του εθνικού δικαίου υποπίπτοντας σε απαγορευμένη νομοθετική υποκατάσταση που θα αντέβαινε στην αρχή της διάκρισης των λειτουργιών του αρ. 26 του ελληνικού Συντάγματος . Η επιδίωξη της διάσωσης εφαρμογής του εθνικού κανόνα είναι δηλαδή μεθοδολογικά ορθή μόνο όταν η επιλεγόμενη ερμηνευτική δυνατότητα είναι όντως υπαρκτή και υποστηρίξιμη βάσει των άλλων κριτηρίων. Η συμφωνία με το κοινοτικό δίκαιο δεν αποτελεί επομένως κριτήριο διαμορφωτικό των ερμηνευτικών εκδοχών αλλά κριτήριο επιλογής μεταξύ των περισσότερων ήδη διαμορφωμένων-βάσει άλλων κριτηρίων-εκδοχών εκείνης (-ων) που το πληροί (-ούν). Είναι βέβαια αληθές ότι το κοινοτικό δίκαιο μπορεί να συγκαθορίσει και το περιεχόμενο των εθνικών κριτηρίων, πάντα όμως εντός του οριοθετικού πλαισίου του γράμματος της εθνικής διάταξης *(βλ. αναλυτικά παρακάτω/υποσημ.44).*

Έχοντας σκιαγραφήσει τα μεθοδολογικά χαρακτηριστικά της σύμφωνης με το κοινοτικό δίκαιο ερμηνείας στο πλαίσιο του δικανικού συλλογισμού, μπορούμε να αναδείξουμε την επιρροή της στην κατάσταση συμφερόντων που εκφράζει η

[27] Για σύμφωνη προς το κοινοτικό δίκαιο ερμηνεία γίνεται λόγος σε *Παπαρσενίου, Κοινοτικές Οδηγίες και δικαιώματα ιδιωτών, σ. 115,* και για την περίπτωση που ο εθνικός κανόνας εμφανίζει μονοσημία αλλά ταυτόχρονα και συμφωνία προς το κοινοτικό δίκαιο, υπό την έννοια ότι ερμηνευτικά κριτήρια του εθνικού και του κοινοτικού ορίζοντα υποδεικνύουν την ίδια λύση. Πρόκειται για μια διευρυμένη οπτική που εντάσσει στο εννοιολογικό πλαίσιο της σύμφωνης με το κοινοτικό δίκαιο ερμηνείας και την ερμηνεία σύμφωνης προς το κοινοτικό δίκαιο διάταξης. Ωστόσο, ακόμη κι αν γίνει δεκτό ότι το κοινοτικό ερμηνευτικό κριτήριο συνεξετάζεται με αυτά της εθνικής προέλευσης ή αποτελεί μέρος αυτών ήδη από το στάδιο της διάγνωσης των ερμηνευτικών εκδοχών (π.χ. στο πλαίσιο της διάγνωσης του υποκειμενικού κριτηρίου του εθνικού νομοθέτη) και όχι σ' αυτό της επιλογής μεταξύ αυτών, η ορολογική αβεβαιότητα έχει μόνο θεωρητική σημασία ενόψει της ταυτότητας των λύσεων.

κανονιστική αλληλεπίδραση κοινοτικού και εθνικού δικαίου. Συγκεκριμένα, η εφαρμογή του εθνικού κανόνα με την επιλογή της ερμηνευτικής του παραλλαγής που εξασφαλίζει τη συμφωνία του με το κοινοτικό δίκαιο, διασώζει την υπαρκτή βούληση του εθνικού νομοθέτη και επομένως την εύλογη προσδοκία της εφαρμοσιμότητάς του από τον εθνικό κοινωνό, τουλάχιστον υπό μια συγκεκριμένη εκδοχή. Ταυτόχρονα, δεν υπερβαίνει το πλαίσιο των κατανεμημένων αρμοδιοτήτων μεταξύ κοινοτικού και εθνικού νομοθέτη αλλά και εθνικού νομοθέτη και εθνικού δικαστή, αφού δεν μπορεί να μεταπέσει σε «ψευδοερμηνεία» του εθνικού κανόνα κατ' απαγορευμένη νομοθετική υποκατάσταση. Αντιστρόφως, η κατοχυρωμένη αποτελεσματικότητα του κοινοτικού κανόνα που διαθέτει άμεση ισχύ δεν κλονίζεται ουσιωδώς διότι η (συν)εφαρμοζόμενη εθνική διάταξη εναρμονίζεται προς αυτόν και η δική του παράλληλη εφαρμογή δεν διαταράσσεται. Επομένως, το ερμηνευτικό αποτέλεσμα επιτυγχάνει την πλέον ωφέλιμη και αποτελεσματική στάθμιση των συρρεουσών αξιολογήσεων της αποτελεσματικότητας, της ασφάλειας δικαίου και της σαφούς κατανομής των αρμοδιοτήτων μεταξύ των εμπλεκόμενων οργάνων. Η σύμφωνη με το κοινοτικό δίκαιο ερμηνεία, υπό τις προϋποθέσεις που αναπτύχθηκαν, εξασφαλίζει το μέγιστο σημείο τομής μεταξύ των χώρων που εκπροσωπούν τα παραπάνω συμφέροντα.

Καταληκτικά, θα μπορούσε να λεχθεί ότι όταν ο κοινοτικός κανόνας διαθέτει αμεσότητα, η σύμφωνη με αυτόν ερμηνεία είναι ένα εργαλείο που ικανοποιεί την άλλως ελλείπουσα δυνατότητα «ρυθμιστικής επιβίωσης» της εθνικής έννομης τάξης χωρίς ταυτόχρονα να πλήττει ουσιωδώς τη δεδομένη αποτελεσματικότητα της κοινοτικής. Η εθνική έννομη τάξη διεκδικεί δηλαδή την (συν)εφαρμογή της και η κοινοτική «παραχωρεί» την ερμηνευτική αυτή δυνατότητα στο βαθμό που οι κρίσιμες για εκείνη επιδιώξεις συνεχίζουν να υλοποιούνται.

iii) Μη αμεσότητα κοινοτικού κανόνα-Η σύμφωνη με αυτόν ερμηνεία ως εργαλείο υποκατάστασης της ελλείπουσας αμεσότητας

Η κατάσταση των συμφερόντων εμφανίζεται αντιδιαμετρική όταν ο κοινοτικός κανόνας δεν αναπτύσσει αμεσότητα στο εσωτερικό δίκαιο. Στην περίπτωση αυτή, η αρχή της υπεροχής παραμένει ατελής και οι επιταγές της κοινοτικής έννομης τάξης αναζητούν «πύλη εισόδου» στην εθνική. Συνηθέστερη διαδικασία μετάγγισης είναι η ενεργοποίηση του περιεχομένου του μη άμεσου κοινοτικού κανόνα στο εσωτερικό δίκαιο με εθνική (νομοθετική) πράξη[28]. Η πρακτική αυτή αποτυπώνει την κατεξοχήν μορφολογική και κανονιστική λειτουργία του νομοθετικού μέσου της Οδηγίας[29], η οποία δεσμεύει τα κράτη-μέλη μόνο ως προς το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα (obligation de résultat) και όχι ως προς τα μέσα επίτευξής του (obligation de moyens). Το νομοθετικό μέσο της Οδηγίας εκπληρώνει επομένως την αποστολή του όταν ο εθνικός νομοθέτης ανταποκρίνεται στην υποχρέωση μετεγγραφής του στο εσωτερικό δίκαιο από άποψη περιεχομένου και προθεσμίας. Όταν δηλαδή το κοινοτικό δίκαιο δεν έχει άμεση εφαρμογή, η αποτελεσματικότητά του εξαρτάται κατά κανόνα από τη βούληση των εθνικών οργάνων. Αντιθέτως, τα περιθώρια αιφνιδιασμού του ιδιώτη εμφανίζονται εξαιρετικά στενά δεδομένου ότι μεσολαβεί η πράξη εξειδίκευσης με εθνική προέλευση.

Ζήτημα μειωμένης αποτελεσματικότητας του κοινοτικού δικαίου ανακύπτει επομένως όταν ο εθνικός νομοθέτης δεν συμμορφώνεται με την παραπάνω υποχρέωση μετεγγραφής. Αυτή η μη συμμόρφωση μπορεί να εμφανιστεί ποικιλοτρόπως: είτε ως άπρακτη πάροδος της ταχθείσας προθεσμίας είτε ως πλημμελής μετεγγραφή, δηλαδή ως έκδοση εθνικής πράξης μη ανταποκρινόμενης στους στόχους και στο περιεχόμενο της Οδηγίας. Παραπάνω αναπτύχθηκε η νομολογιακή αντιμετώπιση μιας τέτοιας κατάστασης με την υπό προϋποθέσεις κατ' εξαίρεση ανάπτυξη άμεσου αποτελέσματος[30] του κατ' αρχήν έμμεσου κοινοτικού κανόνα. Ωστόσο, το άμεσο αποτέλεσμα της Οδηγίας τελεί, όπως προεκτέθηκε, υπό διττό περιορισμό: αφενός νοείται μόνο στις κάθετες σχέσεις και αφετέρου προϋποθέτει σαφήνεια και ανεπιφύλακτη διατύπωση των διατάξεών της. Καθίσταται

[28] Βλ. παραπάνω (υποσημ.12, 18) για τη διάκριση εισδοχής και επικλητού.

[29] Η ανάλυση βασίζεται στο συνήθως συμβαίνον, δηλαδή τη μη ανάπτυξη άμεσου αποτελέσματος από την Οδηγία. Σε διαφορετική περίπτωση, η κατάσταση των συμφερόντων είναι αντίστροφη και περιγράφεται παραπάνω (Α Ι ii).

[30] Βλ. παραπάνω υποσημείωση

προφανές ότι εκτός των ορίων του άμεσου αποτελέσματος της Οδηγίας, δηλαδή σε οριζόντιες (ή αντίστροφες κάθετες) σχέσεις και στην περίπτωση διατάξεων δεκτικών εξειδίκευσης από τις εθνικές αρχές, η αποτελεσματικότητα του κοινοτικού δικαίου παραμένει μετέωρη.

Ενώπιον μιας τέτοιας κατάστασης, ο εθνικός δικαστής πρέπει να ανεύρει τρόπο ικανοποίησής της χωρίς να διαταράξει την ασφάλεια δικαίου υπέρ των εθνικών κοινωνών και την υφιστάμενη κατανομή των αρμοδιοτήτων μεταξύ εθνικού και κοινοτικού νομοθέτη. Κάτι τέτοιο θα συνέβαινε αν απέδιδε άμεσο αποτέλεσμα στην Οδηγία ελλείψει των παραπάνω προϋποθέσεων που απηχούν τις αντίρροπες αυτές αξιολογήσεις[31]. Το εύρημα που θα επιστρατευτεί είναι και πάλι αυτό της σύμφωνης με το κοινοτικό δίκαιο ερμηνείας του εθνικού κανόνα, νοούμενου ως επιλογή, μεταξύ περισσοτέρων δυνατών, της ερμηνευτικής εκείνης εκδοχής που εναρμονίζεται με το περιεχόμενο της κοινοτικής διάταξης έναντι των λοιπών που αντιβαίνουν προς αυτό. Θα μπορούσε να λεχθεί ότι η οριοθέτηση της σύμφωνης με το κοινοτικό δίκαιο ερμηνείας δεν παραλλάσσει από την υπό Aii περίπτωση ως προς την έννοια και τα όριά της. Εκείνο που διαφοροποιείται όταν ο κοινοτικός κανόνας στερείται αμεσότητας είναι η κατεύθυνση διενέργειάς της.

Πράγματι, ο τελολογικός προσανατολισμός είναι στην περίπτωση αυτή αντίστροφος. Εδώ δεν επιχειρείται η διάσωση του εθνικού κανόνα που, ελλείψει αμεσότητας του υπερέχοντος κοινοτικού συνεχίζει να εφαρμόζεται, αλλά η έμμεση ενίσχυση της μειωμένης αποτελεσματικότητας του κοινοτικού και η πραγμάτωση των ρυθμιστικών του επιταγών στην εθνική έννομη τάξη. Η σύμφωνη με το κοινοτικό δίκαιο ερμηνεία του εθνικού κανόνα εμφανίζεται επομένως ως παραχώρηση της εθνικής έννομης τάξης προς την κοινοτική, στο βαθμό που οι κρίσιμες αξιολογήσεις της πρώτης δεν

[31] Έντονες επιφυλάξεις για την επίκληση της προστατευόμενης εμπιστοσύνης του εθνικού κοινωνού ως δικαιολογητικής βάσης για την απαγόρευση του οριζόντιου αποτελέσματος των Οδηγιών εκφράζει η *Καλπογιάννη, Μερικές σκέψεις και προβληματισμοί για την οριζόντια εφαρμογή των Οδηγιών, Δ 31, σ.69 επ.* Η συγγραφέας θεωρεί ότι η παραπάνω αξιολόγηση υπηρετείται επαρκώς από τη δημοσίευση των Οδηγιών στην επίσημη εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων μετά τη Συνθήκη του Μάαστριχτ και προκρίνει την ανάπτυξη άμεσου αποτελέσματος και στις οριζόντιες σχέσεις ενόψει της ανάγκης αποτελεσματικής εφαρμογής του δικαιώματος δικαστικής προστασίας. Η προσέγγιση αυτή, ωστόσο, είναι εκτεθειμένη σε κριτική γιατί δέχεται αναιτιολόγητα ουσιώδη ανακατανομή αρμοδιοτήτων κοινοτικού και εσωτερικού νομοθέτη, σε σχέση με τον τρόπο που αυτές αποτυπώνονται στο νομοθετικό μηχανισμό της Οδηγίας.

παραβλάπτονται. Αυτό επιτυγχάνεται διότι η βούληση του εθνικού νομοθέτη παραμένει ακέραια όταν στο εσωτερικό δίκαιο αποδίδεται ερμηνευτική εκδοχή καθ' όλα υποστηρίξιμη με βάση τα κριτήρια του εθνικού ερμηνευτικού ορίζοντα. Με τον τρόπο αυτό, η προσδοκία του ιδιώτη για εφαρμογή του εθνικού δικαίου, στο βαθμό που δικαιολογείται, δεν διαψεύδεται και η κατανομή των αρμοδιοτήτων διατηρείται ακέραια. Η βέλτιστη στάθμιση διέρχεται και πάλι μέσα από τη σύμφωνη με το κοινοτικό δίκαιο ερμηνεία του εθνικού, παρά τη διαφορετική αξιολογική της αφετηρία.

Ειδικότερα: Η νομολογιακή διάπλαση των ορίων της σύμφωνης με την Οδηγία ερμηνείας της εθνικής διάταξης[32]

Αναδείχθηκε παραπάνω ότι η σύμφωνη με τον κοινοτικό κανόνα ερμηνεία της εθνικής διάταξης αποτελεί μέσο εξασφάλισης της αποτελεσματικότητας του κοινοτικού δικαίου όταν αυτό στερείται αμεσότητας στο εσωτερικό δίκαιο. Με δεδομένο ότι το νομοθετικό μέσο της Οδηγίας αποτελεί το κατεξοχήν παράδειγμα μη άμεσου κοινοτικού κανόνα, παραδοχή που ανατρέπεται υπό τις παραπάνω προϋποθέσεις ανάπτυξης άμεσου αποτελέσματος, καθίσταται σαφές ότι το όλο οικοδόμημα της σύμφωνης με το κοινοτικό δίκαιο ερμηνείας, ως εργαλείο υποκατάστασης της ελλείπουσας αμεσότητας, έχει ως πυρήνα τη σύμφωνη προς την Οδηγία ερμηνεία της εθνικής διάταξης[33]. Προς τούτο, κρίνουμε σκόπιμο να αναδείξουμε τα μεθοδολογικά όρια της σύμφωνης με την Οδηγία ερμηνείας του εθνικού δικαίου, όπως αυτά διαπλάστηκαν από τη νομολογία του ΔΕΚ. Η διερεύνηση της έκτασης που η ερμηνευτική αυτή δυνατότητα γνωρίζει διευκολύνει τη συγκριτική επισκόπησή της με τη νομολογιακή διάπλαση του άμεσου αποτελέσματος της Οδηγίας. Ήδη έχει διαφανεί ότι οι δύο αυτοί μηχανισμοί εντάσσονται στο γενικότερο πλαίσιο διατήρησης της αποτελεσματικότητας της Οδηγίας. Παρακάτω θα

[32] Για την όλη ανάπτυξη *βλ. Παπαρσενίου, ό.π., σ. 110 επ.*

[33] Η σύμφωνη με την Οδηγία ερμηνεία αποτελεί μία από τις εκδηλώσεις της σύμφωνης με το κοινοτικό δίκαιο ερμηνείας και επομένως δεν ταυτίζεται με αυτήν. Βλ ενδεικτικά *Simon, Le système juridique communautaire 2001, σ.439*. Ενδεικτική η απόφαση του ΔΕΚ στην υπόθεση *Sievers & Schrage C-270 & 271/97,* όπου και αναγνωρίζεται ότι η υποχρέωση σύμφωνης ερμηνείας εκτείνεται και επί του πρωτογενούς κοινοτικού δικαίου των Συνθηκών.

επιχειρήσουμε να αναδείξουμε τον τρόπο που αλληλεπιδρούν αλλά και τα λοιπά στοιχεία που συμπληρώνουν το πλαίσιο αυτό.

-Ο κύκλος των Οδηγιών που θεμελιώνουν την υποχρέωση: Για όσες Οδηγίες δεν συγκεντρώνουν τις προϋποθέσεις ανάπτυξης άμεσου αποτελέσματος, δηλαδή στερούνται σαφούς και απροϋπόθετου χαρακτήρα ή γίνονται αντικείμενο επίκλησης σε οριζόντιες ή αντίστροφες κάθετες σχέσεις, αναγνωρίζεται η σύμφωνη προς αυτές ερμηνεία της εθνικής διάταξης ως υποκατάστατο αποτελεσματικής μετάγγισης των επιταγών τους στο εσωτερικό δίκαιο[34]. Πράγματι, η προσφυγή στη σύμφωνη με την Οδηγία ερμηνεία προκειμένου να διασφαλιστεί η αποτελεσματικότητά της είναι αναγκαία μόνο όταν αυτή δεν πληροί τις νομολογιακές προϋποθέσεις ανάπτυξης άμεσου αποτελέσματος. Η αμεσότητα δηλαδή συνιστά εντονότερη μορφή αποτελεσματικότητας και η διερεύνησή της προηγείται λογικά[35]. Ακόμη όμως κι αν αυτή διαπιστωθεί, η σύμφωνη προς την Οδηγία ερμηνεία μπορεί να εμφανιστεί όχι πλέον ως όχημα αποτελεσματικότητας του κοινοτικού δικαίου αλλά ως συνυπάρχον με την αμεσότητα του κοινοτικού κανόνα εργαλείο διάσωσης της εφαρμογής του εθνικού κανόνα[36]. Επομένως, αμεσότητα της Οδηγίας και σύμφωνη προς αυτήν ερμηνεία του εθνικού δικαίου ενεργοποιούνται συγχρόνως ενώπιον του ίδιου πραγματικού μόνο προς αξιολογικά αντίρροπες κατευθύνσεις.

-Ο κύκλος των εθνικών διατάξεων που καταλαμβάνονται από την υποχρέωση: Το σύνολο του εθνικού δικαίου οφείλει να ερμηνεύεται υπό το φως της Οδηγίας, ακόμη κι αν είναι προγενέστερο αυτής ή δεν θεσπίστηκε για την εναρμόνιση προς αυτήν[37]. Η σύμφωνη με την Οδηγία ερμηνεία, νοούμενη και υπό τις δύο κατευθύνσεις που έχουν παρουσιαστεί μέχρι τώρα, δεν απευθύνεται επομένως μόνο στην εθνική πράξη

---

[34] Έτσι σιωπηρά ΔΕΚ, *Van Colson και Camann C-14/83.*

[35] *Αντίθετα Βαλτούδης, ό.π., σ. 9, 30 και του ιδίου, Η επίδραση των κοινοτικών Οδηγιών στην ερμηνεία του εθνικού δικαίου, ΕλλΔνη 1999 (40), σ.744* όπου και προτείνεται η αντίστροφη μεθοδολογική πορεία της επικουρικής εξέτασης των προϋποθέσεων ανάπτυξης άμεσου αποτελέσματος της Οδηγίας μόνο για την περίπτωση κατά την οποία η σύμφωνη προς αυτήν ερμηνεία του εθνικού δικαίου εμφανίζεται ως αδύνατη. Ωστόσο, μια τέτοια αναστροφή της δογματικής θεώρησης καταλήγει στο παράδοξο να εμφανίζει ως συμπληρωματικό μέσο αυτό που παρουσιάζει εντονότερη αποτελεσματικότητα.

[36] Βλ. Αii

[37] *Kolpinghuis C-80/86, Marleasing C-106/89.*

μετεγγραφής αλλά σε όλο το ρυθμιστικό πλαίσιο εθνικής προέλευσης. Αυτό είναι λογικό διότι η προσαρμογή του εσωτερικού δικαίου προς την Οδηγία είναι δυνατόν να μην απαιτεί πράξη μετεγγραφής, δηλαδή το σκοπούμενο αποτέλεσμα να προκύπτει-έστω και με προσαρμοσμένη ερμηνεία- από το ήδη υπάρχον κανονιστικό πλαίσιο. Αντίστοιχα, όταν η Οδηγία αναπτύσσει αμεσότητα, η ανάγκη διάσωσης της εφαρμογής του εθνικού δικαίου καλύπτει κάθε του διάταξη.

-*Το χρονικό σημείο ίδρυσης της υποχρέωσης:* Η δέσμευση του εθνικού εφαρμοστή δεν προϋποθέτει πλημμελή μετεγγραφή της Οδηγίας ή άπρακτη πάροδο της σχετικής προθεσμίας, αλλά αρχίζει από το χρονικό σημείο έναρξης ισχύος της Οδηγίας[38]. Η σκέψη αυτή εκφράζει την αξιολόγηση ότι η σύμφωνη με την Οδηγία ερμηνευτική εκδοχή του ήδη θεσπισμένου εθνικού δικαίου ανακύπτει ήδη από την εκδήλωση της βούλησης του κοινοτικού νομοθέτη και δεν προϋποθέτει τη μη συμμόρφωση του εθνικού. Αυτό βέβαια μπορεί να γίνει δεκτό μόνο εφόσον η σύμφωνη με την Οδηγία ερμηνεία της εθνικής διάταξης εκφράζει μια ερμηνευτική δυνατότητα ήδη υποστηρίξιμη βάσει των κριτηρίων που εισφέρει ο ορίζοντας του εθνικού δικαστή.
Ως εκ τούτου, η σύμφωνη με την Οδηγία ερμηνεία γνωρίζει απώτατα όρια:

-*Η έκταση της επενέργειας:* Η υποχρέωση προσφυγής στο κοινοτικό κριτήριο καλύπτει και τις οριζόντιες σχέσεις, δηλαδή αυτές μεταξύ ιδιωτών. Γνωρίζει ωστόσο ένα διττό άκρο όριο:
α) Τη μη επιβολή υποχρεώσεων σε ιδιώτες: Η σύμφωνη με την Οδηγία ερμηνεία δεν μπορεί να επιστρατευτεί όχι μόνο όταν θα οδηγούσε στην καθιέρωση ή την επίταση της ποινικής ευθύνης[39], αλλά και όταν θα επέφερε επιβολή υποχρέωσης αστικής φύσης[40] σε ιδιώτη. Ωστόσο, το σημείο αυτό χρήζει διευκρίνισης δεδομένου ότι η λανθασμένη οριοθέτησή του εγκυμονεί τον κίνδυνο της πρακτικής αδρανοποίησης του εργαλείου της σύμφωνης με το κοινοτικό δίκαιο ερμηνείας. Περαιτέρω, είναι αυτονόητο ότι το όριο αυτό ελλείπει όταν η Οδηγία πληροί κατ' εξαίρεση τις προϋποθέσεις ανάπτυξης άμεσου αποτελέσματος και η σύμφωνη μ' αυτήν ερμηνεία

[38] *Kolpinghuis, C-80/86*, έτσι και ο Γενικός Εισαγγελέας Jacobs στην υπόθεση *Inter-Environnement Wallonie, C- 129/96.*

[39] Έτσι *Kolpinghuis, C-80/86.*

[40] Μεταγενέστερη νομολογία *Arcaro, C-168/95.*

υπηρετεί τον αντίστροφο σκοπό της διάσωσης (διατήρηση συμβατότητας) της εθνικής διάταξης, τον οποίο και αναδείξαμε παραπάνω.

Πράγματι, η συντριπτική πλειονότητα των κανόνων του ιδιωτικού δικαίου καθιερώνει υποχρεώσεις αστικού χαρακτήρα. Ακόμη και η αναγνώριση ενός ιδιωτικού δικαιώματος αποτελεί συχνά την αντίστροφη όψη της καθιέρωσης μιας υποχρέωσης για έναν άλλον ιδιώτη. Περαιτέρω, η νομολογία του ΔΕΚ[41] υπήγαγε στην έννοια της «υποχρέωσης αστικής φύσης» και κάθε έννομη συνέπεια σε επίπεδο αστικολογικής θεώρησης (π.χ. αστική ακυρότητα σύμβασης) θεμελιώνοντας μια ιδιαίτερα ευρεία ερμηνεία του περιορισμού. Υπό αυτές τις συνθήκες, η απαγόρευση της σύμφωνης με την Οδηγία ερμηνείας εθνικού κανόνα που θεσπίζει υποχρεώσεις εις βάρος ιδιωτών θα την καθιστούσε κενό γράμμα, δεδομένου ότι δύσκολα μπορεί κάποιος να ανεύρει εθνική διάταξη ιδιωτικού δικαίου μη ιδρυτική δικαιωμάτων και υποχρεώσεων υπό την παραπάνω ευρεία έννοια. Ο περιορισμός δηλαδή θα ήταν τόσο ευρύς ώστε να απενεργοποιεί τον όλο μηχανισμό.

Ενόψει των παραπάνω, η νομολογία του ΔΕΚ πρέπει να εξεταστεί υπό άλλο πρίσμα. Η αληθής βούληση του κοινοτικού δικαστή ήταν να αποκλειστεί η εφαρμογή εννόμων συνεπειών που περιλαμβάνονται στην Οδηγία χωρίς όμως να προκύπτουν από τον εθνικό κανόνα. Πρέπει δηλαδή να αποκλειστεί η μεταφορά στο εσωτερικό δίκαιο κυρώσεων έναντι ιδιωτών με το πρόσχημα της ερμηνείας μιας εθνικής διάταξης, από την οποία ωστόσο οι κυρώσεις αυτές δεν απορρέουν υπό καμία ερμηνευτική εκδοχή. Όταν όμως η καθιέρωση της υποχρέωσης πηγάζει από τον ίδιο τον εθνικό κανόνα, έστω και υπό την ερμηνευτική εκδοχή που προκρίνεται ως σύμφωνη με το κοινοτικό δίκαιο, τίποτε δεν εμποδίζει κατά την άποψή μας την προσφυγή στην ερμηνευτική αυτή εκδοχή. Με άλλα λόγια, το επιτρεπτό της σύμφωνης με την Οδηγία ερμηνείας δεν πρέπει να αμφισβητείται όταν η ιδρυόμενη υποχρέωση έχει πηγή την ερμηνεία του εθνικού κανόνα και όχι την Οδηγία.

Η λύση αυτή συμβιβάζεται με το δεύτερο άκρο όριο της σύμφωνης με την Οδηγία ερμηνείας:

β) Το δυνατό γραμματικό νόημα της εθνικής διάταξης: Είναι απαγορευμένη η contra legem διορθωτική ερμηνεία[42] που θα ισοδυναμούσε με ανατροπή της φύσης της

[41] Ομοίως, *Arcaro.*

[42] Έτσι λανθασμένα *House of Lords, Webb v. Emo Air Cargo Ltd, 19.10.95*. Σε επίπεδο ελληνικής νομολογίας, χαρακτηριστικό παράδειγμα υπέρβασης των ορίων της «προκριματικής» λειτουργίας του

Οδηγίας ως νομοθετικού μέσου δεσμευτικού αποτελέσματος αλλά όχι διαδικασίας (249§3 ΣυνθΕΚ) και κατ' επέκταση με ανακατανομή αρμοδιοτήτων μεταξύ εθνικού και κοινοτικού νομοθέτη[43] δια της παρεμβολής του εθνικού δικαστή υπέρ του τελευταίου.

Κρίνουμε, ωστόσο, ότι μια τέτοια οριοθέτηση χρήζει περαιτέρω διευκρινίσεων και αναδιατύπωσης προκειμένου να μην μεταπέσει σε μια αμιγώς εννοιοκρατική προσέγγιση. Πράγματι, τα πορίσματα της σύγχρονης νομικής ερμηνευτικής εννοούν το γράμμα υπό τη λεγόμενη «πραγματολογική διάσταση», δηλαδή εντός του νοηματικού πλαισίου που χαράσσεται από την κανονιστική χρήση του σε αναφορά προς τα «συγκείμενα» (context) και όχι ως αποκομμένο από το νοηματικό περίγυρο γλωσσικό στοιχείο. Υπό αυτό το πρίσμα, καθίσταται αυτονόητο ότι το δυνατό ερμηνευτικό πλαίσιο συγκαθορίζεται και οριοθετείται από τη σωρευτική προσφυγή και στα λοιπά κριτήρια ερμηνείας του εθνικού ορίζοντα (σκοπός, «ιστορία»[44], σύστημα). Εντός αυτού του πλαισίου, το οποίο και συνιστά την καλούμενη υπό στενή έννοια ερμηνεία[45], θεωρούμε αναμφίβολα ορθό να αναγνωρίσουμε το νομολογιακά

κοινοτικού κριτηρίου η *ΕφΘεσ 2198/2000* με έντονη κριτική από τον *Μπακόπουλο, Ζητήματα Ομαδικών Απολύσεων-Σκέψεις με αφορμή την ΕφΘεσ 2198/2000, ΔΕΕ 2002, σ. 157 επ.* Η μετάγγιση των επιταγών μη μετεγγραφείσας Οδηγίας στο εθνικό δίκαιο με όχημα τη σύμφωνη ερμηνεία του τελευταίου καθ' υπέρβαση των ερμηνευτικών του ορίων (contra legem), ταυτίζεται πρακτικά κατά το συγγραφέα με απαγορευμένη απόδοση άμεσου αποτελέσματος της Οδηγίας και στις οριζόντιες σχέσεις. Το δογματικό αυτό σφάλμα επιτείνεται στη συγκεκριμένη απόφαση με τη δημιουργία ενός «συγκυριακού κανονιστικού ψηφιδωτού» που προέρχεται από την επιλεκτική εφαρμογή διατάξεων κοινοτικού και εθνικού νομοθετήματος. Στην αντίθετη ορθή κατεύθυνση η αντιπροσωπευτική *ΜΠρΘεσ 11707/2005,* που εξαρτά την ανάπτυξη του έμμεσου ερμηνευτικού αποτελέσματος της Οδηγίας από την πολυσημία της ερμηνευόμενης εθνικής διάταξης.

[43] *Wagner Miret C-334/92*, βλ. και παραπάνω Α ii

[44] Μόνο ως προσφυγή σ'αυτό το κριτήριο μπορεί να γίνει δεκτή η παρατήρηση του *Βαλτούδη, Η επίδραση…, σ.750,* σύμφωνα με την οποία η σύμφωνη με το κοινοτικό δίκαιο ερμηνεία πρέπει να καταφάσκεται και contra legem όταν η μετεγγραφή του κοινοτικού δικαίου υπήρξε δεδηλωμένη πρόθεση του εθνικού νομοθέτη. Πράγματι, η διάγνωση της βούλησης αυτής θα πραγματοποιηθεί με αναγωγή στις προπαρασκευαστικές εργασίες και τα λοιπά εργαλεία της «ιστορικής» προσέγγισης. Υπό αυτήν την έννοια της ιστορικοτελολογικής προσέγγισης, το κοινοτικό κριτήριο μπορεί πράγματι να δημιουργήσει ερμηνευτική εκδοχή του εθνικού δικαίου (εντός του οριοθετικού πλαισίου του γράμματος) που θα είναι εν προκειμένω και προκριτέα.

[45] Προς αυτήν αντιδιαστέλλεται η διανοητική εργασία της κάλυψης κενών, δηλαδή αρρύθμιστων σημείων του όλου δικαιϊκού συστήματος που κατά την αξιολογική του άρθρωση όφειλαν να έχουν

διαπλασμένο επιτρεπτό της «σύμφωνης με το κοινοτικό δίκαιο ερμηνείας». Σε τελική ανάλυση, το όριο του επιτρεπτού ταυτίζεται πρακτικά μ' αυτό της βούλησης του εθνικού νομοθέτη.

Στο πλαίσιο αυτό, είναι χρήσιμο να επισημανθεί ότι το περιθώριο δράσης του εθνικού ερμηνευτή, πάντα εντός του παραπάνω ερμηνευτικού ορίζοντα, εξαρτάται από την ένταση εναρμόνισης που εμφανίζει το κοινοτικό νομοθετικό μέσο. Πράγματι, όταν η Οδηγία αποβλέπει στην ολική εναρμόνιση του ρυθμιστέου ζητήματος, η προκριτέα ερμηνευτική εκδοχή του εθνικού δικαίου οφείλει να κατατείνει στο αποτέλεσμα αυτό, ακόμη κι αν το πραγματολογικό πλαίσιο του γράμματος είναι ευρύτερο. Η παρατήρηση αυτή μας επαναφέρει στο αρχικό συμπέρασμα σύμφωνα με το οποίο για την ερμηνευτική επενέργεια του κοινοτικού δικαίου προϋποτίθεται καθ'ολοκληρίαν η δική του ερμηνεία.

ρυθμιστεί. Η διαδικασία αυτή οριοθετεί υπό ευρεία έννοια το ερμηνευτικό έργο. Για το επιτρεπτό της χρήσης του κοινοτικού κριτηρίου στο όλο εύρος του ερμηνευτικού έργου, δηλαδή τη σύμφωνη με αυτό αναλογία και συστολή βλ. *Βαλτούδη, Η επίδραση…, σ.750.* Κατά την άποψή μας, η οριοθέτηση του επιτρεπτού της προσφυγής στο κοινοτικό κριτήριο σε αναφορά προς τα κενά στο σύστημα του δικαίου, πρέπει να κρίνεται κατά τρόπο διαφορετικό για καθεμία από τις δύο διακριτές βαθμίδες ερμηνευτικής εργασίας: αφενός τη διάγνωσή τους και αφετέρου την πλήρωσή τους. Συγκεκριμένα, θεωρούμε ότι τίποτε δεν εμποδίζει την ερμηνευτική-προκριματική αξιοποίηση του κοινοτικού δικαίου για τη διαπίστωση του κενού. Πράγματι, ένα τέτοιο συμπέρασμα επιβάλλεται να συναχθεί μόνο εφόσον η ρύθμιση της επίδικης περίπτωσης κατά τις αξιολογήσεις του όλου συστήματος εμφανίζεται άκαρπη και μετά τη διενέργεια της σύμφωνης με το κοινοτικό δίκαιο ερμηνείας υφιστάμενων διατάξεων στο παραπάνω πραγματολογικό πλαίσιο του γράμματός τους. Επιπλέον, η ίδια η αξιολόγηση του μη μετεγγραφέντος κοινοτικού δικαίου ενυπάρχει στην εθνική έννομη τάξη με μόνο το γεγονός της παραγωγής του (και παρά την αδυναμία ευθείας επίκλησης) και για το λόγο αυτό μπορεί να συνεκτιμηθεί προς θεμελίωση του επιβεβλημένου της ελλείπουσας ρύθμισης. Αντιθέτως, εφόσον το κενό διαγνωστεί, κρίνουμε ότι η πλήρωσή του με σύμφωνη προς το κοινοτικό δίκαιο μέθοδο επιφέρει ρήγμα στην προστατευόμενη κατανομή αρμοδιοτήτων και συνιστά πράγματι απαγορευμένη υποκατάσταση του εθνικού νομοθέτη.

iv) Ένταξη στον ευρύτερο μηχανισμό αποτελεσματικής εφαρμογής του μη άμεσου κοινοτικού δικαίου[46]

Από τα παραπάνω κατέστη σαφές ότι αφενός η ανάπτυξη άμεσου αποτελέσματος της Οδηγίας και η αφετέρου η σύμφωνη με αυτήν ερμηνεία του εθνικού δικαίου ως υποκατάστατο της ελλείπουσας αμεσότητας κινούνται μεν προς την ίδια κατεύθυνση διατήρησης της αποτελεσματικότητας του κοινοτικού δικαίου αλλά γνωρίζουν διαφορετικά όρια ως συνέπεια της διαφοροποιημένης φύσης τους. Πράγματι, η νομολογιακή διάπλαση του άμεσου αποτελέσματος της Οδηγίας συνιστά εκτροπή από την κανονιστική υφή του νομοθετικού μέσου της Οδηγίας, όπως αυτή διατυπώνεται στις ιδρυτικές Συνθήκες. Είναι όμως θεμιτή στο βαθμό που η δικαιοδοτική λειτουργία του ΔΕΚ αναγνωρίζεται ως δικαιοπαραγωγική πηγή της Κοινότητας και στην έκταση που οι κρίσιμες αξιολογήσεις του κανόνα της μη αμεσότητας δεν θίγονται. Αντιθέτως, η σύμφωνη με την Οδηγία ερμηνεία της εθνικής διάταξης έχει την περιορισμένη έννοια της εισαγωγής ενός προκριματικού εργαλείου μεταξύ των ήδη υφιστάμενων ερμηνευτικών εκδοχών του εθνικού κανόνα. Αποτελεί δηλαδή διεργασία που δεν πρέπει αλλά και δεν επιδιώκει να υπερβεί τα όρια που έθεσε ο εθνικός νομοθέτης. Ως εκ τούτου, εμφανίζεται να διαθέτει μειωμένη αποτελεσματικότητα αλλά ευρύτερο πεδίο εφαρμογής, δεδομένου ότι από την επιτέλεσή της δεν διακυβεύεται η αρμοδιότητα του εθνικού νομοθέτη και η προστασία της εμπιστοσύνης του εθνικού αποδέκτη των κανόνων δικαίου. Το συμπέρασμα αυτό δικαιολογείται από τη συγκριτική αντιπαραβολή των ορίων των

---

[46] Ανάλογη η παρουσίαση και σε *Σουφλερό, Παρατηρήσεις στην απόφαση ΔΕΚ της 30.5.1991, ΕΕμπΔ 91, σ.735 επ., Συνοδινό, ό.π., σ.620 επ., Μποτόπουλο, ό.π., σ.558, Καλπογιάννη, ό.π., σ.73 επ.* Εκεί τονίζεται ως ιδιαίτερο στοιχείο του μηχανισμού η νομολογιακή διεύρυνση της έννοιας του «Κράτους» με συνέπεια την επέκταση του πεδίου εφαρμογής της ανάπτυξης άμεσου αποτελέσματος της Οδηγίας σε κάθετες σχέσεις. Πρακτικά, η εννοιολογική διεύρυνση του «Κράτους» οδήγησε σε ανάλογη επέκταση της έννοιας της «κάθετης σχέσης». Βλ. ενδεικτικά *Fratelli Costanzo C-103/88 , Foster C-188/89,* όπου στην έννοια της «κρατικής αρχής» θεωρείται ότι ανήκουν «οι φορολογικές αρχές», «οι αρχές τοπικής αυτοδιοίκησης», «οι συνταγματικές ανεξάρτητες αρχές που είναι επιφορτισμένες με την τήρηση της τάξης και της δημόσιας ασφάλειας» και «οι δημόσιες αρχές που εξασφαλίζουν υπηρεσίες δημόσιας υγείας». Καθίσταται προφανές ότι η έννοια οριοθετείται με εφαρμογή του λειτουργικού κριτηρίου, δηλαδή την παροχή υπηρεσίας δημόσιου συμφέροντος και την επ' αυτής θεμελίωση ιδιαίτερου νομικού καθεστώτος (καθεστώς εξαιρετικής εξουσίας σε σχέση με τους εφαρμοστέους μεταξύ ιδιωτών κανόνες) ανεξαρτήτως της νομικής μορφής του δρώντος οργανισμού.

δύο εργαλείων του ίδιου μηχανισμού. Ειδικότερα, το διευρυμένο πεδίο εφαρμογής της σύμφωνης με την Οδηγία ερμηνείας έναντι της ανάπτυξης άμεσου αποτελέσματος προκύπτει:

- Από τη μη επιρροή του περιεχομένου της Οδηγίας σε αντίθεση με τον σαφή και απροϋπόθετο χαρακτήρα των διατάξεών της ως όρο του επιτρεπτού της αμεσότητάς της *(διευρυμένος κύκλος Οδηγιών που θεμελιώνουν την υποχρέωση, ο οποίος ταυτίζεται ουσιαστικά με το σύνολο των εκδιδόμενων Οδηγιών)* .
- Από την ενεργοποίησή της σε σχέσεις οποιασδήποτε κατεύθυνσης κατ' αντιδιαστολή με τον αυστηρό περιορισμό του άμεσου αποτελέσματος στις κάθετες σχέσεις *(διευρυμένος κύκλος διαφορών που υπόκεινται στο επικλητό ερμηνείας, ο οποίος ταυτίζεται ουσιαστικά με το σύνολο των αναφυόμενων διαφορών).*
- Από την αναγωγή της ρυθμιστικής της εμβέλειας στο χρονικά προγενέστερο σημείο της έκδοσης της Οδηγίας χωρίς την επιπρόσθετη προϋπόθεση της ανύπαρκτης ή πλημμελούς συμμόρφωσης του εθνικού νομοθέτη παρά την πάροδο της σχετικής προθεσμίας *(διευρυμένο χρονικό πλαίσιο επικλητού, μη εξαρτώμενο από την πρόοδο της διαδικασίας μετεγγραφής).*

Αντιθέτως, η μειωμένη ένταση της σύμφωνης με την Οδηγία ερμηνείας του εθνικού δικαίου έναντι της αμεσότητας του κοινοτικού κανόνα την κατατάσσει ως ατελές μέσο κατίσχυσης του τελευταίου. Πράγματι, ο παραμερισμός της αντίθετης εθνικής διάταξης εμφανίζεται ως μη εξαρτώμενος από προϋποθέσεις όταν ο εφαρμοστέος κοινοτικός κανόνας είναι άμεσης εφαρμογής. Αντιθέτως, η σύμφωνη προς το μη άμεσο κοινοτικό κανόνα ερμηνεία του εθνικού γνωρίζει τα απώτατα όριά της υπέρ της αποτελεσματικότητας του πρώτου όταν:

- Το εθνικό δίκαιο, ενόψει των παραδοσιακών κριτηρίων που επικαλείται ο εθνικός εφαρμοστής, δεν παρέχει δυνατότητα υποστήριξης ερμηνευτικής εκδοχής σύμφωνης με τον κοινοτικό κανόνα *(η πραγματολογική διάσταση του γράμματος του εθνικού κανόνα ως οριοθετικό κριτήριο της ερμηνείας του)*
- Το εθνικό δίκαιο, ενόψει του παραπάνω ερμηνευτικού ορίζοντα, δεν συνιστά επαρκή νομική βάση για την εξαγωγή υποχρεώσεων που προβλέπονται από την Οδηγία εις βάρος ιδιώτη *(η μη επιβολή υποχρεώσεων σε ιδιώτες ως κύρια εκδήλωση της απαγόρευσης νομοθετικής υποκατάστασης με όχημα την ψευδοερμηνεία).*

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι η κατ' εξαίρεση νομολογιακή απόδοση άμεσου αποτελέσματος στην Οδηγία αφενός και η σύμφωνη προς αυτήν ερμηνεία του εθνικού δικαίου αφετέρου αποτελούν εργαλεία του ίδιου μηχανισμού διατήρησης της αποτελεσματικότητας του κατά κανόνα μη άμεσου κοινοτικού κανόνα. Αναδείχθηκε εξάλλου ότι το δεύτερο λειτουργεί ως υποκατάστατο του πρώτου, υπό την έννοια ότι η προσφυγή σε αυτό παρίσταται χρήσιμη μόνο όταν δεν πληρούνται οι νομολογιακές προϋποθέσεις του άμεσου αποτελέσματος. Ο μηχανισμός δηλαδή εμφανίζεται να διαθέτει κλιμακωτή διάρθρωση με διαδοχική ενεργοποίηση κάθε μέσου μετά την άπρακτη διερεύνηση των προϋποθέσεων του αμέσως προηγούμενου.

Το ερώτημα που ανακύπτει είναι με ποιο τρόπο διασώζεται τελικά η αποτελεσματική πραγμάτωση των επιταγών του κοινοτικού δικαίου όταν και η σύμφωνη με το κοινοτικό δίκαιο ερμηνεία δεν μπορεί να γίνει αποδεκτή ενόψει των ερμηνευτικών δυνατοτήτων που παρουσιάζει ο εθνικός κανόνας. Με άλλα λόγια, ερωτάται ποιό μέσο θα διασφαλίσει την αποτελεσματικότητα του κοινοτικού κανόνα όταν ο τελευταίος στερείται των προϋποθέσεων άμεσης εφαρμογής του αλλά και της δυνατότητας να θεωρηθεί σύμφωνος με κάποια από τις ερμηνευτικές εκδοχές του εθνικού δικαίου. Ήδη με τη διερεύνηση των προϋποθέσεων προσφυγής στη σύμφωνη με το κοινοτικό δίκαιο ερμηνεία, η προσπάθεια διασφάλισης της αποτελεσματικότητας αυτής έχει μεταπέσει σ' ένα επίπεδο μειωμένης έντασης, δεδομένου ότι εξαρτάται από την προϋφιστάμενη ερμηνευτική οριοθέτηση του εθνικού κανόνα.

Γίνεται λοιπόν κατανοητό ότι τυχόν μεταγενέστερο στάδιο του μηχανισμού θα παρουσιάζεται λιγότερο έντονο αλλά με ακόμη ευρύτερο πεδίο εφαρμογής. Πράγματι, το τρίτο αυτό στάδιο δεν θα πρέπει εξαρτάται από τις προϋποθέσεις του δεύτερου, δεδομένου ότι σε μια τέτοια περίπτωση δεν θα μπορούσε να θεμελιωθεί η διαδοχική τους εφαρμογή. Με το επόμενο αυτό βήμα, εκφεύγουμε όντως από το πλαίσιο της πρωτογενούς και εισερχόμαστε σ' αυτό της δευτερογενούς αποτελεσματικότητας του κοινοτικού δικαίου. Αντιστάθμισμα ωστόσο αποτελεί η απεξάρτηση του μέσου αυτού από την ερμηνευτική δομή και εμβέλεια του εθνικού κανόνα.

Το τρίτο μέσο του μηχανισμού είναι η αποζημιωτική ευθύνη του Κράτους-μέλους για πλημμελή μετεγγραφή της Οδηγίας στο εσωτερικό δίκαιο έναντι του ιδιώτη που θα μπορούσε να επικαλεστεί δικαιώματα ενώπιον των εθνικών δικαιοδοτικών οργάνων

σε διαφορετική περίπτωση[47]. Το ΔΕΚ[48] επιβεβαίωσε πράγματι ότι η παραβίαση του κοινοτικού δικαίου ως θεμέλιο της αστικής ευθύνης του Κράτους-μέλους (συστατικό του παρανόμου) μπορεί να προσλάβει την ειδικότερη έκφανση της ελαττωματικής μετεγγραφής μη άμεσου κοινοτικού κανόνα στο εσωτερικό δίκαιο με άπρακτη πάροδο της σχετικής προθεσμίας ή με πλημμελή μετεγγραφή[49]. Για την κατάφαση της αστικής ευθύνης προσαπαιτείται ζημία του ιδιώτη, (πρακτικά απορρέουσα από την αποστέρηση τη δυνατότητα επίκλησης απονεμόμενων από τη μη μετεγγραφείσα κοινοτική πράξη δικαιωμάτων[50] ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων) αλλά και αιτιώδης σύνδεσμος μεταξύ της ζημίας αυτής και του νόμιμου λόγου ευθύνης της ελαττωματικής μετεγγραφής.

Όπως προαναφέρθηκε, η θεμελίωση αστικής αξίωσης δεν αποτελεί πρωτογενή διάσωση της αποτελεσματικότητας του κοινοτικού δικαίου. Η παραδοχή αυτή στηρίζεται στο γεγονός ότι η εφαρμογή του αντίθετου στον κοινοτικό κανόνα εθνικού δεν αποτρέπεται και τα ιδιωτικά δικαιώματα που τυχόν απονέμει η κοινοτική διάταξη δεν γίνονται αντικείμενο επίκλησης στα εθνικά δικαιοδοτικά fora. Άντ' αυτού, το κοινοτικό δίκαιο καθιερώνει μηχανισμό χρηματικής αποζημίωσης του θιγόμενου ιδιώτη, τον οποίον όμως και εντάσσει κατ' αποκλειστικότητα στο εθνικό δικονομικό πλαίσιο ως προς τις διαδικαστικές του προϋποθέσεις. Μόνη επιφύλαξη που θέτει είναι ότι οι εθνικές διατάξεις δεν πρέπει να διαμορφώνονται κατά τρόπο τέτοιο ώστε

---

[47] Βλ ενδεικτικά σε *Παυλόπουλο, Όψεις του δικαιώματος δικαστικής προστασίας υπό το φως του ευρωπαϊκού κοινοτικού δικαίου, Εισήγηση στο Συμπόσιο «Η εφαρμογή του Κοινοτικού δικαίου από την Εθνική Διοίκηση υπό το φως της νομολογίας του ΔΕΚ» (Αθήνα 23-24 Οκτωβρίου 1992, σε Εθνική Διοίκηση και Κοινοτικό Δίκαιο (Φραγκάκη κ.ά.), 1993.*

[48] *Francovich & Bonifaci, C-6 & 9/90.*

[49] Με δεδομένο ότι η νομολογία του ΔΕΚ παγίως δέχεται ότι η παραβίαση του κοινοτικού κανόνα ως νόμιμος λόγος ευθύνης (εν προκειμένω του κανόνα που καθιερώνει την υποχρέωση μετεγγραφής) πρέπει να έχει κατάφωρο χαρακτήρα-ως αντιστάθμισμα της ελλείπουσας υπαιτιότητας-εμφανίζεται πειστική η άποψη που υποστηρίζει ότι η αστική ευθύνη δεν μπορεί να θεμελιωθεί όταν ο εθνικός νομοθέτης έδειξε έμπρακτα βούληση μετεγγραφής, ακόμη κι αν αυτή κατ' αποτέλεσμα υπήρξε πλημμελής. Σε μια τέτοια περίπτωση αποκλείεται, κατά την άποψη αυτή, ο κατάφωρος χαρακτήρας της παραβίασης. *Έτσι, Καλπογιάννη, ό.π., σ. 80* και ενδεικτικά *Denkavit C-14/78, Brasserie du pêcheur-Factortame III C-46 & 48/93.*

[50] Πράγματι, η γένεση δικαιωμάτων υπέρ του διοικουμένου από το μη μετεγγραφέντα κοινοτικό κανόνα καθώς και η δυνατότητα εξαγωγής του περιεχομένου του δικαιώματος από το ίδιο το κείμενο αυτού (αρχή της ρητής απονομής) τίθενται ως ειδικότερες προϋποθέσεις πλήρωσης του νόμιμου λόγου ευθύνης. *Βλ . ανωτέρω Francovich & Bonifaci.*

να καθιστούν ουσιωδώς δυσχερή την επιδίωξη μιας τέτοιας χρηματικής ικανοποίησης. Περαιτέρω, δεν πρέπει να παραγνωριστεί η κυρωτική φύση[51] της αποζημιωτικής ευθύνης, δεδομένου ότι η σχετική νομολογία του ΔΕΚ επιτελεί μια ιδιαίτερα χρήσιμη «γενικοπροληπτική» λειτουργία που εξωθεί τη μη συμμόρφωση του εθνικού νομοθέτη[52] με την υποχρέωση μετεγγραφής στο φάσμα της χρηματικής επιβάρυνσης του αντίστοιχου Δημοσίου.

Η παραπάνω ανάλυση κατατάσσει τη σύμφωνη με το κοινοτικό δίκαιο ερμηνεία του εθνικού κανόνα ως ενδιάμεσο στάδιο του μηχανισμού αποτελεσματικής εφαρμογής του πρώτου, όπως αυτός διαρθρώνεται από την ενοποιητική κοινοτική νομολογία, μεταξύ της νομολογιακής ανάπτυξης άμεσου αποτελέσματος αφενός και της αστικής ευθύνης του Κράτους-μέλους λόγω πλημμελούς μετεγγραφής αφετέρου. Όπως προεκτέθηκε, κάθε στάδιο του μηχανισμού ενεργοποιείται μετά την άπρακτη διερεύνηση των προϋποθέσεων του προηγούμενου. Κάθε επόμενο στάδιο απεξαρτάται από προϋποθέσεις του προηγούμενου (και επομένως εμφανίζει ευρύτερο ρυθμιστικό πεδίο) αλλά υπολείπεται αυτού σε αποτελεσματικότητα.

---

[51] Για το επιτρεπτό της αστικής κύρωσης χαρακτηριστικές οι αναπτύξεις για το θεσμό της ποινικής ρήτρας.

[52] Είναι ιδιαίτερα χρήσιμη η παρατήρηση ότι το πλαίσιο της αποζημιωτικής ευθύνης του Κράτους-μέλους συμπληρώνεται από τη δυνατότητα καταλογισμού του νόμιμου λόγου ευθύνης και σε εθνικά δικαιοδοτικά όργανα. Βλ *Köbler, C-224/2001*. Υπό αυτήν την έννοια, η αστική αξίωση μπορεί να θεμελιωθεί είτε από την πρωτογενή άρνηση του εθνικού δικαστή να αναγνωρίσει κατ' εξαίρεση αμεσότητα του κοινοτικού κανόνα ή να προβεί σε σύμφωνη με αυτόν ερμηνεία του εθνικού δικαίου (μολονότι πληρούνται οι σχετικές προϋποθέσεις) είτε από τη δευτερογενή άρνηση να επιδικάσει αποζημίωση για την ήδη ιδρυθείσα αστική ευθύνη. Στην τελευταία περίπτωση θα πρόκειται κατ' ακριβολογία για επίταση της ήδη επελθούσας ζημίας.

ν) Σύμφωνη με τις μη δεσμευτικές κοινοτικές πράξεις ερμηνεία;

Έχοντας ολοκληρώσει έναν κύκλο ανάλυσης της αμφίδρομης λειτουργίας που επιτελεί η σύμφωνη με το κοινοτικό δίκαιο ερμηνεία, αφενός ως εργαλείο διάσωσης του εθνικού κανόνα και αφετέρου ως μηχανισμός αποτελεσματικής εφαρμογής του κοινοτικού δικαίου (συναρτήσει της αμεσότητας ή μη του κοινοτικού κανόνα), κρίνουμε σκόπιμο να προσεγγίσουμε το ειδικότερο θέμα της άντλησης ερμηνευτικών κριτηρίων από κοινοτικές πράξεις που στερούνται νομικής δεσμευτικότητας για τους αποδέκτες τους. Πρόκειται ειδικότερα για τα μέσα των Συστάσεων (Recommendations) και των Γνωμών (Avis) τα οποία το άρθρο 249 ΣυνθΕΚ αποσυνδέει από τη στενή έννοια του δεσμευτικού νομοθετικού μέσου. Πράγματι, τόσο η Σύσταση όσο και η Γνώμη στερούνται του βασικού εννοιολογικού χαρακτηριστικού των πράξεων δικαίου, δηλαδή του κανονιστικού χαρακτήρα ο οποίος και υποχρεώνει τους κοινωνούς σε συμμόρφωση με το περιεχόμενό τους. Αντιθέτως, τα μη δεσμευτικά αυτά μέσα εκφεύγουν του νομικού χώρου και άπτονται ενός παράλληλου επιπέδου πολιτικής στοχοθεσίας. Συνιστούν, με άλλα λόγια, κατευθύνσεις διακηρυκτικού χαρακτήρα που έχουν στόχο να αποσαφηνίσουν πτυχές κοινοτικών πολιτικών και να επιδιώξουν την ομοιομορφία των λύσεων παρέχοντας ευρέα περιθώρια πολιτικού χειρισμού χωρίς την απειλή νομικών κυρώσεων.

Υπό αυτήν την έννοια, ανακύπτει το ερώτημα κατά πόσον η σύμφωνη με Συστάσεις ή Γνώμες ερμηνεία του εθνικού δικαίου μπορεί να διατηρήσει την παραπάνω εξειδικευμένη τεχνική σημασία, δηλαδή την πρόκριση εκείνης της ερμηνευτικής εκδοχής του εθνικού κανόνα που συμβιβάζεται με τη Σύσταση ή τη Γνώμη μεταξύ των περισσότερων υποστηρίξιμων.

Στις αρχικές αναπτύξεις, υποστηρίχθηκε ότι οι νομιμοποιητικές βάσεις της σύμφωνης με το κοινοτικό δίκαιο ερμηνείας ανευρίσκονται στην ιεραρχική και αξιολογική βαρύτητα του κοινοτικού δικαίου, όπως αυτή συμπυκνώνεται στη νομολογιακή διάπλαση της αρχής της υπεροχής του έναντι των εθνικών δικαίων. Η παραδοχή αυτή τελούσε ωστόσο υπό μια σιωπηρή και αυτονόητη-πλην όμως εξαιρετικά σημαντική-προϋπόθεση: την αναφορά σε κοινοτικό δίκαιο με την αυστηρή σημασία του όρου, αυτή δηλαδή που συνδέεται με νομική δεσμευτικότητα των επιταγών του, ακόμη κι αν διαφυλάσσει διακριτική ευχέρεια των αποδεκτών ως προς την επιλογή των μέσων επίτευξης του δεσμευτικού αποτελέσματος. Όπως προαναφέρθηκε, η προϋπόθεση αυτή δεν πληρούται στην περίπτωση των Συστάσεων και των Γνωμών.

Πράγματι, όταν η κοινοτική σφαίρα παρέχει νομικό μέσο μη δεσμευτικού χαρακτήρα, η σύμφωνη με αυτό ερμηνεία του εθνικού δικαίου με την προπεριγραφείσα έννοια στερείται αντικειμένου αλλά και νομικού θεμελίου[53]. Αφενός, η αποτελεσματικότητα του κοινοτικού δικαίου δεν αποτελεί βαρύνουσα αξιολόγηση δεδομένου ότι η ίδια η κοινοτική έννομη τάξη παραιτήθηκε απ' αυτήν αποσυνδέοντας το περιεχόμενο της πράξης από τον κανονιστικό χαρακτήρα. Αντιστρόφως, η έξοδος της κοινοτικής πράξης από τη νομική σφαίρα αποκλείει την προβληματική της διάσωσης του εθνικού δικαίου ενόψει της σύγκρουσής του με τυπικά ανώτερο κανόνα. Επομένως, ο δικαιολογητικός λόγος της σύμφωνης με τον κοινοτικό κανόνα ερμηνείας του εθνικού, ως ιδιαίτερης μορφής συστηματικής ερμηνείας του, εκλείπει όταν η κοινοτική πράξη δεν εντάσσεται σε χώρο δικαίου[54]. Από τα παραπάνω, προκύπτει ότι το περιεχόμενο μη δεσμευτικού κοινοτικού κανόνα δεν μπορεί να αποτελέσει κρίσιμο ερμηνευτικό παράγοντα του εθνικού δικαίου υπό την έννοια της σύμφωνης με το κοινοτικό δίκαιο ερμηνείας του εθνικού.

Δεν αποκλείεται, ωστόσο, ερμηνευτική επιρροή άλλης έντασης και μορφής. Ειδικότερα, ο κοινοτικός κανόνας, ακόμη κι αν στερείται δεσμευτικότητας, συνιστά πάντα πεδίο άντλησης ερμηνευτικών επιχειρημάτων που αναδεικνύουν τις επιλογές στο πλαίσιο των παραδοσιακών ερμηνευτικών κριτηρίων του εθνικού εφαρμοστή[55]. Η ερμηνευτική αυτή επενέργεια απαντά κατά την άποψή μας δύο βασικές εκδηλώσεις:

Αφενός, δεν αποκλείεται ο κοινοτικός κανόνας να παρέχει το απαραίτητο εκείνο υλικό για την εξειδίκευση γενικών ρητρών ή τη συγκεκριμενοποίηση αόριστων

---

[53] Αντίθετα, *Παπανικολάου, ό.π., σ. 202,* με περαιτέρω αναφορές στις αναπτύξεις για την υποχρέωση σύμφωνης ακόμη με την πρόταση Οδηγίας ερμηνείας. Ακόμη όμως και αν μια τέτοια υποχρέωση γίνει δεκτή, αφορά την πρώιμη ερμηνευτική επιρροή ενός δεσμευτικού νομοθετικού μέσου.

[54] Ή έστω εντάσσεται σε χώρο ήπιου δικαίου (soft law), το περιεχόμενο του οποίου δεν είναι εξαναγκαστό με νομικά μέσα.

[55] Έτσι ακριβώς *Μεταλληνός, ό.π., σ. 624* κατά το σχολιασμό της απόφασης του ΔΕΚ στην υπόθεση *Grimaldi (C-332/88).* Ορθή ανάγνωση της δικαστικής κρίσης είναι όχι εκείνη που επιβάλλει την υποχρέωση σύμφωνης με τις μη δεσμευτικές πράξεις ερμηνείας αλλά αυτή που επιτάσσει τη συνεκτίμησή τους στο όριο που επιβάλλουν οι εθνικοί κανόνες ερμηνείας. Μόνο κατά τον τρόπο αυτό αποφεύγεται η έμμεση απόδοση δεσμευτικής ισχύος.

νομικών εννοιών του εθνικού δικαίου, αποτελώντας έτσι αντικείμενο «έμμεσης τριτενέργειας»[56].

Αφετέρου, όταν occasio legis του εθνικού κανόνα αποτελεί η έκδοση της μη δεσμευτικής κοινοτικής πράξης, το περιεχόμενο της τελευταίας δεν μπορεί παρά να συνιστά στοιχείο βαρύνουσας σημασίας στη διάγνωση της βούλησης του ιστορικού εθνικού νομοθέτη ως συνεκτιμώμενης πτυχής του τελολογικού κριτηρίου.

[56] Για τη διάκριση μεταξύ σύμφωνης με το κοινοτικό δίκαιο ερμηνείας του εθνικού και απλής ερμηνευτικής επενέργειας του πρώτου στο δεύτερο βλ. παραπάνω υποσημ.9

vi) Σύμφωνη με το ενωσιακό δίκαιο ερμηνεία του εθνικού κανόνα;

Η μέχρι τώρα ανάπτυξη επικεντρώθηκε στη διερεύνηση της ερμηνευτικής επιρροής που αναπτύσσει ο κοινοτικός κανόνας στο εθνικό δίκαιο. Διατυπώθηκε εξάλλου το συμπέρασμα ότι η σύμφωνη με αυτόν ερμηνεία του εθνικού κανόνα αποτελεί μια ειδικότερη τεχνική έκφανση της επιρροής αυτής, η οποία και συνίσταται στην επιλογή ερμηνευτικής εκδοχής. Η σύμφωνη με το κοινοτικό δίκαιο ερμηνεία του εθνικού κανόνα ανάγει επομένως το πρώτο σε «ενδείκτη» της ερμηνευτικής μεταχείρισης του δεύτερου. Η ενδεδειγμένη ερμηνευτική μεταχείριση του εθνικού δικαίου είναι εκείνη που καταλήγει σε αποτέλεσμα σύμφωνο με τον κοινοτικό κανόνα. Περαιτέρω, κατέστη προσπάθεια να αναδειχθεί ότι τα όρια αλλά και η κατεύθυνση διενέργειας της παραπάνω ερμηνευτικής διαδικασίας διαφοροποιούνται με κριτήριο τη φύση του κοινοτικού κανόνα. Στο πλαίσιο αυτό, υποστηρίχθηκε η θέση ότι η μη δεσμευτικότητα της κοινοτικής πράξης μετριάζει την ερμηνευτική της επενέργεια στο εθνικό δίκαιο, με αποτέλεσμα να μην μπορεί να γίνει λόγος στην περίπτωση αυτή για σύμφωνη με το κοινοτικό δίκαιο ερμηνεία υπό την παραπάνω ειδική σημασία.

Στην ενότητα αυτή, θα επιχειρήσουμε να εξετάσουμε κατά πόσον το παραπάνω ερμηνευτικό πρότυπο γνωρίζει τροποποιήσεις συναρτήσει της θεματικής και κανονιστικής προέλευσης του κοινοτικού κανόνα. Με άλλα λόγια, αν η επιρροή του κανόνα της Ε.Ε. στο εθνικό δίκαιο εξαρτάται από το σκέλος του ευρωπαϊκού δικαίου εντός του οποίου ο πρώτος παράγεται και εντάσσεται συστηματικά. Στην προσπάθεια αυτή, είναι χρήσιμο να γίνουν ορισμένες ορολογικές διευκρινίσεις που απηχούν τη διάκριση της ύλης αυτής στο πλαίσιο της θεωρητικής κατασκευής των «πυλώνων». Παρά τις έντονες αμφισβητήσεις για την αξία αλλά και την ορθότητα αυτής της κατασκευής, δεν είναι μακριά από την πραγματικότητα η διαπίστωση ότι η διάκριση αυτή αποδίδει σχηματικά τη νομική βάση που εισφέρεται για την παραγωγή του κανόνα. Όταν αυτή ανευρίσκεται στο πλαίσιο της ΣυνθΕΚ, ο κοινοτικός κανόνας εντάσσεται συστηματικά στον πρώτο πυλώνα, ο προσανατολισμός του οποίου είναι οικονομικογενής. Όταν αντιθέτως το νομικό θεμέλιο ανευρίσκεται στο πλαίσιο της ΣυνθΕΕ, ο κανόνας ανήκει είτε στο δεύτερο (Κοινή Εξωτερική Πολιτική και Πολιτική Ασφάλειας) είτε στον τρίτο (αστυνομική και δικαστική συνεργασία σε

ποινικές υποθέσεις)[57] πυλώνα, έχει δηλαδή χαρακτήρα ενωσιακό υπό στενή έννοια[58]και αντικατοπτρίζει τη βούληση πολιτικής ολοκλήρωσης του ενοποιητικού εγχειρήματος. Η πραγματικότητα αυτή αντανακλάται στο γεγονός ότι διαφορετική διαδικασία και παραλλαγμένες προϋποθέσεις ρυθμίζουν την παραγωγή ενωσιακού υπό στενή έννοια και κοινοτικού κανόνα. Συγκεκριμένα, ενώ στο πλαίσιο της ΣυνθΕΚ ο κανόνας συνίσταται στη πρόοδο της νομοθετικής διαδικασίας στη βάση της (ειδικής) πλειοψηφίας, η οποία και απηχεί ενοποιητικές αξιώσεις υπερεθνικότητας, η λειτουργία της ΣυνθΕΕ βασίζεται στον κανόνα της ομοφωνίας, ενδεικτικό της διακυβερνητικότητας ως εγγενούς στοιχείου της κανονιστικής αυτής ύλης. Είναι πράγματι κοινά αποδεκτός τόπος ότι η κανονιστική υφή του ενωσιακού δικαίου stricto sensu προσομοιάζει περισσότερο στο παραγόμενο από τις διεθνείς πηγές δίκαιο παρά στον κανόνα που θεσπίζεται στο πλαίσιο της αμιγούς κοινοτικής μεθόδου (ΣυνθΕΚ). Η παρατήρηση αυτή ενισχύεται αλλά και συνάγεται επαγωγικά

[57] Μετά την «κοινοτικοποίηση» του σημερινού IV τίτλου της ΣυνθΕΚ με την τροποποιητική πράξη του Άμστερνταμ, η αρχική ύλη του λεγόμενου τρίτου πυλώνα («Δικαιοσύνη και συνεργασία σε εσωτερικές υποθέσεις») συρρικνώθηκε σε ζητήματα ποινικού ενδιαφέροντος. Η δικαστική συνεργασία σε υποθέσεις αστικής φύσης συνιστά πλέον κοινοτική ύλη από κοινού με την πολιτική ασύλου, μετανάστευσης κτλ. Υπό αυτήν την έννοια, δεν είναι άνευ σημασίας η παρατήρηση ότι η μετατόπιση των διατάξεων αυτών στον κοινοτικό χώρο συνιστά νομική βάση για τη σύμφωνη με αυτές ερμηνεία, στη μορφή που προσδιορίσαμε ήδη για το κοινοτικό δίκαιο, των δικονομικών κανόνων του εθνικού δικαίου. Οι τελευταίοι δηλαδή πρέπει να ερμηνεύονται κατά τρόπο τέτοιο ώστε να προωθούν τη δικαστική συνεργασία σε αστικές υποθέσεις. Η παραδοχή αυτή εναρμονίζεται με τις επισημάνσεις που εκτέθηκαν παραπάνω (βλ. υποσημ. 16) για τη σχετικότητα του όρου της «διαδικαστικής αυτονομίας των Κρατών-μελών».

[58] Είναι κατά βάση αποδεκτή η ορολογική διάκριση μεταξύ Κοινότητας (πρώτος πυλώνας) και Ένωσης υπό στενή έννοια (δεύτερος και τρίτος πυλώνας), η οποία και έχει ως θεμέλιο τη διακριτή φύση των δύο Συνθηκών μετά τις θεμελιώδεις μεταβολές του Μάαστριχτ. Τα δύο αυτά μορφώματα συνθέτουν μορφολογικά αλλά και θεσμικά την Ευρωπαϊκή Ένωση υπό ευρεία έννοια. Η αντίθετη άποψη επικαλείται την ανισομέρεια της ύλης και το χάσμα ως προς το βαθμό νομικής ωρίμανσης που παρουσιάζουν τα διαφορετικά τα νομικά συστήματα των δύο Συνθηκών, προκειμένου να απορρίψει την ορολογική τους εξίσωση. Χωρίς να παραγνωρίζουμε το γόνιμο προβληματισμό σε επίπεδο ευρωπαϊκού δικαίου, υιοθετούμε τη σχετική ορολογία προκειμένου να υπηρετήσουμε το αστικολογικό περιεχόμενο της ανάπτυξής μας. Πρέπει επίσης να σημειώσουμε ότι τυχόν επικύρωση της Μεταρρυθμιστικής Συνθήκης, όπως αυτή οριστικοποιήθηκε από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Λισσαβώνας, μολονότι καταργεί την πολλαπλότητα των Συνθηκών (Traité consolidé) δεν ανατρέπει το ουσιαστικό περιεχόμενο της ανάπτυξής μας διότι διατηρεί τη διαφοροποίηση μεταξύ υπερεθνικού και διακυβερνητικού χώρου.

από μια σειρά ιδιομορφιών του υπό στενή έννοια ενωσιακού χώρου, οι οποίες και μπορούν να συνοψιστούν, πέραν της αντιδιαστολής του μοντέλου ομοφωνίας-διακυβερνητικότητας προς αυτό πλειοψηφίας-υπερεθνικότητας, στην απενεργοποίηση των νομοθετικών μέσων του κοινοτικού χώρου, τη συρρίκνωση των δικαιοδοτικών αρμοδιοτήτων του ΔΕΚ στον τρίτο πυλώνα και τη μη αναγνώρισή τους στο πλαίσιο του δεύτερου. Ωστόσο, μολονότι η παραδοσιακή θεωρητική κατάταξη του δεύτερου πυλώνα στα σχήματα του κλασικού δημόσιου διεθνούς δικαίου παραμένει αναμφισβήτητη, ο χώρος της αστυνομικής και δικαστικής συνεργασίας σε ποινικές υποθέσεις υπόκειται σε μια προϊούσα ενοποίηση που εισάγει ρήγματα στην έμφυτη διακυβερνητικότητα που τον χαρακτηρίζει. Η επισήμανση αυτή θα σταθεί καθοριστική για την περαιτέρω ανάλυσή μας.

Πώς όμως οι παραπάνω διαπιστώσεις επιδρούν στο υπό συζήτηση θέμα της επιρροής του (υπό ευρεία έννοια) ενωσιακού κανόνα στο εθνικό δίκαιο; Η απάντηση είναι ότι η κατά κανόνα αποσύνδεση του υπό στενή έννοια ενωσιακού δικαίου από τις ενοποιητικές αξιώσεις που εκφράζουν οι νομολογιακές κατασκευές της υπεροχής και της αμεσότητας που διέπουν το κοινοτικό δίκαιο[59] θέτουν υπό αμφισβήτηση τη νομική θεμελίωση της σύμφωνης με αυτό ερμηνεία κατ' ανάλογο τρόπο. Η επιβεβαίωση του συμπεράσματος ότι το νομικό κλίμα της ΣυνθΕΕ αφίσταται του κοινοτικού και προσεγγίζει τον παραδοσιακό διεθνή χώρο, μετατοπίζει το εξεταζόμενο ζήτημα στη διερεύνηση των σχέσεων μεταξύ αφενός πρωταρχίας του διεθνούς και αφετέρου υπεροχής του αμιγούς κοινοτικού κανόνα[60]. Η συμβολή του ενωσιακού δικαίου στην ερμηνευτική μεταχείριση του εθνικού κανόνα θα κριθεί με βάση την πρώτη αρχή. Κρίνουμε ότι η διάστιξη δεν είναι απλά ορολογική αλλά επιδρά στην αξιολογική κατεύθυνση της σύμφωνης ερμηνείας. Η ειδικότερη περιγραφή της διαφοροποίησης αυτής αφήνεται να αποτελέσει αντικείμενο

[59] *Σκανδάμης, ό.π.,* σ. 248.

[60] Μια πρώτη αναφορά στην κανονιστική διάκριση των δύο αρχών μπορεί να οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι η δεύτερη ενσωματώνει και το αδιαμεσολάβητο ένταξης του υπερεθνικού κανόνα στο εσωτερικό δίκαιο, δηλαδή η ένταξη αυτή παύει να εξαρτάται από πράξη εθνικού οργάνου (αδιαμεσολάβητο μετατροπής ή προσαρμογής). Αντιθέτως, στον παραδοσιακό διεθνή χώρο, ο τρόπος ένταξης του διεθνούς συμβατικού δικαίου στην εσωτερική έννομη τάξη εξαρτάται από την προσχώρηση του εθνικού (συντακτικού) νομοθέτη σε μονιστικές ή δυαδιστικές θέσεις. Άλλο πράγμα είναι η εξάρτηση της ανάπτυξης έννομων αποτελεσμάτων στην ιδιωτική σφαίρα, η οποία και ενδέχεται να απαιτεί εθνική πράξη (μετεγγραφής) ακόμη κι όταν ο κανόνας διαθέτει υπεροχή αλλά όχι αμεσότητα (π.χ. Οδηγία). Βλ. αναλυτικότερα προηγούμενη υποσημ.18

προσέγγισης κατά τη μελέτη των σχέσεων σύμφωνης με το διεθνές και σύμφωνης με το κοινοτικό δίκαιο ερμηνείας του εθνικού κανόνα[61].

Ωστόσο, το συμπέρασμα αυτό πρέπει να περιοριστεί αποκλειστικά στο πλαίσιο του δεύτερου πυλώνα. Αντιθέτως, η νομολογία του ΔΕΚ καταφάσκει την υποχρέωση σύμφωνης ερμηνείας του εθνικού δικαίου για τις δεσμευτικές πράξεις (Αποφάσεις-πλαίσιο) του τρίτου πυλώνα[62]. Στην περίπτωση αυτή, μπορεί να λεχθεί ότι ο ρητός αποκλεισμός του άμεσου αποτελέσματός τους την καθιστά εγγενές υποκατάστατό του. Επιπλέον, η αντίστροφη ερμηνευτική λειτουργία διάσωσης του εθνικού κανόνα δεν πρέπει να αποκλειστεί ενόψει της ρητής διακήρυξης της δεσμευτικότητάς τους.

Επομένως, οι δεσμευτικές ενωσιακές πράξεις του τρίτου πυλώνα δεν ακολουθούν την κανονιστική εξομοίωση αυτών του δεύτερου με το διεθνή χώρο. Αντιθέτως, παραμένουν και να αξιολογούνται σε πλαίσιο ποιοτικά ανάλογο με αυτό της κοινοτικής έννομης τάξης, όπως αυτό ήδη οριοθετήθηκε, διότι η κανονιστική τους αξία επισκιάζει την πολιτική τους στόχευση και συμπληρώνεται από την υπαγωγή τους-έστω και υπό προϋποθέσεις- στο δικαιοδοτικό έλεγχο του Δικαστηρίου (35§6 ΣυνθΕΕ). Η νομολογιακή επέκταση της υποχρέωσης σύμφωνης ερμηνείας στον τρίτο πυλώνα εγγράφεται στη γενικότερη λογική ενίσχυσης της αποτελεσματικότητας του ενωσιακού αυτού χώρου δεδομένης της περιορισμένης εμβέλειας των νομικώς εξαναγκαστών μέσων. Ταυτόχρονα, συνηγορεί υπέρ της δογματικής κατάταξης του τρίτου πυλώνα, πάντα υπό το πρίσμα της εξελικτικής φύσης της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, σε ενδιάμεση κανονιστική θέση ως προς την ένταση της ενοποίησης

---

[61] Βλ. παρακάτω υπό Β ν 2.

[62] *Pupino C-105/03.* Στη βάση της δικαστικής κρίσης (η οποία και υιοθετεί τις Προτάσεις της Γενικής Εισαγγελέως Kokott) ενυπάρχει μια κατ' αναλογία σωρευτική αναφορά στα νομικά θεμέλια των άρθρων 10, 249 ΣυνθΕΚ επί των οποίων βασίστηκε η νομολογιακή κατασκευή της αρχής της σύμφωνης ερμηνείας στο πλαίσιο του κοινοτικού δικαίου με αφετηρία την υπόθεση *Von Colson & Camann.* Ειδικότερα, το Δικαστήριο δεν προβαίνει σε ευθεία επίκληση των νομικών βάσεων του κοινοτικού χώρου αλλά αφενός σε νομολογιακή διάπλαση ανάλογου καθήκοντος συνεργασίας στον τρίτο πυλώνα (αρ. 2, 3 ΣυνθΕΕ αντί αρ. 10 ΣυνθΕΚ) και αφετέρου σε διάγνωση της αναλογίας ως προς τη φύση Απόφασης-πλαίσιο και Οδηγίας ως νομοθετικών μέσων δεσμευτικού αποτελέσματος μη άμεσου χαρακτήρα (δηλαδή με κατάλειψη της αρμοδιότητας επιλογής των μέσων υλοποίησης στις εθνικές αρχές), η οποία και επιτρέπει τη μετάγγιση των αξιολογικών επιταγών του 249 ΣυνθΕΚ. Περαιτέρω, είναι αξιοσημείωτη η υπαγωγή της αρχής ακριβώς στα ίδια νομολογιακά όρια σε σχέση με τους κανόνες του κοινοτικού χώρου, δηλαδή την ερμηνευτική εμβέλεια του εθνικού κανόνα, την απαγόρευση επίτασης της ευθύνης ιδιώτη, τις γενικές αρχές του δικαίου (βλ. *Pfeiffer)* κτλ.

μεταξύ του αμιγώς κοινοτικού πρώτου και του αμιγώς διακυβερνητικού δεύτερου πυλώνα[63].

[63] Για το όλο θέμα *βλ. Weyembergh (*avec de collaboration *de De Hert, Paepe), L'effectivité du troisième pilier de l'Union Européenne et l'exigence de l'interprétation conforme : La Cour de justice pose ses jalons (note sous l'arrêt Pupino, du 16 juin 2005, de la Cour de Justice des Communautés Européennes), RTDH 2007, σ.269.* Οι συγγραφείς θεωρούν ότι η απόφαση εγείρει ζητήματα επέκτασης της αρχής της υπεροχής και της απαγόρευσης αμοιβαιότητας στο πλαίσιο του τρίτου πυλώνα. Ταυτόχρονα, αναδεικνύουν την προβληματική της προόδου της ενοποιητικής διαδικασίας σε ζητήματα ποινικού ενδιαφέροντος χωρίς προηγούμενη πλήρωση του δημοκρατικού ελλείμματος, με περαιτέρω παραπομπές σε *Fletcher, Extending 'indirect effect' to the third pillar: the significance of Pupino, European Law Review, σ. 872.*

Β. Δικονομικές και μεθοδολογικές προεκτάσεις στο πλαίσιο της εθνικής (πολιτικής) δίκης

Παραπάνω αναπτύχθηκε η κατάστρωση των αξιολογήσεων που συμπροσδιορίζουν το ουσιαστικό περιεχόμενο της σύμφωνης με το κοινοτικό δίκαιο ερμηνείας και τις εναλλασσόμενες λειτουργίες που αυτή επιτελεί. Στη συνέχεια θα επιχειρήσουμε να αναδείξουμε τη θέση της στο πλαίσιο της εθνικής δίκης προκειμένου να σκιαγραφήσουμε τη σχετική αλληλεπίδραση εθνικού και κοινοτικού δικαστή σε επίπεδο τύπου και διαδικασίας.

Η πρώτη προσέγγιση που μπορεί να γίνει είναι ότι το κοινοτικό κριτήριο δεν διαφοροποιείται κατ' αρχήν από τη δικονομική μεταχείριση που επιφυλάσσεται στα υπόλοιπα κριτήρια του εθνικού ερμηνευτικού ορίζοντα. Ακριβέστερα, θα μπορούσε να λεχθεί ότι η δικονομική πτυχή της ερμηνευτικής διαδικασίας διαμορφώνεται στη βάση της ενότητας που τη διέπει. Το ερμηνευτικό έργο ούτε διασπάται ούτε υπόκειται σε διαφορετικούς κανόνες βάσει των εισφερόμενων κριτηρίων αλλά, αντιθέτως, η θεωρητική επεξεργασία αυτών των ερμηνευτικών σημείων αναφοράς έχει αποκλειστικά εργαλειακή αξία, στο βαθμό που αναδεικνύει διαφορετικές οπτικές γωνίες στο πλαίσιο της μίας και ενιαίας ερμηνευτικής διαδικασίας. Υπό αυτήν την έννοια, το κοινοτικό κριτήριο αντιμετωπίζεται στο σύνηθες δικονομικό περίγραμμα της ερμηνείας κάθε κανόνα, συναρτήσει βέβαια και του κλάδου δικαίου στον οποίο αυτός ανήκει. Οι ιδιομορφίες που θα προσπαθήσουμε να αναδείξουμε απορρέουν από τη δομική ιδιαιτερότητα της έντονης αλληλεπίδρασης κοινοτικού και εθνικού δικαστή η οποία και ανακύπτει στις περιπτώσεις που η κοινοτική ρύθμιση επιδρά κανονιστικά σε διαφορές αγόμενες ενώπιον εθνικών δικαστηρίων.

i) Η σύμφωνη με το κοινοτικό δίκαιο ερμηνεία ως υποχρέωση του εθνικού δικαστή

Σ' ένα πρώτο στάδιο πρέπει να αποκρυσταλλωθεί ο βαθμός δέσμευσης του εθνικού εφαρμοστή ως προς την προσφυγή στο κοινοτικό κριτήριο (υπό την παραπάνω έννοια της πρόκρισης μεταξύ των περισσότερων δυνατών ερμηνευτικών εκδοχών) καθώς και ο δικονομικός μηχανισμός που την εξασφαλίζει. Στη βάση των παραπάνω διαπιστώσεων περί ενότητας του ερμηνευτικού έργου, η σύμφωνη με το κοινοτικό δίκαιο ερμηνεία πρέπει να αντιμετωπιστεί ως μέρος της ευρύτερης δικονομικής της μεταχείρισης.

Αφετηρία αποτελεί η παραδοχή ότι η ερμηνεία αποτελεί διαδικασία νομικής φύσης που συνιστά τον πυρήνα του δικανικού έργου κατά την αρχή iura novit curia. Η πραγματικότητα αυτή τοποθετεί τους κανόνες ερμηνείας στο χώρο της νομικής θεωρίας και της δημιουργικής νομολογίας. Με άλλα λόγια, η ερμηνεία δεν υπόκειται σε δικονομικούς κανόνες που ρυθμίζουν πραγματολογικό αντικείμενο (απόδειξη) αλλά αποτελεί μέρος του νομικού κορμού της δικανικής κρίσης. Το γεγονός αυτό καθιστά την παραβίαση των κανόνων αυτών αντικείμενο μομφής δια της οδού των ενδίκων μέσων που επιτρέπουν έλεγχο νομικής ορθότητας της προσβαλλόμενης απόφασης. Συνειδητοποιούμε επομένως ότι η καθοριστική επιρροή του κοινοτικού δικαίου στην επιλογή της ορθής ερμηνευτικής εκδοχής δεν νοείται αποκομμένη από την υποχρεωτικότητα που χαρακτηρίζει τους ερμηνευτικούς κανόνες. Η υποχρεωτικότητα αυτή δεν έχει βέβαια τη μορφή δεσμευτικής καταγραφής των κανόνων σε κείμενο νομικής ισχύος αλλά την υπαγωγή της ερμηνείας στην ελεγκτική κρίση ανώτερου δικαιοδοτικού βαθμού. Η διαπίστωση αυτή θεμελιώνεται με αναγωγή στα υπερνομοθετικά θεμέλια που νομιμοποιούν και οριοθετούν την ερμηνευτική διαδικασία, δηλαδή τις αρχές του Κράτους Δικαίου και της διάκρισης των εξουσιών.

Διερευνώντας την εφαρμογή των αρχών αυτών σε αναφορά προς τις νομιμοποιητικές βάσεις της σύμφωνης με το κοινοτικό δίκαιο ερμηνείας, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι η προσφυγή στο κοινοτικό δίκαιο ως ερμηνευτικό κριτήριο του εθνικού αποτελεί αναγκαιότητα που αντικατοπτρίζει τη δέσμευση του εθνικού δικαστή από τις βάσεις αυτές. Πράγματι, τόσο το άρθρο 10 ΣυνθΕΚ όσο και το άρθρο 249 ΣυνθΕΚ, που προτείνεται από ορισμένους ως συμπληρωματικό θεμέλιο τη σύμφωνης προς την Οδηγία ερμηνείας του εθνικού κανόνα[64], αποτελούν αναπόσπαστο μέρος του εσωτερικού δικαίου μετά την κύρωση της ιδρυτικής Συνθήκης από την εθνική αντιπροσωπεία. Ο εθνικός ερμηνευτής υποχρεούται επομένως αφενός στην υιοθέτηση πρακτικών συνεργασίας με την κοινοτική έννομη τάξη για την αποτελεσματική πραγμάτωση των επιταγών της σε εθνικό επίπεδο και

[64] Παρά τη σωρευτική επίκληση των δύο νομικών βάσεων από την πλειονότητα των νομολογιακών αναφορών του ΔΕΚ, έχει υποστηριχθεί ότι η προσφυγή στο 249 ΣυνθΕΚ παρίσταται δογματικά εσφαλμένη όταν δεν έχει παρέλθει η προθεσμία μετεγγραφής. Βλ. *Inter-environnement Wallonie ό.π.*

αφετέρου ειδικά στη διάσωση του χρήσιμου αποτελέσματος της Οδηγίας[65]. Η συμμόρφωση προς την υποχρέωση αυτή υπόκειται στον έλεγχο των ενδίκων μέσων.

Στο πλαίσιο της ελληνικής έννομης τάξης, η παραβίαση των κανόνων της σύμφωνης με το κοινοτικό δίκαιο ερμηνείας συνιστά κακή ερμηνεία που θεμελιώνει σχετικό λόγο έφεσης ενόψει του «ανοικτού» χαρακτήρα του ενδίκου μέσου. Περαιτέρω, ακριβώς λόγω της νομικής φύσης της ερμηνευτικής διαδικασίας υπάγεται στον εκάστοτε επώνυμο αναιρετικό λόγο (559 αρ.1 στο πλαίσιο της πολιτικής δίκης). Χρήσιμη είναι η υπενθύμιση ότι η διάταξη αυτή πρέπει να αναγιγνώσκεται σε συνδυασμό με αυτή του 561 ΚΠολΔ η οποία και επιτρέπει τη λήψη υπόψη εγγράφων στο πλαίσιο της εξέτασης του αναιρετικού λόγου της κακής ερμηνείας. Στην εξεταζόμενη περίπτωση, το επιτρεπτό των εγγράφων -ιδιαίτερα αυτών με κοινοτική προέλευση- ενδέχεται να είναι ιδιαίτερα χρήσιμο για την αποκάλυψη του αληθούς νοήματος του κοινοτικού κανόνα που εισφέρεται ως ερμηνευτικό κριτήριο για τον εθνικό.

Στο σημείο αυτό, είναι ενδιαφέρον να εξεταστεί παρενθετικά κατά πόσον η υποχρέωση προσφυγής στο κοινοτικό κριτήριο αφορά και τα εθνικά διοικητικά όργανα, είτε κατά το αρχικό στάδιο που προηγείται της έκδοσης της διοικητικής πράξης είτε κατά την εξέταση τυχόν διοικητικών προσφυγών. Τίθεται δηλαδή το ερώτημα κατά πόσον η υιοθέτηση μιας ερμηνευτικής πρακτικής μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο υποχρέωσης για εθνικές αρχές μη δικαιοδοτικού χαρακτήρα. Το ερώτημα αυτό εμφανίζεται εύλογο στο βαθμό που το νομικό θεμέλιο της σύμφωνης με το κοινοτικό δίκαιο ερμηνείας απευθύνεται, όπως προαναφέρθηκε, και στις αρχές αυτές.

Η απάντηση είναι, κατά την άποψή μας, ότι η σύμφωνη με το κοινοτικό δίκαιο ερμηνεία, υπό την τεχνική έννοια που της αποδόθηκε παραπάνω, δεν μπορεί να νοηθεί ως υποχρέωση μη δικαστικών οργάνων. Αυτό συμβαίνει διότι η ερμηνεία του δικαίου είναι μια λειτουργία οι υπερνομοθετικές βάσεις της οποίας την επιφυλάσσουν αποκλειστικά στα δικαστήρια. Αυτό σημαίνει ότι δεν μπορεί να επιβαρυνθεί με μια υποχρέωση ερμηνευτικής φύσης όργανο που δεν νομιμοποιείται να προβεί σε

---

[65] Αμφισβητείται ωστόσο έντονα κατά πόσον από το άρθρο 249 ΣυνθΕΚ εξάγεται υποχρέωση της εθνικής δικαστικής εξουσίας. Αντιθέτως, είναι απολύτως κρατούσα η άποψη ότι η υποχρέωση συνεργασίας του άρθρου 10 ΣυνθΕΚ απευθύνεται ανεξαιρέτως προς όλες τις δημόσιες αρχές του Κράτους-μέλους. Βλ. μ.ά. *Πρεβεδούρου, Το καθήκον συνεργασίας των εθνικών αρχών και δικαστηρίων με τα κοινοτικά όργανα (Ζητήματα εφαρμογής του άρθρου 10 ΕΚ), Δ 31, σ. 444 επ.*

πολιτειακά συντεταγμένη ερμηνεία δικαίου προς επίλυση διαφορών. Είναι εξάλλου σύμφυτη με τη διαπίστωση αυτή η παραδοχή ότι η ερμηνεία δεν είναι μια απλή φιλολογική ή γλωσσική προσέγγιση του τεθειμένου δικαίου αλλά η κανονιστική διαδικασία αποκάλυψης του νοήματός του προς εφαρμογή του ενώπιον συγκεκριμένης και υπαρκτής διαφοράς. Απ' αυτό συνάγεται ότι ερμηνεία υπό την τεχνική διάσταση του όρου δεν νοείται ελλείψει διαφοράς ή τουλάχιστον υπόθεσης[66], που άγεται προς κρίση ενώπιον δικαστηρίου. Η προϋπόθεση αυτή, άρα και η ίδια η ερμηνευτική διαδικασία, ελλείπει όσο το διοικητικό όργανο δρα μόνο του σε πρωτογενές (πράξη ή παράλειψη) ή δευτερογενές (κρίση επί διοικητικής προσφυγής) επίπεδο.

Η προσέγγιση αυτή κινδυνεύει βέβαια να χαρακτηριστεί φορμαλιστική αν δεν αναφέρουμε ότι η υποχρέωση συνεργασίας του άρθρου 10 ΣυνθΕΚ δεσμεύει και τη Διοίκηση υπό τη μορφή θετικού ή αρνητικού καθήκοντος τέλεσης ή αποχής από πράξη αντίστοιχα. Ο σκοπός της διάταξης θα εναρμονιζόταν όντως με μια εξωδικαστηριακή ερμηνεία του εφαρμοζόμενου εθνικού δικαίου σύμφωνη με το κοινοτικό πριν η Διοίκηση δράσει στο πλαίσιο της αρχής της νομιμότητας. Αυτό όμως που δεν μπορεί να γίνει δεκτό είναι ότι τυχόν παράλειψή της θα αποτελούσε λόγο γένεσης της διαφοράς. Κάτι τέτοιο είναι δυνατό μόνο όταν η ίδια η πράξη του διοικητικού οργάνου συνιστά και η ίδια αυτοτελή παραβίαση του κοινοτικού δικαίου (ανεξάρτητη από τυχόν παράλειψη της νομοθετικής λειτουργίας). Αυτό είναι λογικό διότι η υποχρέωση συνεργασίας του άρθρου 10 ΣυνθΕΚ δεν νομιμοποιείται να ανατρέψει την εσωτερική κατανομή αρμοδιοτήτων επιβαρύνοντας τη Διοίκηση με υποχρέωση ερμηνείας που δεν της ανατίθεται από το εθνικό δίκαιο. Αντιθέτως, η παράλειψη δικαστηρίου να προβεί σε μια τέτοια ερμηνεία δεν γεννά η ίδια διαφορά αλλά αφορά ήδη γεννημένη διαφορά θεμελιώνοντας λόγο προσβολής της δικανικής κρίσης επί της αρχικής διαφοράς.

[66] Η διάκριση των δύο εννοιών βασίζεται στην ύπαρξη ή μη αντιδικίας. Η έννοια της «υπόθεσης» καταλαμβάνει και τη δικαστική ύλη που υπάγεται στη διαδικασία της εκούσιας δικαιοδοσίας.

ii) Αυτεπάγγελτη αναζήτηση του κοινοτικού ερμηνευτικού κριτηρίου

Αναλύσαμε παραπάνω ότι η αρχή iura novit curia καταλείπει την ερμηνεία, του κοινοτικού κριτηρίου συμπεριλαμβανομένου, αποκλειστικά στη νομική σφαίρα του δικαστικού έργου και ταυτόχρονα την υπάγει στον έλεγχο νομικής ορθότητας της προσβαλλόμενης απόφασης από δικαστήρια ανώτερου βαθμού.

Η αρχή αυτή γνωρίζει ωστόσο και μια δεύτερη βασική εκδήλωση, αυτήν της αυτεπάγγελτης ερμηνείας και εφαρμογής του κανόνα δικαίου, υπό την έννοια ότι για τη βασιμότητα του προβαλλόμενου πραγματικού ισχυρισμού δεν προϋποτίθεται επίκληση συγκεκριμένης νομικής διάταξης ούτε φυσικά συγκεκριμένης ερμηνευτικής λύσης. Ο δικαστής δηλαδή είναι υποχρεωμένος να ανεύρει όχι μόνο το εφαρμοστέο δίκαιο και το κατά πόσον αυτό επιστηρίζει ή όχι το ένδικο αίτημα αλλά και να ανεύρει την ορθή ερμηνευτική εκδοχή της εφαρμοστέας διάταξης, ακόμη κι αν αυτή δεν έγινε αντικείμενο επίκλησης ή υποστήριξης στη νομική επιχειρηματολογία του διάδικου μέρους.

Οι διαπιστώσεις αυτές δεν μπορούν παρά να επεκτείνονται και στην περίπτωση της σύμφωνης με το κοινοτικό δίκαιο ερμηνείας. Ο δικαστής δηλαδή υποχρεούται να εισφέρει το κοινοτικό δίκαιο ως ερμηνευτικό κριτήριο της εθνικής διάταξης ακόμη κι αν ο διάδικος δεν το επικαλέστηκε προκειμένου να προκριθεί μία από τις περισσότερες δυνατές ερμηνευτικές λύσεις. Αρκεί η επιλογή αυτής της ερμηνευτικής οδού να οδηγεί σε έννομο αποτέλεσμα εντός του πλαισίου των αιτημάτων που έθεσαν τα μέρη. Το γεγονός αυτό είναι μια ακόμη απόδειξη ότι το κοινοτικό δίκαιο αποτελεί πλέον αναπόσπαστο μέρος της νομικής ύλης της εθνικής δίκης ώστε η εξοικείωση του εθνικού δικαστή με αυτό να εμφανίζεται επιβεβλημένη.

Το εύλογο ερώτημα που ανακύπτει είναι πού θεμελιώνεται η υποχρέωση αυτή για αυτεπάγγελτη προσφυγή στο ερμηνευτικό κριτήριο του κοινοτικού δικαίου όταν ο κοινοτικός κανόνας είναι μη άμεσης εφαρμογής και δεν έχει μετεγγραφεί καθόλου ή έχει μετεγγραφεί πλημμελώς στην εθνική έννομη τάξη. Με άλλα λόγια, πώς μπορεί να θεμελιωθεί υποχρέωση αυτεπάγγελτης εξέτασης της ερμηνευτικής εκδοχής που ένας τέτοιος κανόνας προκρίνει; Απαντώντας στο ερώτημα αυτό, πρέπει να υπενθυμίσουμε ότι αντικείμενο ερμηνείας και εφαρμογής δεν είναι ο μη μετεγγεγραμμένος κανόνας του κοινοτικού δικαίου αλλά ο εθνικός που οφείλει να ερμηνεύεται υπό το πρίσμα του πρώτου. Συνεπώς, το αυτεπάγγελτο της υποχρέωσης ορθής ερμηνείας διατηρείται ακέραιο δεδομένου ότι ο ερμηνευόμενος κανόνας είναι

καθόλα δεσμευτικός για τον εθνικό δικαστή ως προερχόμενος από δικαιοπαραγωγική πηγή της εθνικής έννομης τάξης.

Και πάλι, ωστόσο, τίθεται το ερώτημα γιατί ένας κανόνας δικαίου μη ενσωματωμένος στην εθνική έννομη τάξη να ανάγεται σε αυτεπαγγέλτως εξεταζόμενο δεσμευτικό ερμηνευτικό κριτήριο. Χωρίς πρόθεση να επανέλθουμε στις αρχικές αναπτύξεις για την προέχουσα ιεραρχική και αξιολογική κατάταξη του κοινοτικού δικαίου στο όλο κανονιστικό σύστημα, περιοριζόμαστε στην επανάληψη δύο ήδη διατυπωμένων παρατηρήσεων. Πρώτον, όπως προαναφέρθηκε, η παράλειψη μετεγγραφής δεν αποτρέπει την ενσωμάτωση του κοινοτικού κανόνα στην εθνική έννομη τάξη αλλά εμποδίζει την επίκληση του ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων. Με άλλα λόγια, ενώ πλήττεται το αδιαμεσολάβητο μετεγγραφής, διατηρείται ακέραιο το αδιαμεσολάβητο μετατροπής. Αυτό σημαίνει ότι ο κοινοτικός κανόνας έχει καταστεί μέρος του εσωτερικού δικαίου αλλά η παράλειψη μετεγγραφής εμποδίζει τη δικαστική του επίκληση. Επομένως η σύμφωνη με το κοινοτικό δίκαιο ερμηνεία εμφανίζεται ως λογικό υποκατάστατο της ελλείπουσας αποτελεσματικότητας ενός κατά τα άλλα ενσωματωμένου στο εσωτερικό δίκαιο κανόνα. Δεύτερον, ακόμη κι αν απορριφθεί η θέση ότι ο μη μετεγγεγραμμένος κοινοτικός κανόνας αποτελεί μέρος του εσωτερικού δικαίου, η ίδια υποχρέωση αυτεπάγγελτης ερμηνευτικής αναγωγής σε αυτόν θεμελιώνεται στις παραπάνω νομιμοποιητικές βάσεις (10, 249 ΣυνθΕΚ και 28 Σ) που αναμφίβολα δεσμεύουν[67] τον εθνικό δικαστή. Η δέσμευση επομένως για τη σύμφωνη με το κοινοτικό δίκαιο ερμηνεία στοιχειοθετείται από τη δέσμευση που ενέχουν οι νομικές βάσεις που την υπαγορεύουν, ακόμη κι αν ο κοινοτικός κανόνας κριθεί ότι παραμένει εκτός εθνικής έννομης τάξης.

[67] Για την άποψη περί άμεσου αποτελέσματος του άρθρου 10 ΣυνθΕΚ στο εθνικό δίκαιο βλ. *Temple – Lang J., The core of the constitutional law of the Community-Article 5 EC, σ.45 επ. (σε Gormley, Current and future perspectives on EC Competition Law, 1997).*

iii) Διάκριση του κοινοτικού ερμηνευτικού κριτηρίου από το αλλοδαπό δίκαιο

Η παραπάνω θεμελίωση του αυτεπάγγελτου χαρακτήρα της εναρμονισμένης με το κοινοτικό δίκαιο ερμηνείας είναι συναρτημένη με την αμιγώς νομική φύση της. Όπως προεκτέθηκε, η ερμηνεία είναι μια νοητική διαδικασία πλήρως αποσυνδεδεμένη από την έννοια του πραγματικού γεγονότος. Το δίκαιο, ως κανονιστικό μέγεθος που αποτελεί αντικείμενο ερμηνείας, αντιδιαστέλλεται όντως με τη δικονομική έννοια του πραγματικού ισχυρισμού που στοιχειοθετεί το αντικείμενο της αποδεικτικής διαδικασίας. Μόνη περίπτωση που το δίκαιο εξομοιώνεται με πράγμα είναι αυτή του αλλοδαπού δικαίου, το οποίο και ανάγεται σε δυνητικό αντικείμενο απόδειξης από τη διάταξη του άρθρου 337 ΚΠολΔ. Είναι μια τέτοια δικονομική δυνατότητα νοητή στην περίπτωση του κοινοτικού δικαίου; Με άλλα λόγια, μπορεί το αληθές περιεχόμενο και νόημα του κοινοτικού κανόνα να αποτελέσει αντικείμενο απόδειξης;

Η απάντηση στο ερώτημα αυτό πρέπει να είναι αρνητική. Η θέση αυτή υπαγορεύεται τόσο από το σκοπό του άρθρου 337 ΚΠολΔ όσο και από την ιδιαίτερη φύση των κανόνων που εκπορεύονται από την κοινοτική έννομη τάξη. Πράγματι, η εξομοίωση του αλλοδαπού δικαίου με πράγμα δεκτικό απόδειξης αφορά κατά κύριο λόγο κανόνες δικαίου αλλοδαπών εννόμων τάξεων που καλούνται σε εφαρμογή βάσει των κανόνων του ελληνικού ιδιωτικού διεθνούς δικαίου. Πρόκειται για μια περίπτωση που ο εθνικός δικαστής καλείται πράγματι να εφαρμόσει κανόνες τεθειμένους από δικαιοπαραγωγική πηγή προς την οποία δεν τελεί σε θεσμοθετημένη σχέση. Για το λόγο αυτό πρέπει να διευκολυνθεί δικονομικά στην ανεύρεση του αληθούς περιεχομένου και νοήματός του δια της υπαγωγής του αλλοδαπού κανόνα στην αποδεικτική διαδικασία. Αυτή η περίπτωση αποτελεί τη θεμελιώδη τελολογική αποστολή του άρθρου 337 ΚΠολΔ. Αντιθέτως, το κοινοτικό δίκαιο παράγεται εξαρχής με σκοπό να ενεργοποιηθεί στις εθνικές έννομες τάξεις είτε χωρίς διαμεσολάβηση είτε μετά από εθνική πράξη μετεγγραφής[68]. Η σχέση επομένως του κοινοτικού νομοθέτη με τα εθνικά δικαιοδοτικά fora είναι θεσμικά κατοχυρωμένη, σταθερή και συνεχής σε αντιδιαστολή με τη συγκυριακή εφαρμογή κανόνων αλλοδαπών εθνικών εννόμων τάξεων[69]. Η φύση του κοινοτικού δικαίου υπαγορεύεται

[68] Υπενθυμίζουμε εξάλλου ότι η κρατούσα άποψη θεωρεί μέρους του εσωτερικού δικαίου ακόμη και τον κοινοτικό κανόνα που απαιτεί μετεγγραφή στην εθνική έννομη τάξη για να γίνει αντικείμενο επίκλησης στα εθνικά δικαστήρια.

[69] Η πραγματικότητα αυτή εκφράζεται γλαφυρά από το χαρακτηρισμό του εθνικού δικαστή ως «κοινοτικού δικαστή κοινής αρμοδιότητας».

δηλαδή από την ομοσπονδίζουσα φύση του κοινοτικού εγχειρήματος, η οποία και θεμελιώνει τη σχέση αλληλεπίδρασης με τις αντίστοιχες εθνικές έννομες τάξεις. Την ίδια στιγμή, οι εθνικές έννομες τάξεις τελούν μεταξύ τους σε σχέση παραλληλίας, ρήγμα στην οποία αποτελούν οι εξαιρετικές περιπτώσεις κατά τις οποίες το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο μίας εξ αυτών καλεί σε εφαρμογή τους κανόνες ουσιαστικού δικαίου κάποιας άλλης. Υπό αυτήν την έννοια, ούτε το κοινοτικό δίκαιο μπορεί να χαρακτηριστεί «αλλοδαπό» υπό την έννοια του άρθρου 337 ΚΠολΔ ούτε ο σκοπός της διάταξης αυτής να θεωρηθεί ότι καλύπτει περιπτώσεις που το ίδιο εφαρμόζεται ή εισφέρεται ως ερμηνευτικό κριτήριο του εθνικού δικαίου.

Από τα παραπάνω συνάγεται ότι ο κοινοτικός κανόνας διατηρεί την αμιγώς νομική έναντι της πραγματολογικής διάστασης, ακόμη κι αν νοηθεί ως ερμηνευτικό σημείο αναφοράς του εθνικού δικαίου. Αυτό σημαίνει ότι η υποχρέωση αυτεπάγγελτης αναζήτησης του νοήματός[70] του και σύμφωνης με αυτό ερμηνείας του εθνικού είναι πλήρως αποσυνδεδεμένη από τις αποδεικτικές δυνατότητες των μερών και υπόκειται εξ ολοκλήρου στην ερμηνευτική εργασία του εθνικού δικαστή.

Όπως προεκτέθηκε, η λύση αυτή εμφανίζεται απολύτως συμβατή με τη φύση του κοινοτικού δικαίου και τις δικονομικές επιδιώξεις του εσωτερικού. Είναι ωστόσο εύλογη η απορία γιατί η εθνική δικονομία να αποστερεί τον εθνικό δικαστή από το προνόμιο της αποδεικτικής πληροφόρησης για το περιεχόμενο του κοινοτικού κανόνα. Η απάντηση προκύπτει από την ανάλυση που ήδη προηγήθηκε. Πράγματι - και αυτό αποτελεί ένα ακόμη επιχείρημα συστηματικής φύσης υπέρ του αποκλεισμού της αποδεικτικής δυνατότητας για το περιεχόμενο του κοινοτικού δικαίου - η κοινοτική έννομη τάξη επεφύλαξε την αποκλειστικότητα της αυθεντικής και ενοποιητικής ερμηνείας του κοινοτικού κανόνα στο ΔΕΚ, στο πλαίσιο του θεσμού της προδικαστικής παραπομπής που καθιερώνει το άρθρο 234 ΣυνθΕΚ. Ενόψει της δυνατότητας υποβολής προδικαστικού ερωτήματος στο ΔΕΚ, υπάρχει ήδη θεσμοθετημένος μηχανισμός αυθεντικής ερμηνείας του κοινοτικού δικαίου που καθιστά περιττή, πέραν των ενστάσεων ως προς τη δογματική ορθότητα που διατυπώθηκαν παραπάνω, την υπαγωγή του κοινοτικού δικαίου στο εύρος της αποδεικτικής διαδικασίας. Η διαπίστωση αυτή καλύπτει ασφαλώς και την περίπτωση

[70] Επαληθεύεται έτσι και η αρχική διαπίστωσή μας ότι η ερμηνεία του ίδιου του κοινοτικού δικαίου αποτελεί αναγκαίο προκριματικό στάδιο της σύμφωνης με αυτό ερμηνείας του εθνικού.

που η αναγωγή σε αυτό πραγματοποιείται στο πλαίσιο της σύμφωνης με αυτό ερμηνείας του εθνικού κανόνα.

Δεν είναι εξάλλου τυχαίο ότι η σύμφωνη με το κοινοτικό δίκαιο ερμηνεία διαπλάστηκε νομολογιακά με αφορμή την εκδίκαση προδικαστικών ερωτημάτων[71] που υποβλήθηκαν στο ΔΕΚ από εθνικά δικαστήρια για την ερμηνεία διατάξεων του κοινοτικού δικαίου. Το ΔΕΚ δεν περιορίστηκε στην υπόδειξη της ορθής ερμηνευτικής εκδοχής του κοινοτικού κανόνα αλλά ανέδειξε τη σύμφωνη με αυτό ερμηνεία του εθνικού δικαίου ως μηχανισμό διατήρησης της αποτελεσματικότητάς του.

[71] Για τη σχέση προδικαστικής παραπομπής και σύμφωνης με το κοινοτικό δίκαιο ερμηνείας βλ. αμέσως παρακάτω υπό Β iv

iv) Η προδικαστική παραπομπή ως θεσμός αποκρυστάλλωσης του κοινοτικού ερμηνευτικού κριτηρίου

Από τα παραπάνω κατέστη εμφανές ότι ο θεσμός της προδικαστικής παραπομπής τελεί σε άρρηκτη αλληλεπίδραση με τη σύμφωνη με το κοινοτικό δίκαιο ερμηνεία. Αφενός αποτέλεσε αφορμή για τη νομολογιακή διάπλασή της και αφετέρου εξακολουθεί να συνιστά μηχανισμό προσδιορισμού του κοινοτικού δικαίου ως ερμηνευτικού κριτηρίου. Όπως πολλές φορές έχουμε επισημάνει, δεν νοείται επιλογή της ερμηνευτικής του εθνικού κανόνα εκδοχής που να είναι σύμφωνη με το κοινοτικό δίκαιο, χωρίς το περιεχόμενο και το νόημα του τελευταίου να έχουν αποσαφηνιστεί. Η ερμηνευτική αξιοποίηση του κοινοτικού δικαίου προϋποθέτει αυστηρά τη δική του ερμηνεία.

Σε αυτό το πλαίσιο, το άρθρο 234 ΣυνθΕΚ[72] παρέχει στα εθνικά δικαστήρια τη δυνατότητα να υποβάλλουν προδικαστικά ερωτήματα στο ΔΕΚ σε περίπτωση αμφιβολίας για την αληθή έννοια του κοινοτικού κανόνα. Η δυνατότητα αυτή μετατρέπεται μάλιστα σε υποχρέωση όταν το κρίνον εθνικό δικαστήριο αποφαίνεται σε τελευταίο βαθμό[73], δηλαδή η απόφασή του δεν υπόκειται πλέον σε εσωτερικά ένδικα μέσα. Παρά το γεγονός ότι η αρμοδιότητα του ΔΕΚ περιορίζεται στην ερμηνεία του κοινοτικού δικαίου, η διατύπωση των προδικαστικών ερωτημάτων από τα εθνικά δικαστήρια έχει συχνά τη μορφή ερωτήματος για το κατά πόσον το κοινοτικό δίκαιο θα μπορούσε να ερμηνευθεί κατά τρόπο τέτοιον, ώστε η υπό εφαρμογή εθνική διάταξη[74] να θεωρηθεί ως μη αντικείμενη σε αυτό. Επομένως, δεν απέχει ιδιαίτερα από την πραγματικότητα η θέση ότι το ΔΕΚ, με την απάντηση στο υποβληθέν προδικαστικό ερώτημα, το οποίο και συχνότατα αναδιατυπώνει,

---

[72]Επισημαίνουμε τη διαφοροποίηση της νομικής βάσης αλλά και των προϋποθέσεων της προδικαστικής παραπομπής στο πλαίσιο του τρίτου πυλώνα (άρθρο 35 ΣυνθΕΕ) και του πρώην ενωσιακού IV Τίτλου της ΣυνθΕΚ (άρθρο 68 ΣυνθΕΚ). Κανόνας και στις δύο περιπτώσεις είναι η προαιρετικότητα της αποστολής προδικαστικού ερωτήματος, η δυνατότητα (υποχρέωση για τον IV Τίτλο) αποκλεισμού των κατώτερων δικαιοδοσιών και η ανάγκη προηγούμενης δήλωσης υπαγωγής στη δικαιοδοσία του Δικαστηρίου από μέρους του Κράτους-μέλους για τον τρίτο πυλώνα.

[73] Η διαφοροποίηση αυτή εξηγείται από την εξάντληση των εσωτερικών ενδίκων μέσων στην περίπτωση αυτή. Με αυτήν την κατάστρωση της διαδικασίας εναρμονίζεται και η θεμελίωση αστικής ευθύνης προς αποζημίωση λόγω παραβίασης του κοινοτικού δικαίου μόνο από εθνικά δικαστήρια κρίνοντα σε τελευταίο βαθμό. Βλ *Köbler, C-224/2001.*

[74] Η οποία κατά κανόνα και κατονομάζεται στο ίδιο το προδικαστικό ερώτημα.

αποφαίνεται in concreto επί του δυνατού της σύμφωνης με τον κοινοτικό κανόνα (του οποίου τυπικά ζητείται η ερμηνεία) ερμηνείας του εθνικού δικαίου, την οποία το ίδιο διέπλασσε ως πρακτική.

Η διαπίστωση αυτή είναι ωστόσο εκτεθειμένη σε κινδύνους εφόσον δεν συμπληρωθεί με μία διευκρίνιση. Η δεσμευτικότητα της απάντησης του ΔΕΚ στο προδικαστικό ερώτημα αφορά αποκλειστικά και μόνο την ερμηνεία του κοινοτικού κανόνα. Κάτι τέτοιο είναι απόλυτα συνεπές με το πλέγμα των αρμοδιοτήτων του κοινοτικού δικαστή. Αυτό σημαίνει ότι η κρίση του ΔΕΚ για την αναγκαιότητα της σύμφωνης με το κοινοτικό δίκαιο ερμηνείας του εθνικού κανόνα δεν μπορεί να προκαταλαμβάνει την ερμηνευτική ελευθερία του εθνικού δικαστή ως προς το νόημα του τελευταίου. Πράγματι, ενώ το ΔΕΚ προκρίνει ενδεχομένως την υπό συζήτηση ερμηνευτική πρακτική, το εθνικό δικαστήριο δικαιούται να αποφανθεί ότι τα ερμηνευτικά όρια του εθνικού κανόνα δεν την επιτρέπουν[75]. Δεν αποκλείεται επίσης να κρίνει τελικά ανεφάρμοστο τον εθνικό κανόνα σε αναφορά προς τον οποίον αποφάνθηκε το ΔΕΚ στη συγκεκριμένη περίπτωση και να καλέσει άλλον σε εφαρμογή. Ωστόσο, είναι αλήθεια ότι η πρακτική αξία τέτοιων υποθέσεων είναι εξαιρετικά περιορισμένη, διότι το εθνικό δικαστήριο διαμορφώνει το προδικαστικό ερώτημα κατά τρόπο τέτοιο ώστε να απηχεί τόσο την επιλογή του εφαρμοστέου εθνικού δικαίου όσο και των ερμηνευτικών ορίων (πιθανών ερμηνευτικών εκδοχών) που κατά την κρίση του αυτό εμφανίζει. Επομένως, τυχόν διαφοροποίησή του μετά την απάντηση στο ερώτημα θα είναι εκτεθειμένη σε σοβαρές αντιρρήσεις για την επάρκεια της αιτιολογίας της.

Περαιτέρω, ο θεσμός της προδικαστικής παραπομπής, εκτός από την ενοποιητική διάσταση που παρουσιάζει και στο πλαίσιο της σύμφωνης με το κοινοτικό δίκαιο ερμηνείας, επιτρέπει τη συναγωγή συμπερασμάτων για τη δικονομική αντιμετώπιση της ερμηνευτικής αυτής πρακτικής ως πλήρως αποσυνδεδεμένης από την αποδεικτική διαδικασία και τους πραγματικούς ισχυρισμούς των μερών και ως πλήρως υπαγόμενης στο πλαίσιο της αυτεπάγγελτης υποχρέωσης αναζήτησης του νοήματος από το δικαστή κατά τη αρχή iura novit curia. Προς αυτήν την κατεύθυνση κινείται η

[75] Με άλλα λόγια, η σύμφωνη με το κοινοτικό δίκαιο ερμηνεία του εθνικού διερευνάται από το ΔΕΚ σε αναφορά προς τις ερμηνευτικές δυνατότητες του πρώτου και με δεδομένα τα ερμηνευτικά όρια που το εθνικό δικαστήριο προσδιορίζει για το δεύτερο στο πλαίσιο του ερωτήματος.

διαπίστωση ότι τυχόν αίτημα των διαδίκων για υποβολή προδικαστικού ερωτήματος δεν είναι δεσμευτική για το εθνικό δικαστήριο που δεν κρίνει σε τελευταίο βαθμό[76].

[76] Βλ. μ.ά. *Δεληκωστόπουλο, Ευρωπαϊκό Δικονομικό Δίκαιο 1986, σ. 329*

ν) Σχέση με άλλα ερμηνευτικά σημεία αναφοράς ανώτερης τυπικής ισχύος

Μέχρι τώρα αναλύσαμε τη λειτουργία του κοινοτικού δικαίου ως ερμηνευτικού κριτηρίου για το κοινό εθνικό δίκαιο στη βάση της ανώτερης τυπικής ισχύος του, όπως αυτή εκφράζεται στην κοινοτικής προέλευσης αρχή της υπεροχής αλλά και επιβεβαιώνεται κατά κανόνα από τη συνταγματική τάξη των Κρατών-μελών. Ωστόσο, όπως είναι ευνόητο, η ανώτερη τυπική ισχύς ως δικαιολογητική βάση της ερμηνευτικής λειτουργίας δεν αποτελεί αποκλειστικό προνόμιο του κοινοτικού κανόνα. Πράγματι, το ίδιο δικαιολογητικό θεμέλιο έναντι του κοινού δικαίου αναπτύσσουν και διατάξεις κανόνων που ανευρίσκονται σε κανονιστικά σύνολα ανώτερης τυπικής ισχύος, άλλα από τα κοινοτικό δίκαιο. Τέτοια είναι τόσο το εθνικό Σύνταγμα όσο και το διεθνές συμβατικό ή εθιμικό δίκαιο στο βαθμό που καθίσταται τμήμα του εσωτερικού δικαίου.

Στα επόμενα θα επιχειρήσουμε να αναδείξουμε την αλληλεπίδραση του κοινοτικού δικαίου, ως ερμηνευτικού σημείου αναφοράς, με τα άλλα ερμηνευτικά κριτήρια ανώτερης τυπικής ισχύος και να κατατάξουμε τη σύμφωνη με το κοινοτικό δίκαιο ερμηνεία στο όλο οικοδόμημα της ερμηνευτικής διαδικασίας.

1. Σχέση προς εναρμονισμένη με το Σύνταγμα ερμηνεία του κοινού νόμου: Χωρίς πρόθεση να επεκταθούμε σε αναπτύξεις που υπερβαίνουν τους στόχους του παρόντος, θα ήταν συνεπές να αναφέρουμε ότι η εναρμονισμένη με το Σύνταγμα ερμηνεία αποτέλεσε το χρονικό αλλά και δογματικό αρχέτυπο για την επέκταση και τη διάπλαση ανάλογης ερμηνευτικής δυνατότητας σε άλλους κανόνες ανώτερης τυπικής ισχύος. Αυτό είναι απόλυτα λογικό, δεδομένου ότι τέτοιοι κανόνες ανευρέθηκαν αρχικά στο πλαίσιο της συνταγματικής έννομης τάξης του παραδοσιακού εθνικού Κράτους και μόνο αργότερα εκπορεύθηκαν από υπερεθνικούς οργανισμούς ή άλλες πηγές του διεθνούς δικαίου. Ήταν επομένως εύλογο η θεωρητική επεξεργασία των ερμηνευτικών δυνατοτήτων που συνδέονται με κανόνες ανώτερης τυπικής ισχύος να ακολουθήσει ανάλογη πορεία.

Μια πρώτη συγκριτική προσέγγιση επιτρέπει τη διαπίστωση ότι ο μηχανισμός που διέπει τις δύο πρακτικές είναι κοινός. Πράγματι, και τα δύο ερμηνευτικά κριτήρια παρέχουν το κρίσιμο εκείνο επιχείρημα για την πρόκριση μιας εκ των περισσότερων ερμηνευτικών εκδοχών που εναρμονίζονται με το περιεχόμενο τους. Υπό αυτήν την έννοια, τόσο το Σύνταγμα όσο και όσο το κοινοτικό δίκαιο, ως ερμηνευτικά σημεία αναφοράς, επιτελούν προκριματική λειτουργία έναντι των δυνατών ερμηνευτικών

λύσεων στο πλαίσιο του κανόνα του κοινού εθνικού δικαίου που αποτελεί αντικείμενο ερμηνείας. Περαιτέρω, η τεχνική τους διάρθρωση και η χάραξη των ορίων τους στο απώτατο ερμηνευτικό πλαίσιο του ερμηνευόμενου κανόνα αποτελούν προϊόν της ταύτισης του δικαιολογητικού τους θεμελίου.

Ωστόσο, παρά το γεγονός ότι η τεχνική υλοποίησης της εναρμονισμένης με το Σύνταγμα ερμηνείας λειτούργησε ως πρότυπο για τη διάπλαση της σύμφωνης με το κοινοτικό δίκαιο ερμηνείας, οι δύο αυτές πρακτικές εμφανίζουν διαφοροποίηση ως προς την αξιολογική τους κατεύθυνση. Αυτή γίνεται αντιληπτή από το γεγονός ότι στην πρώτη περίπτωση το διακύβευμα δεν είναι ο συγκερασμός των αντίρροπων αξιολογήσεων δύο διαφορετικών εννόμων τάξεων αλλά η διατήρηση της (ιεραρχικής) συστηματικής ενότητας αποκλειστικά στο πλαίσιο της εθνικής. Υπό αυτήν την έννοια, η εναρμονισμένη με το Σύνταγμα ερμηνεία προσλαμβάνει μόνο τη μορφή διάσωσης του κοινού εθνικού κανόνα δια της επιλογής της ερμηνευτικής εκείνης εκδοχής που αποτρέπει την αντισυνταγματικότητά του. Ακολουθεί δηλαδή την αξιολογική πορεία που καταγράφει και η σύμφωνη με το κοινοτικό δίκαιο ερμηνεία- ως εργαλείο της εθνικής έννομης τάξης- όταν ο κοινοτικός κανόνας είναι εξοπλισμένος με αμεσότητα. Δεν γνωρίζει ωστόσο την αντίστροφη αξιολογική πορεία ως μέσο υποκατάστασης της ελλείπουσας αμεσότητας και αποτελεσματικότητας υπέρ του κοινοτικού δικαίου, διότι η κανονιστική επίδραση του Συντάγματος είναι εσωτερικό ζήτημα του εθνικού δικαίου ρυθμισμένο από τις ίδιες τις διατάξεις του και δεν αναζητεί εργαλεία υποκατάστασης ενόψει της αδράνειας του κοινού νομοθέτη. Από τα παραπάνω προκύπτει δηλαδή το συμπέρασμα ότι, ενώ το κοινοτικό ερμηνευτικό κριτήριο επιτελεί διττή «εναρμονιστική» και «αποτελεσματική» λειτουργία, το αντίστοιχο συνταγματικό περιορίζεται στην πρώτη.

Μετά την παραπάνω σύντομη συγκριτική επισκόπηση των δύο ερμηνευτικών πρακτικών, μπορούμε να εξετάσουμε το ενδιαφέρον ζήτημα της μεταξύ τους σύγκρουσης. Με άλλα λόγια, ενόψει της προκριματικής μεταξύ των περισσότερων ερμηνευτικών λύσεων λειτουργίας που και τα δύο επιτελούν, ερωτάται ποιά απ' αυτές πρέπει να επιλεγεί σε περίπτωση που κάθε κριτήριο προκρίνει και διαφορετική[77]. Ακριβέστερα, ποιά ερμηνευτική λύση πρέπει να επιλεγεί στην

[77] Την πρακτική ανυπαρξία του ενδεχομένου σύγκρουσης των ερμηνευτικών πορισμάτων επισημαίνει ο *Βαλτούδης, ό.π., σ. 23* με περαιτέρω παραπομπή σε *Σταθόπουλο από Σταθόπουλο-Χιωτέλλη-Αυγουστιανάκη, Κοινοτικό Αστικό Δίκαιο Ι, 1995 7 in f.* και επίκληση της αναγωγής των θεμελιωδών

περίπτωση που η σύμφωνη με το κοινοτικό αντιτίθεται στο εθνικό Σύνταγμα ή το αντίστροφο; Το ερώτημα αυτό μας εισάγει απευθείας στον πυρήνα του προβληματισμού για την ιεραρχική σχέση εθνικών Συνταγμάτων και κοινοτικού δικαίου. Κρίνουμε σκόπιμο να επισημάνουμε ότι η εδώ ανάλυσή μας δεν αποβλέπει στην απάντηση του εριζόμενου σε θεωρία και νομολογία δυσχερούς αυτού θέματος αλλά στην ανάδειξη μεθοδολογικών πτυχών του ζητήματος και την πρόταση της αντιμετώπισής τους στο πλαίσιο της ερμηνευτικής διαδικασίας.

Πρέπει να σημειώσουμε ότι, όπως είναι λογικό, κάθε έννομη τάξη διεκδικεί προβάδισμα του δικού της ερμηνευτικού κριτηρίου. Εξ απόψεως της εθνικής έννομης τάξης, το Σύνταγμα εξαρτά την υπεροχή της κυρωμένης με νόμο διεθνούς συνθήκης έναντι του εσωτερικού δικαίου από τη μη αντίθεσή της προς το Σύνταγμα. Δεδομένης της διεθνούς φύσης της ιδρυτικής Συνθήκης και της Σύμβασης Προσχωρήσεως, η συνταγματική θεμελίωση της δικής τους υπεροχής αλλά και του δευτερογενούς δικαίου που παράγεται βάσει αυτών εξαρτάται από τη «συνταγματικότητά» τους. Υπό αυτήν την έννοια, η εθνική προσέγγιση προκρίνει τη σύμφωνη με το Σύνταγμά της ερμηνευτική εκδοχή του εθνικού κανόνα, ακόμη κι αν αυτή εμφανίζεται αντικοινοτική. Αντιθέτως, η κοινοτική σφαίρα διεκδικεί υπεροχή έναντι των εθνικών δικαίων ανεξαρτήτως της ιεραρχικής βαθμίδας του εθνικού κανόνα στην εσωτερική έννομη τάξη. Με άλλα λόγια, η κοινοτική θεώρηση επεκτείνει την κανονιστική υπεροχή του κοινοτικού δικαίου και επί των εθνικών κανόνων ανώτερης τυπικής ισχύος. Η συνταγματική περιωπή της εθνικής διάταξης είναι απολύτως αδιάφορη για την κοινοτική έννομη τάξη. Αυτή η αξιολογική αντίθεση κοινοτικής και εθνικής έννομης τάξης ως προς την έκταση της αρχής της υπεροχής μετατρέπεται σε

στοιχείων της συνταγματικής παράδοσης των Κρατών-μελών σε αναπόσπαστο στοιχείο της κοινοτικής έννομης τάξης. Ωστόσο, η ορθότητα της κατ' αρχήν εύλογης αυτής προσέγγισης μετριάζεται από τη σύγχρονη πρακτική του «κανονιστικού πληθωρισμού» των συνταγματικών κειμένων με τη συμπερίληψη σε αυτά διατάξεων εξαντλητικής ουσιαστικής ρύθμισης που εκφεύγουν της παραδοσιακής συνταγματικής (πολιτειακή οργάνωση, διάκριση εξουσιών, κατοχύρωση θεμελιωδών δικαιωμάτων) και άπτονται της κοινής νομοθετικής ύλης χωρίς να μπορούν να αναχθούν σε επίπεδο κοινών αρχών στη συνταγματική παράδοση των Κρατών-Μελών. Χαρακτηριστικό παράδειγμα τέτοιου φαινομένου η διάταξη του άρθρου 14§9 του ελληνικού Συντάγματος περί «βασικού μετόχου». Θα μπορούσε μάλιστα να υποστηρίξει κανείς στο πλαίσιο μιας εννοιοκρατικής προσέγγισης ότι η συστηματική τοποθέτησή της στο κεφάλαιο των ατομικών δικαιωμάτων (άρθρα 4-25) αποστερεί την αντίθετη κοινοτική ρύθμιση από το κατ' άρθρο 28 Σ εθνικό έρεισμα της υπεροχής της και έναντι του κοινού δικαίου που εξαρτάται από το σεβασμό των δικαιωμάτων του ανθρώπου (!).

μεθοδολογικό πρόβλημα για τον εθνικό δικαστή δεδομένου ότι, όπως προεκτέθηκε, ο τελευταίος είναι όργανο και των δύο εννόμων τάξεων και ταυτόχρονα αποδέκτης επιταγών που in concreto εμφανίζονται συγκρουόμενες. Πράγματι, το ελληνικό Σύνταγμα υποχρεώνει τον εθνικό δικαστή σε μη εφαρμογή νόμου τον οποίο κρίνει ως αντισυνταγματικό (93§4 Συντάγματος), ενώ η δέσμευση που απορρέει από το άρθρο 10 ΣυνθΕΚ καταλαμβάνει την υποχρέωση διάσωσης της αποτελεσματικής εφαρμογής του κοινοτικού δικαίου (μεταξύ άλλων δια της σύμφωνης με το κοινοτικό δίκαιο ερμηνείας του εθνικού κανόνα), ανεξαρτήτως τυπικής ισχύος του εθνικού κανόνα που διεκδικεί εφαρμογή στην περίπτωση.

Περαιτέρω, πρέπει να ειπωθεί ότι η παραπάνω μεθοδολογική αμφισβήτηση ανακύπτει και στις «δύο όψεις» της λειτουργίας της σύμφωνης με το κοινοτικό δίκαιο ερμηνείας, δηλαδή τόσο όταν αυτή τείνει να διασώσει εθνικό κανόνα αντίθετο προς άμεσο κοινοτικό όσο και όταν επιχειρεί να διαδραματίσει ρόλο υποκατάστατου της αμεσότητας. Στην πρώτη περίπτωση, θα επιζητείται διάσωση του ερμηνευόμενου εθνικού κανόνα δια της εναρμόνισης με δύο αντιτιθέμενα κριτήρια ανώτερης τυπικής ισχύος. Στη δεύτερη περίπτωση, θα επιχειρείται διάσωση με εναρμόνιση προς το ένα κριτήριο αυξημένης τυπικής ισχύος (Σύνταγμα) και ταυτόχρονη ικανοποίηση του άλλου που άλλως παραμένει αναποτελεσματικό. Καθίσταται αυτονόητο ότι και στις δύο περιπτώσεις εμφανίζεται εκ των προτέρων αποκλεισμένη η δυνατότητα να ικανοποιηθούν και οι δύο στοχεύσεις[78]. Για το λόγο αυτό πρέπει να ανευρεθεί κριτήριο που θα παρέχει κατά περίπτωση το προβάδισμα σε κάποιο από τα δύο.

Πριν ωστόσο γίνει λόγος για επίλυση της σύγκρουσης βάσει ιεραρχικών κριτηρίων, είναι αυτονόητο ότι πρέπει να έχει αποτύχει η απόπειρα εναρμόνισης του περιεχομένου των δύο ερμηνευτικών κριτηρίων, δηλαδή εθνικού Συντάγματος και κοινοτικού δικαίου. Με άλλα λόγια, η υποχρέωση σύμφωνης με το κοινοτικό δίκαιο ερμηνείας καταλαμβάνει όλη την εθνική έννομη τάξη, του Συντάγματος συμπεριλαμβανομένου[79]. Μόνο όταν μια τέτοια προσπάθεια αποτύχει, οφείλουμε να καταφύγουμε στην εφαρμογή κανόνων επίλυσης της σύγκρουσης. Επιπλέον, είναι

---

[78] Κάτι τέτοιο είναι βέβαια δυνατό μόνο εφόσον η αντίθεση του περιεχομένου των δύο κριτηρίων αυξημένης τυπικής ισχύος είναι φαινομενική. Πράγματι, πριν την ενεργοποίηση της συλλογιστικής για τη διαχείριση της μεταξύ τους σύγκρουσης, πρέπει να διαπιστωθεί αδυναμία πρακτικής τους εναρμόνισης.

[79] Βλ. ενδεικτικά *Ορφανίδη, ό.π* και *Fromont, Le droit constitutionnel national et l'interprétation européenne, RAE 1997, σ.191 επ.*

χρήσιμο να υπενθυμίσουμε ότι μια τέτοια προσπάθεια ερμηνευτικής μεταχείρισης του εθνικού Συντάγματος προϋποθέτει σαφή και συνολικό προσδιορισμό του ακριβούς περιεχομένου της κοινοτικής πηγής. Προς άρση μιας τέτοιας φαινομενικής αντίθεσης προσφερόταν κατά την άποψή μας η υπόθεση *Berlusconi (C- 387, 391, 403/02),* όπου το ακριβές περιεχόμενο του κοινοτικού δικαίου μπορούσε να προσδιοριστεί κατά τρόπο τέτοιο ώστε η τελική του αντιπαραβολή με το εθνικό Σύνταγμα να οδηγεί σε κατ' ουσία σύμφωνη λύση. Η κρίση του Δικαστηρίου, μολονότι οδηγεί σε ίδιο αποτέλεσμα, δεν προσφεύγει στη συλλογιστική αυτή. Συγκεκριμένα, κρίθηκε εφαρμοστέα η μεταγενέστερη και ευμενέστερη ιταλική νομοθεσία, μολονότι εμφανιζόταν αντίθετη στην Οδηγία αντικαθιστώντας την προηγούμενη συμβατή με αυτήν αυστηρότερη εθνική νομοθεσία, με επίκληση λόγων νομικής ασφάλειας και αδυναμίας επίτασης της ποινικής ευθύνης ιδιώτη βάσει της Οδηγίας. Ωστόσο, μια τέτοια επιχειρηματολογία δεν είναι πειστική δεδομένου ότι, όπως επισημαίνει και η Γενική Εισαγγελέας Kokott στις Προτάσεις της, τέτοιοι λόγοι δεν μπορούν να συντρέχουν ενόψει του ότι και η καταργηθείσα εθνική νομοθεσία είχε ανάλογο με την Οδηγία περιεχόμενο[80]!

Κατά την άποψή μας, το ίδιο αποτέλεσμα θα μπορούσε να θεμελιωθεί πειστικότερα με αναγωγή στο όλο κοινοτικό δίκαιο προς εξειδίκευση του περιεχομένου του στην υπό κρίση περίπτωση. Ειδικότερα, η αναδρομική εφαρμογή ευμενέστερης (in bonam partem) ποινικής νομοθεσίας που καθιερώθηκε σε διάστημα μεταγενέστερο της τέλεσης και προγενέστερο της εκδίκασης αποτελεί αναμφισβήτητη ερμηνευτική διάπλαση της αρχής nullum crimen nulla poena sine lege, η οποία και προσλαμβάνει συνταγματική περιωπή στις εθνικές έννομες τάξεις των Κρατών-Μελών αλλά και ενσωματώνεται στο κεκτημένο της ΕΣΔΑ[81]. Υπό αυτό το πρίσμα, ανάγεται σε γενική αρχή του κοινοτικού δικαίου ως κοινός τόπος στη συνταγματική παράδοση των Κρατών-Μελών (6 ΣυνθΕΕ). Κατ' αποτέλεσμα, το κοινοτικό δίκαιο-συνολικά θεωρούμενο-δεν ερχόταν σε σύγκρουση με το εθνικό Σύνταγμα διότι ενσωμάτωνε την ίδια αρχή. Εδώ δηλαδή η σύγκρουση ήταν φαινομενική και όχι αληθής, με

[80] Δε θα επρόκειτο επομένως για άμεσο αποτέλεσμα της Οδηγίας σε αντίστροφη κάθετη σχέση αλλά για εκδήλωση της αρχής υπεροχής υπό την έννοια του παραμερισμού της αντίθετης εθνικής διάταξης και πλήρωσης του δημιουργούμενου κενού με εφαρμογή της προγενέστερης εθνικής νομοθεσίας.

[81] Τέτοια προσέγγιση δεν θα μπορούσε κατά την άποψή μας να επιχειρηθεί στην παραπάνω αναφερόμενη απόφαση *Pupino*, δεδομένου ότι κατά την κρατούσα άποψη η αρχή ncnpsl με τις ερμηνευτικές της διαπλάσεις διέπει μόνο το ουσιαστικό και όχι το δικονομικό ποινικό δίκαιο.

αποτέλεσμα να αίρεται ερμηνευτικά και όχι με χρήση ιεραρχικού κριτηρίου. Η αναζήτηση αυτού του κριτηρίου, στην περίπτωση αληθούς σύγκρουσης, αποτελεί αντικείμενο της ανάπτυξης που ακολουθεί.

Μια πρώτη παρατήρηση είναι ότι θέση τέτοιου κριτηρίου δεν μπορεί να επέχει η ταυτότητα του forum, δηλαδή η προέλευση του δικάζοντος δικαστή. Πράγματι, το προβάδισμα του εθνικού Συντάγματος ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων και του κοινοτικού κριτηρίου ενώπιον των δικαιοδοτικών σχηματισμών της Ένωσης παρέχει την επιφανειακή λύση της συμμόρφωσης κάθε δικαιοδοσίας στους κανόνες που τη διέπουν. Η θέση αυτή δεν μπορεί να γίνει αποδεκτή διότι παραγνωρίζει την «κοινοτικότητα» του εθνικού δικαστή. Με άλλα λόγια, αποσυνδέει τον εθνικό δικαστή από τις δεσμεύσεις στις οποίες τον υποβάλλει η κοινοτική έννομη τάξη και υποπίπτει στο σφάλμα να αφαιρεί απ' αυτόν την ιδιότητα του πρωτογενούς εφαρμοστή του κοινοτικού δικαίου. Ο εθνικός δικαστής δεσμεύεται τόσο από το εθνικό Σύνταγμα όσο και από τις κοινοτικές επιταγές περί αποτελεσματικής εφαρμογής του κοινοτικού δικαίου χωρίς η σχέση αυτή μεταξύ των δύο προκριματικών ερμηνευτικών κριτηρίων να έχει γίνει αντικείμενο οριοθέτησης.

Αντιθέτως, αξιόπιστη και δογματικά σταθερή λύση μπορεί να εξευρεθεί στο μηχανισμό κατανομής των (νομοθετικών) αρμοδιοτήτων μεταξύ κοινοτικής και εθνικής έννομης τάξης. Είναι πράγματι λογικό το προβάδισμα μεταξύ των προκριματικών ερμηνευτικών κριτηρίων να φέρει εκείνο που προέρχεται από την έννομη τάξη στο ρυθμιστικό-δικαιοπαραγωγικό πλαίσιο της οποίας υπάγεται η υπό κρίση περίπτωση. Κρίνουμε ότι η πρόταση αυτή οδηγεί σε μια σειρά συνεπών λύσεων.

Σ' ένα πρώτο επίπεδο, η συναγωγή συμπερασμάτων είναι εύκολη. Όταν η αρμοδιότητα ρύθμισης είναι αποκλειστικά εθνική, τότε το προβάδισμα της εθνικής συνταγματικής τάξης είναι αναμφισβήτητο. Είναι μάλιστα προφανές ότι κατά πάσα βεβαιότητα θα ελλείπει κοινοτική ρύθμιση ώστε δεν θα υπάρχει αντικείμενο σύγκρισης. Πρέπει ωστόσο να υπογραμμιστεί[82] ότι κατά πάγια νομολογία του ΔΕΚ[83] και οι παρακρατηθείσες αρμοδιότητες πρέπει να ασκούνται από τα Κράτη-Μέλη κατά τρόπο κατ' αρχήν συμβατό με το όλο κοινοτικό κεκτημένο. Συγκεκριμένα,

[82] Βλ. *Χριστιανό, Η δυναμική των σχέσεων δικαστή και νομοθέτη στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα 2005, σ.201.*

[83] Ενδεικτικά *Ελληνική Δημοκρατία/Επιτροπής C 57/86 και Επιτροπή/Ελληνικής Δημοκρατίας C-127/87.*

αντικοινοτική εθνική νομοθεσία στο πεδίο παρακρατηθεισών αρμοδιοτήτων δικαιολογείται μόνο εφόσον εμφανίζεται σύμφωνη προς την αρχή της αναλογικότητας, δηλαδή πρόσφορη, αναγκαία και ποσοτικά ανάλογη προς τον επιδιωκόμενο από το Κράτος εθνικό στόχο.

Αντίστροφη οπτική γωνία υπέρ της υπεροχής του κοινοτικού ερμηνευτικού κριτηρίου πρέπει να προτάσσεται σε ζητήματα αποκλειστικής κοινοτικής αρμοδιότητας. Στην περίπτωση αυτή, η ερμηνευτική υποβάθμιση του εθνικού Συντάγματος μπορεί να γίνει δεκτή διότι το ίδιο περιφρουρεί την κοινοτική αρμοδιότητα, ακόμη και εις βάρος του δικού του ρυθμιστικού πεδίου. Περαιτέρω, η αξιολόγηση των συμφερόντων από την ήδη πραγματοποιημένη κατανομή αρμοδιοτήτων εκφράζει σε μια τέτοια περίπτωση τη συνειδητή περιθωριοποίηση των εθνικών κανονιστικών προτεραιοτήτων.

Η κατάσταση περιπλέκεται στην πλειονότητα των ζητημάτων της ρυθμιστέας ύλης, όπου και ανιχνεύεται συντρέχουσα αρμοδιότητα εθνικού και κοινοτικού νομοθέτη. Μια τέτοια αρμοδιότητα μπορεί να ασκηθεί από τα εθνικά όργανα μόνο στο μέτρο και την έκταση που δεν έχει ασκηθεί από τα κοινοτικά. Με άλλα λόγια, το καθ' ύλην και κατά χρόνο περιθώριο εθνικής δράσης οριοθετείται από την οριστική ανυπαρξία κοινοτικής δράσης και τελεί υπό τη «διαλυτική αίρεση» αντίθετης κοινοτικής ρύθμισης για όσο διάστημα δεν καταφάσκεται η οριστικότητα αυτή[84].

Πώς θα διαμορφωθεί η σύγκρουση των αντίστοιχων πηγών (εθνικής συνταγματικής και κοινοτικής) σε επίπεδο ερμηνευτικής τους επενέργειας επί των εθνικών κανόνων του κοινού δικαίου; Η απάντηση στο ερώτημα αυτό άπτεται και πάλι του μηχανισμού της κατανομής των κανονιστικών αρμοδιοτήτων. Η in abstracto χαρακτηριζόμενη ως συντρέχουσα αρμοδιότητα[85] συγκεκριμενοποιείται in concreto

---

[84] Για την «αρχή της αποστέρησης» (principe de préemption) ως μέτρο κρίσης για το βαθμό απέκδυσης των εθνικών αρχών κατά την άσκηση αρμοδιότητας συντρέχουσας φύσης βλ. αναλυτικά *V.Michel, Recherches sur les competences de l'Union, 2003, σ.348 επ. και Cross, Pre-emption of Member State Law in European Economic Community: A Framework for analysis, CMLR 1992, σ.447 επ.* Πέραν της ρητής πρόβλεψης από τον κοινοτικό νομοθέτη, η αποστέρηση της εθνικής εξουσίας σ' έναν τίτλο φύσει συντρέχουσας αρμοδιότητας πραγματοποιείται και με την de facto κάλυψη του καθ' ύλην πεδίου από την κοινοτική ρύθμιση. Τυχόν σύγκρουσή της με την εθνική επιλύεται πάντα βάσει του κανόνα της υπεροχής της.

[85] Διαφορετικής φύσης είναι ασφαλώς οι κοινοτικές αρμοδιότητες συντονισμού και στήριξης (compètences de coordination et d'appui). Εκεί η προτεραιότητα του ερμηνευτικού κριτηρίου πρέπει να επιφυλαχθεί στην εθνική έννομη τάξη. Στον τομέα αυτό, οι κοινοτικές πράξεις είναι κατά κανόνα

κατά την άσκησή της μέσω του εργαλείου που παρέχει η κοινοτικής προέλευσης αρχή της επικουρικότητας (ΣυνθΕΚ 5). Με άλλα λόγια, η αρχή της επικουρικότητας απηχεί την αξιολόγηση εκείνη που απαντά στο ερώτημα αν η απαιτούμενη δράση θα αναληφθεί στη συγκεκριμένη περίπτωση από όργανο εθνικής ή κοινοτικής προέλευσης, δεδομένου ότι αμφότερα έχουν τη δυνητική αρμοδιότητα προς τούτο. Ειδικότερα, ως επικουρικότητα νοείται η αρχή εκείνη σύμφωνα με την οποία η δράση των οργάνων σε κοινοτικό επίπεδο δικαιολογείται επί θεματικών πεδίων συντρέχουσας αρμοδιότητας όταν η κατάλειψή της στις εθνικές αρχές προβλέπεται να έχει μειωμένη αποτελεσματικότητα[86]. Η επικουρικότητα εμφανίζεται έτσι ως θεσμοθετημένος μηχανισμός in concreto κατανομής της άσκησης μιας φύσει συντρέχουσας αρμοδιότητας.

Υπό αυτό το πρίσμα, δύσκολα μπορεί να παραγνωριστεί η πρακτική αξία των αξιολογήσεων που περιέχει για τη σχέση μεταξύ των ερμηνευτικών κριτηρίων του εθνικού Συντάγματος και του κοινοτικού δικαίου. Αν η έκδοση του κοινοτικού κανόνα συμπορεύεται με την αρχή της επικουρικότητας, τότε το κοινοτικό ερμηνευτικό κριτήριο οφείλει να προτάσσεται. Αυτό είναι λογικό διότι το προβάδισμα είναι ηθελημένο προϊόν της προϋπάρχουσας κατανομής της αρμοδιότητας. Αντιθέτως, αν η παραγωγή του κοινοτικού κανόνα δεν υπακούει στην ανωτέρω αρχή, η σύμφωνη με τον αντίθετου περιεχομένου εθνικό συνταγματικό κανόνα εμφανίζεται συνεπής με την απονεμητέα στην εθνική έννομη τάξη αρμοδιότητα. Απ' αυτό συνάγεται σιωπηρά ότι στη συντριπτική πλειονότητα των περιπτώσεων, το προβάδισμα θα δίνεται στο κοινοτικό δίκαιο. Πράγματι, όταν έχει εκδοθεί κοινοτικός κανόνας σε πεδίο συντρέχουσας αρμοδιότητας, αυτό γίνεται κατά κανόνα σε συμφωνία με την επιταγή της επικουρικότητας. Περαιτέρω, αν κριθεί ότι η αρχή αυτή παραβιάζεται, μπορεί να κινητοποιηθεί η διαδικασία ακύρωσης του κοινοτικού κανόνα, μετά την οποία η σύγκρουση εξαλείφεται.

Η παραπάνω ανάλυση δεν παύει να είναι εκτεθειμένη σε κριτική. Αν δεχθούμε ότι το προβάδισμα του κοινοτικού δικαίου, ως προκριματικού ερμηνευτικού κριτηρίου, εξαρτάται από την εναρμόνιση της παραγωγής του με την αρχή της επικουρικότητας, αναγνωρίζουμε δυνατότητα ενός σχετικού διάχυτου και παρεμπίπτοντος «ελέγχου

μη δεσμευτικού χαρακτήρα και αποσκοπούν περισσότερο στην επίταση της συνεργασίας επί πολιτικών βάσεων. Για την ερμηνευτική τους επενέργεια θα παραπέμψουμε στην ανάπτυξη που επιχειρήσαμε υπό Α iv.

[86] Βλ. αναλυτικά *Ερμηνευτική Ανακοίνωση της Επιτροπής 1992*, Bulletin 10/92, σημείο 2.2.1.

επικουρικότητας» σε κάθε εθνικό δικαστήριο[87]. Κάτι τέτοιο ενδεχομένως εμφανίζεται παράδοξο, δεδομένου ότι η αντίθεση της παραγωγής του κοινοτικού κανόνα στην αρχή της επικουρικότητας ελέγχεται, όπως προαναφέρθηκε, ως αναρμοδιότητα κατά την άσκηση της ακυρωτικής αρμοδιότητας των κοινοτικών δικαιοδοτικών οργάνων. Ωστόσο, δεν βλέπουμε λόγο να μην αναγνωρίσουμε στον εθνικό δικαστή την παραπάνω ερμηνευτική δυνατότητα - που δεν φθάνει βέβαια μέχρι του σημείου ακύρωσης του κοινοτικού κανόνα - στο πλαίσιο της ιδιότητάς του ως «κοινοτικού δικαστή». Ο εθνικός δικαστής είναι επιφορτισμένος με την εφαρμογή του κοινοτικού δικαίου, έστω και σε επίπεδο ερμηνευτικής λειτουργίας, όχι αόριστα αλλά στο πλαίσιο των κατανεμημένων αρμοδιοτήτων μεταξύ Κοινότητας και Κρατών-μελών. Είναι επομένως αρμόδιος να ελέγξει, διάχυτα και παρεμπιπτόντως, και τη συμμόρφωση του κοινοτικού κανόνα με αυτό το πλαίσιο. Επιπλέον, θα επιχειρήσουμε να στηρίξουμε αυτήν την ανάλυση, στην ειδικότερη περίπτωση του Έλληνα δικαστή, και σε ένα επιπλέον νομικό θεμέλιο: η απόδοση, στο πλαίσιο του ελληνικού συστήματος, συνταγματικής περιωπής (Σ28) στο όλο κοινοτικό κεκτημένο, αναπόσπαστο στοιχείο του οποίου συνιστά η αρχή της επικουρικότητας, καθιστά αυτομάτως περιεχόμενο της εναρμονισμένης με το Σύνταγμα ερμηνείας του εθνικού κανόνα και τη σύμφωνη με την κοινοτική αρχή της επικουρικότητας ερμηνεία του[88]. Υπό αυτήν την έννοια, η εφαρμογή του εθνικού δικαίου υπό ερμηνευτική εκδοχή αντίθετη προς τον κοινοτικό κανόνα που παρήχθη σύμφωνα με την αρχή της επικουρικότητας, θα αποτραπεί ήδη από τον διάχυτο και παρεμπίπτοντα έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων (Σ93§4). Περιεχόμενο του ελέγχου αυτού θα είναι και η κρίση για την εναρμόνιση του κοινοτικού δικαίου με την αρχή της επικουρικότητας.

Σε κάθε περίπτωση, στο βαθμό που η ιεραρχική σχέση των δύο προκριματικών (μεταξύ των περισσότερων ερμηνευτικών εκδοχών) κριτηρίων παραμένει εριζόμενο ζήτημα που «βαρύνει» τελικά το κρίνον δικαστήριο, η επίλυσή του πρέπει να διεξαχθεί στη βάση ενός κριτηρίου που μπορεί να διαγνωστεί στο πλαίσιο του

[87] Αυτή η οπτική γωνία καθιστά προκριτέα τη σύμφωνη με τον κοινοτικό κανόνα ερμηνεία, από τη στιγμή που αυτός εκδίδεται επί συντρέχουσας αρμοδιότητας και για όσο διάστημα παραμένει σε ισχύ.

[88] Στο πλαίσιο αυτής της λύσης, τυχόν προσφυγή κατά του Κράτους-μέλους λόγω παραβίασης του κοινοτικού δικαίου θα αποτελέσει αφορμή για τον παρεμπίπτοντα έλεγχο της κοινοτικής πράξης γενικής ισχύος (η έκδοση της οποίας κατά τα εθνικά δικαστήρια παραβιάζει την αρχή της επικουρικότητας) από τα κοινοτικά δικαιοδοτικά όργανα.

ερμηνευτικού έργου. Κατά την κρίση μας, το ασφαλέστερο εργαλείο είναι η αναγωγή στο υφιστάμενο πλέγμα αρμοδιοτήτων.

2. Σχέση προς τη σύμφωνη με το διεθνές δίκαιο ερμηνεία του εθνικού κανόνα[89]*:* Ανάλογη συγκριτική προσέγγιση μπορεί να επιχειρηθεί προς τη σύμφωνη με το διεθνές δίκαιο ερμηνεία του εθνικού κανόνα. Το κοινοτικό και το διεθνές δίκαιο, ως υπερεθνικές πηγές υπερονομοθετικής ισχύος, εμφανίζουν ομοιότητες και σε επίπεδο λειτουργίας τους ως ερμηνευτικών κριτηρίων του εθνικού δικαίου. Σε μια πρώτη ανάγνωση, μπορεί να λεχθεί ότι και το διεθνές δίκαιο επιτελεί ανάλογη προκριματική λειτουργία μεταξύ των περισσότερων ερμηνευτικών εκδοχών του εθνικού κανόνα. Πράγματι, δεν νοείται επιλογή ερμηνευτικής εκδοχής που να εναρμονίζεται με διεθνή υποχρέωση του Κράτους, όταν αυτή δεν μπορεί να υποστηριχθεί βάσει των ερμηνευτικών κριτηρίων του εθνικού ορίζοντα. Υπό αυτήν την έννοια, κοινοτικό και διεθνές δίκαιο φαίνεται να ενεργοποιούνται ως κριτήρια στο ίδιο στάδιο της ερμηνευτικής διαδικασίας.

Δεν πρέπει ωστόσο να παραγνωριστούν σημαντικές διαφοροποιήσεις που απηχούν τη διακριτή φύση κοινοτικού και διεθνούς κανόνα. Πράγματι, η υπερνομοθετική ισχύς του δικαίου που παράγεται από τις δύο διακριτές αυτές πηγές δεν περιβάλλεται με την ίδια κανονιστική ποιότητα. Όπως προαναφέραμε, η αρχή της υπεροχής του κοινοτικού δικαίου δεν εξαρτάται από την έκδοση εθνικής πράξης για την ένταξή του στην εθνική έννομη τάξη. Με άλλα λόγια, ο κοινοτικός κανόνας εμφανίζει αδιαμεσολάβητο μετατροπής για την εισδοχή του στο εθνικό δίκαιο[90]. Αντιθέτως, ο διεθνής (συμβατικός) κανόνας είναι εξοπλισμένος με την ιδιότητα της πρωταρχίας έναντι του κοινού εθνικού δικαίου, η οποία και διαφοροποιείται έναντι της υπεροχής στο πλαίσιο δυαδικών συστημάτων κατά το ότι αναπτύσσει υπερνομοθετική ισχύ μόνο μετά από προηγούμενη ένταξη του διεθνούς δικαίου στο εσωτερικό δίκαιο με

[89] Υπενθυμίζουμε την παραπάνω διαπίστωση (υπό Α iv), σύμφωνα με την οποία τα συμπεράσματα που συνάγονται από την έρευνα της σύμφωνης με το διεθνές δίκαιο ερμηνείας οφείλουν να επεκταθούν και για την περίπτωση του ενωσιακού δικαίου του δεύτερου πυλώνα.

[90] Άλλο πράγμα είναι η υποχρέωση μετεγγραφής μη άμεσου κοινοτικού κανόνα, η οποία και αποτελεί προϋπόθεση επικλητού του ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων.

πράξη[91] εθνικού οργάνου. Στη διαφορά αυτή θεμελιώνεται και μια περαιτέρω παρατήρηση. Η σύμφωνη με το διεθνές δίκαιο ερμηνεία έχει, σε αντίθεση με τη σύμφωνη προς το κοινοτικό, μονομερή κατεύθυνση. Πράγματι, η πρωταρχία δεν αξιώνει άμεση αποτελεσματικότητα γιατί προϋποθέτει προηγούμενη ένταξη του διεθνούς δικαίου που είναι εξοπλισμένο μ' αυτήν. Επομένως, το διεθνές δίκαιο που δεν κατέστη μέρος του εσωτερικού δεν διεκδικεί ανάκτηση της μειωμένης αποτελεσματικότητάς του δια της οδού της σύμφωνης με αυτό ερμηνείας του κοινού εθνικού κανόνα. Αντιθέτως, η τελευταία επιτελεί μόνο την «εναρμονιστική» λειτουργία διάσωσης του αντίθετου εθνικού κανόνα, υπό την προϋπόθεση της προηγούμενης ένταξής του διεθνούς δικαίου στην εθνική έννομη τάξη ως προϋπόθεση επιρροής στην ιδιωτική έννομη σφαίρα. Με βάση την παραπάνω ανάλυση, θα ήταν χρήσιμη η εξέταση του προβαδίσματος μεταξύ των δύο κριτηρίων, στην περίπτωση που αυτά συγκρούονται κατά περιεχόμενο[92]. Πρέπει εδώ να σημειώσουμε ότι, σε αντίθεση με τη σύγκρουση μεταξύ εθνικού Συντάγματος και κοινοτικού δικαίου, η εδώ εξεταζόμενη περίπτωση δεν αφορά σύγκρουση υπερεθνικής και εθνικής πηγής αλλά αυτή μεταξύ δυο υπερεθνικών πηγών εκ των οποίων η μία εμφανίζει μερικότερο αλλά εντονότερο χαρακτήρα στο πλαίσιο της άλλης.

Η αρχική προσέγγιση κάνει διάκριση συναρτήσει του αν το διεθνές δίκαιο κατέστη εσωτερικό δίκαιο του Κράτους, ο εθνικός κανόνας του οποίου ερμηνεύεται. Όπως υπαινιχθήκαμε, ελλείψει ένταξης, ελλείπει και η υποχρέωση να κινητοποιηθεί η διαδικασία διάσωσης του αντίθετου εθνικού κανόνα. Όταν δηλαδή το διεθνές δίκαιο στερείται κανονιστικής επενέργειας στο εσωτερικό, δεν δικαιολογείται να επιτελεί την οποιαδήποτε ερμηνευτική λειτουργία. Σε μια τέτοια περίπτωση, το κοινοτικό κριτήριο οφείλει να προτάσσεται έναντι του διεθνούς.

Αντιθέτως, όταν το διεθνές δίκαιο έχει καταστεί μέρος του εσωτερικού δικαίου, η απονομή προβαδίσματος σε ένα από τα δύο κριτήρια εξαρτάται από τους παράγοντες

---

[91] Το αν η πράξη αυτή θα έχει τη μορφή κυρωτικού νόμου είναι θέμα του εκάστοτε εθνικού Συντάγματος. Περαιτέρω, είναι αδιάφορη η θεωρία που υιοθετείται για τη φύση του κανόνα ως ιδιογενούς-διεθνούς (θεωρία της εκτελέσεως), εθνικού (θεωρία της μετατροπής) ή ενεργοποιούμενου με απλή προσαρμογή του υφιστάμενου εθνικού δικαίου (θεωρία της προσαρμογής). *Βλ. Ρούκουνα, ό.π., σ. 140 επ.*

[92] Αυτονόητη είναι η προσπάθεια προηγούμενης ερμηνευτικής άρσης μιας φαινομενικής αντίθεσης ή η στάθμιση των αντικρουόμενων κανονιστικών επιλογών.

που ρυθμίζουν τη σχέση κοινοτικού και διεθνούς δικαίου επί αντικειμένου κοινοτικής αρμοδιότητας[93]. Κατά την άποψή μας, οι παράγοντες αυτοί πρέπει να αναζητηθούν στο πλαίσιο της κοινοτικής έννομης τάξης[94]. Ειδικότερα, η φύση του κοινοτικού δικαίου ως μερικού διεθνούς δικαίου, θεμελιώνει κατ' αρχήν το προβάδισμά του έναντι άλλων υπερεθνικών κανόνων που στερούνται κοινοτικής προέλευσης. Ο διεθνής κανόνας αναπτύσσει αποτελέσματα στο εθνικό δίκαιο του Κράτους-μέλους χωρίς να παραβιάζεται το κοινοτικό δίκαιο, μόνο όταν πληρούνται οι προϋποθέσεις που θέτει το τελευταίο. Η άποψη αυτή εκφράζει την κοινοτική θεώρηση της μερικότητας-ειδικότητας της κοινοτικής ύλης, η οποία δεσμεύει τόσο την Κοινότητα ως αυτοτελή νομική προσωπικότητα όσο και τις αρχές των Κρατών-μελών. Κατ' αποτέλεσμα επομένως, το κοινοτικό κριτήριο προτάσσεται και έναντι του αντίθετου διεθνούς που έχει καταστεί μέρος της εσωτερικής έννομης τάξης, εφόσον βέβαια στα κοινοτικά όργανα είχε παραχωρηθεί σχετική αρμοδιότητα ρύθμισης (ακόμη και με σύναψη διεθνούς συμφωνίας).

Ωστόσο, η διαπίστωση αυτή αντιστρέφεται όταν η κοινοτική έννομη τάξη δεσμεύεται από το διεθνή κανόνα. Πράγματι, ο διεθνής κανόνας ανακτά τη δεσμευτικότητά του

---

[93] Αυτονόητο είναι ότι η ανάπτυξη αυτή αφορά την επιρροή του διεθνούς δικαίου μόνο στους τομείς αρμοδιότητας που είναι παραχωρημένοι στην Κοινότητα. Όταν το αντικείμενο του διεθνούς κανόνα βρίσκεται εκτός της κοινοτικής ύλης, δεν τίθεται θέμα σύγκρουσης, διότι κατά κανόνα θα ελλείπει κοινοτικός κανόνας ή, εφόσον υπάρχει, θα είναι ακυρωτέος και δεν μπορεί να του αναγνωριστεί ερμηνευτική λειτουργία.

[94] Η προσέγγιση αυτή πρέπει να διενεργηθεί από την κοινοτική σκοπιά δεδομένου ότι, υπό την ιδιότητα του «μερικού» δικαίου, αυτή απηχεί εκχώρηση εθνικών αρμοδιοτήτων ως προς τη σύναψη διεθνών συμφωνιών και καθιερώνει μηχανισμό κυρώσεων για την παράβαση των σχετικών επιταγών της. Επιπλέον, η ίδια η κοινοτική έννομη τάξη εξαρτά την ισχύ των διεθνών συμφωνιών που συνάπτει η Κοινότητα από το περιεχόμενο των ιδρυτικών Συνθηκών. Η δέσμευση αυτή γνωρίζει ρητή νομική θεμελίωση σε επίπεδο ιδρυτικής Συνθήκης στο άρθρο 300§6 ΣυνθΕΚ, σύμφωνα με το οποίο:

«Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο, η Επιτροπή ή ένα κράτος-μέλος μπορούν να ζητούν προηγουμένως από το Δικαστήριο να γνωμοδοτήσει εάν η μελετώμενη συμφωνία συμβιβάζεται με τις διατάξεις της παρούσας Συνθήκης. Εάν η γνωμοδότηση του Δικαστηρίου είναι αρνητική, η συμφωνία μπορεί να τεθεί σε ισχύ μόνον υπό τους όρους που ορίζει το άρθρο 48 της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση». Στην περίπτωση που η διεθνής σύμβαση συναφθεί, καταλαμβάνει στην κοινοτική σφαίρα ιεραρχική θέση υποδεέστερη του πρωτογενούς και υπερέχουσα του παράγωγου κοινοτικού δικαίου. Επιπλέον, οι διεθνείς συμφωνίες που συνάπτουν τα Κράτη-μέλη τελούν υπό την προϋπόθεση της μη αντίθεσής τους προς το σύνολο του κοινοτικού δικαίου. Πράγματι, η υπεροχή του τελευταίου δεν εκπίπτει ακόμη και όταν ο εσωτερικός κανόνας έχει διεθνή προέλευση.

στις περιπτώσεις που το διεθνές δίκαιο έχει καταστεί μέρος της κοινοτικής έννομης τάξης. Η περιπτωσιολογία αυτή μπορεί να κατηγοριοποιηθεί ως εξής:

- *Το γενικό διεθνές δίκαιο:* Όταν ο διεθνής κανόνας έχει εθιμικό[95] χαρακτήρα ή εκφράζει γενική αρχή του διεθνούς δικαίου, η δέσμευση της όλης (συμπεριλαμβανομένης της πρωτογενούς) κοινοτικής έννομης τάξης-στη βάση της ιδιότητας της Κοινότητας ως υποκειμένου του διεθνούς δικαίου-επιτρέπει την ενεργοποίησή του στις εθνικές έννομες τάξεις των Κρατών-μελών. Σε μια τέτοια περίπτωση, η σύμφωνη προς το διεθνές έθιμο ερμηνεία του εθνικού δικαίου είναι επιβεβλημένη. Ωστόσο, διεθνείς κανόνες τέτοιας φύσης έχουν συχνά ενδοτικό χαρακτήρα, με αποτέλεσμα τυχόν αντίθετη κοινοτική ρύθμιση να συνιστά ενδεχομένως δεσμευτική έκφραση της βούλησης της Κοινότητας ως αποδέκτη του.
- *Το συμβατικό διεθνές δίκαιο:* Ανάλογη δεσμευτικότητα στην κοινοτική έννομη τάξη, εμφανίζει ο διεθνής συμβατικός κανόνας όταν:

  α) έχει πηγή διεθνή συμφωνία που σύνηψε η Κοινότητα σε παραχωρημένο σ' αυτήν τομέα αρμοδιότητας.

  β) έχει πηγή διεθνή συμφωνία στην οποία η Κοινότητα κατέστη οιονεί συμβαλλόμενο μέρος βάσει σχέσης υποκατάστασης (substitution) όλων των Κρατών-μελών της.

  γ) υπέστη «κοινοτικοποίηση», δηλαδή επαναλήφθηκε κατά περιεχόμενο με κοινοτικό «μανδύα», ήτοι με νομοθετικά μέσα του κοινοτικού δικαίου ή ακόμη αναδείχθηκε νομολογιακά σε γενική αρχή του κοινοτικού δικαίου[96].

Πρακτικά, σε όλες τις παραπάνω περιπτώσεις, ο κανόνας διεθνούς προέλευσης καθίσταται κοινοτικός, δηλαδή εισάγεται ως αναπόσπαστο μέρος της κοινοτικής έννομης τάξης. Με άλλα λόγια, η έρευνα ανάγεται ουσιαστικά εκ νέου στο αληθές περιεχόμενο του όλου κοινοτικού δικαίου, την οποία και θέσαμε εξ αρχής ως

---

[95] *Racke C-162/96*

[96] Έτσι το «συνταγματικό κεκτημένο» της ΕΣΔΑ. Παρά το διακριτό των εννόμων τάξεων ΕΕ υπό την ευρεία έννοια και Συμβουλίου της Ευρώπης, το νομικό πλαίσιο της ΕΣΔΑ κρίθηκε ως κοινό στη συνταγματική παράδοση των Κρατών-μελών αναγόμενο έτσι σε γενική αρχή του κοινοτικού δικαίου, πηγή έμπνευσης του κοινοτικού δικαστή και αντικείμενο σεβασμού από την Ένωση (ΣυνθΕΕ 6§2).

προϋπόθεση για τη διενέργεια της σύμφωνης με το κοινοτικό δίκαιο ερμηνείας[97]. Συμπερασματικά, θα μπορούσε να ανακεφαλαιώσουμε διατυπώνοντας το πόρισμα ότι το προβάδισμα του κανόνα διεθνούς προέλευσης έναντι του κοινοτικού δικαίου, ως προς την ερμηνευτική προκριματική λειτουργία επί του εθνικού δικαίου, πρέπει να καταφάσκεται όταν ο πρώτος έχει καταστεί μέρος της κοινοτικής έννομης τάξης. Αν αυτός έχει εθιμικό και αναγκαστικό (υπό την έννοια ότι δεν μπορεί υποστεί το τροποποιητικό αποτέλεσμα της βούλησης των υποκειμένων του διεθνούς δικαίου) χαρακτήρα, το προβάδισμα εκτείνεται και επί του πρωτογενούς δικαίου. Αν όμως έχει συμβατικό χαρακτήρα, το προβάδισμα περιορίζεται μόνο έναντι του παραγώγου κοινοτικού δικαίου.

Διαφορετική είναι η περίπτωση της σύγκρουσης κοινοτικού και ενωσιακού δικαίου του δεύτερου πυλώνα, όπου στο τελευταίο αποδίδεται φύση παρεμφερής με το διεθνές δίκαιο[98]. Στην περίπτωση αυτή, παρά την κοινότητα των εμπλεκόμενων οργάνων, δεν πρέπει το ενωσιακό υπό στενή έννοια δίκαιο να θεωρείται «κοινοτικοποιημένο», δηλαδή κανονιστικά ίδιο με το αμιγώς κοινοτικό. Δεν επιτρέπεται επομένως η ερμηνευτική του επιρροή στο εθνικό δίκαιο, σε περίπτωση σύγκρουσης με το κοινοτικό, να κρίνεται με βάση παρατακτικά κριτήρια που εφαρμόζονται επί ποιοτικά όμοιων κανόνων (μεταγενέστερος > προγενέστερος, ειδικότερος > γενικότερος κτλ). Η ορθή αντιμετώπιση του ζητήματος συνδέεται με την κατάταξη του ρυθμιστέου από το εθνικό δίκαιο βιοτικού συμβάντος στο θεματικό πεδίο μίας εκ των δύο Συνθηκών. Η ορθή ερμηνεία του εφαρμοστέου εθνικού δικαίου είναι η σύμφωνη με τη νομική βάση των Συνθηκών η οποία έχρηζε όντως εφαρμογής. Το ζήτημα δηλαδή επιλύεται κατά την άποψή μας με το θεματικό χαρακτηρισμό της υπό κρίση νομικά σημαντικής σχέσης ως μέρους της κοινοτικής ή της stricto sensu ενωσιακής ύλης.

---

[97] Παρενθετικά μπορεί να λεχθεί ότι κατά τον έλεγχο νομιμότητας του δευτερογενούς κοινοτικού δικαίου σε αναφορά προς το διεθνές δίκαιο που συνιστά αναπόσπαστο μέρος της κοινοτικής έννομης τάξης, οφείλει να διενεργείται η προσπάθεια σύμφωνης με το τελευταίο ερμηνείας του πρώτου.

[98] Παρά τον εξαιρετικά περιορισμένο χαρακτήρα αυτής της κατάστασης, δεδομένης της διακριτής ύλης των δύο Συνθηκών, αυτή δεν μπορεί να αποκλειστεί σε περιπτώσεις «σύνορης» αρμοδιότητας. Έτσι οι οικονομικές κυρώσεις (εμπάργκο) της Ελλάδας κατά της ΠΓΔΜ ως περίπτωση «stricto sensu ενωσιακής» ύλης κατά το μέρος της κύρωσης και «κοινοτικής» ύλης κατά τον οικονομικό χαρακτήρα αυτής. Βλ. *Επιτροπή κατά Ελλάδας, Διάταξη ΔΕΚ της 29.6.1994 επί της αίτησης προσωρινών μέτρων.*

vi) Τελική κατάταξη στην ερμηνευτική διαδικασία

Έχοντας διερευνήσει τη σχέση του κοινοτικού δικαίου με τους λοιπούς κανόνες υπερνομοθετικής ισχύος που επιτελούν λειτουργία προκριματικών ερμηνευτικών κριτηρίων, μπορούμε να προβούμε στη μεθοδολογική κατάταξη της σύμφωνης με το κοινοτικό δίκαιο ερμηνείας στο όλο οικοδόμημα της ερμηνευτικής διαδικασίας. Η προσπάθεια αυτή οριοθετείται από την αρχική διαπίστωση ότι τα κριτήρια αυτά παρέχουν συστηματικό έρεισμα για την επιλογή μιας ή περισσότερων από τις ήδη υποστηρίξιμες ερμηνευτικές εκδοχές.

Επομένως, η ερμηνευτική πορεία του εθνικού δικαστή σε αναφορά προς το κοινοτικό ερμηνευτικό κριτήριο μπορεί να διαρθρωθεί ως εξής:

1. *Εξεύρεση όλων των υποστηρίξιμων ερμηνευτικών εκδοχών:* Η πρώτη αυτή φάση διενεργείται με την εισφορά όλων των παραδοσιακών κριτηρίων ερμηνείας του εθνικού δικαίου (γράμμα, αντικειμενικός σκοπός/ιστορία, σύστημα), στο βαθμό που αυτά συμπυκνώνουν σχηματικά τα σημεία αναφοράς για την αποκάλυψη του αληθούς νοήματος του εθνικού κανόνα.
2. *Αποκρυστάλλωση των σύμφωνων με το κοινοτικό δίκαιο ερμηνευτικών εκδοχών του εθνικού κανόνα:* Από τις ερμηνευτικές δυνατότητες που διαγνώστηκαν στο 1^{ο} στάδιο, επιλέγονται εκείνες που δεν αντιτίθενται προς τον κοινοτικό κανόνα που ρυθμίζει την υπό κρίση περίπτωση. Η επιλογή αυτή γίνεται στη βάση των ορίων της σύμφωνης με το κοινοτικό δίκαιο ερμηνείας που αναπτύχθηκαν παραπάνω.
3. *Διερεύνηση τυχόν πρόκρισης άλλων ερμηνευτικών εκδοχών (μεταξύ αυτών που διαγνώστηκαν στο 1^{ο} στάδιο) από κριτήρια που παρέχουν άλλοι κανόνες υπερνομοθετικής ισχύος:* Στο στάδιο αυτό διερευνάται κατά πόσον η εναρμονισμένη με το Σύνταγμα ή η σύμφωνη προς το διεθνές δίκαιο ερμηνεία του εθνικού κανόνα καταλήγουν σε διαφορετικά αποτελέσματα (διαφορετικές ερμηνευτικές λύσεις) από τη σύμφωνη προς το κοινοτικό.
4. *Επιλογή της προκριτέας ερμηνευτικής εκδοχής*

   α) όταν το 3^{ο} στάδιο δεν αναδείξει αντίθετη ερμηνευτική λύση: Η ερμηνευτική διαδικασία ολοκληρώνεται με την επιλογή μιας εκ των ερμηνευτικών εκδοχών που υπέδειξε η σύμφωνη προς το κοινοτικό δίκαιο ερμηνεία του εθνικού κανόνα.

   β) όταν το 3^{ο} στάδιο αναδείξει αντίθετη ή αντίθετες ερμηνευτικές λύσεις: Πρέπει να διαγνωστεί το προβάδισμα ενός από τα προκριματικά ερμηνευτικά

κριτήρια υπερνομοθετικής ισχύος (Σύνταγμα, κοινοτικό δίκαιο, διεθνές δίκαιο) με προσφυγή στους κανόνες «σύγκρουσης» που αναπτύχθηκαν παραπάνω. Η ερμηνευτική διαδικασία ολοκληρώνεται με επιλογή μιας εκ των ερμηνευτικών εκδοχών που ανέδειξε η σύμφωνη προς το κριτήριο στο οποίο δόθηκε προβάδισμα ερμηνεία του εθνικού κανόνα.

Συμπερασματικά, μπορεί να λεχθεί ότι η σύμφωνη με το κοινοτικό δίκαιο ερμηνεία του κοινού εθνικού κανόνα ενεργοποιείται μετά το κυρίως στάδιο ανάδειξης των δυνατών ερμηνευτικών εκδοχών του τελευταίου προκειμένου να προκρίνει μία ή περισσότερες εξ αυτών στη βάση της ανάγκης για συστηματική (ιεραρχική και αξιολογική) συνέπεια του όλου οικοδομήματος του δικαίου.

Αποτίμηση-Συμπερασματικές παρατηρήσεις

Η ανάλυση που προηγήθηκε είχε στόχο να αναδείξει τη δογματική θεμελίωση, τη νομολογιακή μεταχείριση και τη μεθοδολογική κατάταξη της σύμφωνης με το κοινοτικό δίκαιο ερμηνείας. Προβαίνοντας σε μια συγκριτική επισκόπηση των όσων προηγουμένως εκτέθηκαν, μπορούμε να καταλήξουμε στα εξής πορίσματα:

1. Το κοινοτικό δίκαιο λειτουργεί ως ερμηνευτικό κριτήριο του κοινού εθνικού κανόνα. Η ερμηνευτική λειτουργία του προσδιορίζεται και οριοθετείται από την υπερνομοθετική ισχύ του. Η τελευταία εκφράζει την ιεραρχική και αξιολογική βαρύτητά που το ανάγει σε σημείο αναφοράς για τη συστηματική συνέπεια της ερμηνευτικής διαδικασίας.
2. Η σύμφωνη με το κοινοτικό δίκαιο ερμηνεία νοείται ως πρόκριση, μεταξύ των περισσότερων υποστηρίξιμων βάσει των εθνικών κριτηρίων ερμηνευτικών εκδοχών, εκείνης ή εκείνων που συμβιβάζονται προς το περιεχόμενό του. Υπό αυτήν την έννοια, διαφοροποιείται πλήρως από την έννοια της ερμηνείας του ίδιου του κοινοτικού δικαίου, η οποία και προϋποτίθεται μεθοδολογικά. Με άλλα λόγια, προϋποτίθεται αφενός αποκρυστάλλωση των ερμηνευτικών εκδοχών του εθνικού κανόνα και αφετέρου επιλογή συγκεκριμένης ερμηνευτικής εκδοχής του κοινοτικού δικαίου, προκειμένου η τελευταία να διαδραματίσει τον καθοριστικό ρόλο στην επιλογή μεταξύ των πρώτων. Η ερμηνευτική λειτουργία του κοινοτικού δικαίου έχει επομένως προκριματικό και όχι δημιουργικό χαρακτήρα. Η επίκληση του κοινοτικού δικαίου δεν μπορεί να υποστηρίξει ερμηνευτική λύση που είναι ανύπαρκτη βάσει των εθνικών κριτηρίων ερμηνείας.
3. Με το παραπάνω περιεχόμενο, η εξεταζόμενη ερμηνευτική πρακτική εμφανίζει διττή φύση συναρτήσει της αμεσότητας ή μη του κοινοτικού κανόνα που λειτουργεί ως ερμηνευτικό κριτήριο. Όταν ο κοινοτικός κανόνας διαθέτει αμεσότητα, δεδομένης της ενισχυμένης αποτελεσματικότητάς του στην εθνική έννομη τάξη, η σύμφωνη με αυτόν ερμηνεία του εθνικού κανόνα διασώζει τον τελευταίο από την «αντικοινοτικότητα» και αφήνει περιθώρια (συν)εφαρμογής. Αντιθέτως, όταν ελλείπει η αμεσότητα, η υπεροχή του κοινοτικού δικαίου αναζητά μηχανισμό πραγμάτωσης της

αποτελεσματικότητάς του. Ο σκοπός αυτός εξυπηρετείται με το όχημα της σύμφωνης με το κοινοτικό δίκαιο ερμηνείας του ερμηνευόμενου εθνικού κανόνα. Διαφοροποιημένες αξιολογήσεις διέπουν τις μη δεσμευτικές κοινοτικές πράξεις ενώ αξιολογική διάκριση πρέπει να χαρακτηρίζει και τους δύο πυλώνες του ενωσιακού χώρου. Η οριοθέτηση της διενέργειάς της σύμφωνης ερμηνείας οφείλει να αντικατοπτρίζει και να διαφυλάσσει την κατανομή αρμοδιοτήτων μεταξύ κοινοτικής και εθνικής έννομης τάξης. Το επικλητό ερμηνείας είναι σε κάθε περίπτωση έλασσον σε σχέση με το επικλητό υποκατάστασης του κοινοτικού κανόνα στον αντίθετο εθνικό.

4. Προκριματική ερμηνευτική λειτουργία επί των κανόνων του κοινού εθνικού δικαίου διαδραματίζουν και άλλα σώματα κανόνων με υπερνομοθετική ισχύ. Σε περίπτωση που αυτή καταλήγει σε διαφορετικά ερμηνευτικά αποτελέσματα σε σχέση με τη σύμφωνη προς το κοινοτικό δίκαιο ερμηνεία, η επιλογή της προκριτέας ερμηνευτικής εκδοχής κρίνεται με βάση «κανόνες σύγκρουσης» αυτών των ερμηνευτικών κριτηρίων, οι οποίοι και εκπορεύονται από την κατανομή αρμοδιοτήτων μεταξύ των εννόμων τάξεων που παρήγαγαν τους κανόνες υπερνομοθετικής ισχύος.

ΠΙΝΑΚΑΣ

νομολογιακών παραπομπών στο Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων

(κατά σειρά αναφοράς)

Ταυτοποίηση βάσει διαδίκου	**ΑΡΙΘΜΗΣΗ**	**ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΗΣ**	**ΣΥΛΛΟΓΗ (σ.)** **(έτους δημοσίευσης)**
Costa Enel	C-6/64	15.7.64	1141
Walrave	C-36/74	12.12.74	1405
Van Gent en Loos	C-26/62	5.2.63	3
Colpinghuis	C-80/86	8.10.87	3969
Faccini Dori	C-91/92	14.7.94	I-3325
Factortame	C-213/89	19.6.90	I-2433
Hansa Fleich	C-156/91	10.11.92	I-5567
Demirel	C-12/86	30.9.87	3747
Simmenthal	C-106/77	28.6.78	1453
Arcaro	C-168/95	26.9.96	I-4705
Sievers & Schrage	C-270 & 271/97	10.2.00	I-929
Van Colson & Camann	C-14/83	10.4.84	1891
Marleasing	C-106/89	13.11.90	4135
Inter-environnement Wallonie	C-129/96	18.12.97	I-7411
Wagner Miret	C-334/92	16.12.93	I-6917
Fratelli Costanzo	C-103/88	22.6.89	1839
Foster	C-188/89	12.7.90	I-3313
Francovich & Bonifaci	C-6&9/90	19.11.91	I-5403
Denkavit	C-14/78	5.12.78	2497
Brasserie du pêcheur & Factortame	C-46&48/93	5.3.96	I-1029
Köbler	C-224/01	30.9.03	I-10239
Grimaldi	C-332/88	13.12.89	4407
Pupino	C-105/03	16.6.05	I-05285
Pfeiffer	C-397-403/01	5.10.04	I-08835
Ελληνική Δημοκρατία κατά Επιτροπής	C-57/86	7.6.88	2855

Επιτροπή κατά Ελληνικής Δημοκρατίας	C-127/87	21.6.88	3333
Berlusconi	C-387&391&403/02	3.5.05	I-03565
Racke	C-162/96	16.6.98	I-3655

Επιτροπή κατά Ελληνικής Δημοκρατίας (Διάταξη)	-	29.6.94	-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ι. ΕΛΛΗΝΙΚΗ

Α. ΣΥΣΤΗΜΑΤΙΚΑ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΑ

ΒΗΛΑΡΑΣ Μ., *Κοινοτικός δικαστής και αποτελεσματική δικαστική προστασία ιδιωτών: παρόν και μέλλον*, Εκδ. Σάκκουλα, 2003.

ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ Α., *Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου*, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2002.

ΔΕΛΗΚΩΣΤΟΠΟΥΛΟΣ Σ., *Ευρωπαϊκό Δικονομικό Δίκαιο*, Εκδ. Αφοι Π. Σάκκουλα, 1986.

ΔΩΡΗΣ Φ., *Εισαγωγή στο Αστικό Δίκαιο,* Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1991.

Νομικές Μελέτες, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1993.

ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ Π., *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα* τ.ΙΙ, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2004.

ΚΑΡΑΚΩΣΤΑΣ Ι., *Κοινοτικοί κανόνες και εθνικό αστικό δίκαιο*, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1997.

ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ Π., *Μεθοδολογία του Ιδιωτικού Δικαίου και Ερμηνεία των Δικαιοπραξιών*, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2000.

ΠΑΠΑΡΣΕΝΙΟΥ Π., *Κοινοτικές Οδηγίες και δικαιώματα ιδιωτών*, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2002.

ΡΟΥΚΟΥΝΑΣ Ε., *Διεθνές Δίκαιο (Τεύχος Πρώτο)*, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1997.

ΣΚΑΝΔΑΜΗΣ Ν., *Ευρωπαϊκό Δίκαιο και Στοιχεία Ελληνικού Δικαίου Προσαρμογής*, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1994.

Το παράδειγμα της ευρωπαϊκής διακυβέρνησης (Μεταξύ κυριαρχίας και αγοράς), Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2005.

ΣΤΑΓΚΟΣ Π.-ΣΑΧΠΕΚΙΔΟΥ Ε., *Δίκαιο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων και της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2000.

ΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΣ Μ. – ΧΙΩΤΕΛΛΗΣ Α. – ΑΥΓΟΥΣΤΙΑΝΑΚΗΣ Μ., *Κοινοτικό Αστικό Δίκαιο,* Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1995.

ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΣ Β., Συμβάσεις *εργασίας ορισμένου χρόνου υπό το φως της κοινοτικής έννομης τάξης (in* ΣΚΑΝΔΑΜΗΣ/ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΣ/ΚΟΥΣΚΟΥΝΑ*, Εφαρμογές Διεθνούς και Ευρωπαϊκού Δικαίου),* Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2004.

Η δυναμική των σχέσεων δικαστή και νομοθέτη στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2005.

Β. ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ

ΒΑΛΤΟΥΔΗΣ Α., *Η επίδραση των κοινοτικών Οδηγιών στην ερμηνεία του εθνικού δικαίου*, ΕλλΔνη 1999, σ.743.

Θεμελίωση και οριοθέτηση της «σύμφωνης με την Οδηγία ερμηνείας», Αρμ 1999, σ.6.

ΔΡΥΛΛΕΡΑΚΗΣ Ι., *Παρατηρήσεις στην ΠΠρΑθ 1500/1997*, ΕΕμπΔ 1997, σ.287-288.

ΚΑΚΟΥΡΗΣ Κ., *Σύντομες παρατηρήσεις επί των μεθόδων ερμηνείας του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων*, ΕλλΔνη 1997, σ.245.

ΚΑΛΠΟΓΙΑΝΝΗ Κ., *Μερικές σκέψεις και προβληματισμοί για την οριζόντια άμεση εφαρμογή των Οδηγιών*, Δ 2000, σ.69.

ΚΟΥΚΟΥΛΗ-ΣΠΗΛΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ Σ., *Δικαστική προστασία και κυρώσεις για παραβάσεις του κοινοτικού δικαίου*, ΕλλΔνη 1997, σ.351.

ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ Α., *Η σύμφωνη με το κοινοτικό δίκαιο ερμηνεία*, Ενθύμημα Άλκη Αργυριάδη, 1997.

ΜΠΑΚΟΠΟΥΛΟΣ Κ., *Ζητήματα ομαδικών απολύσεων (Σκέψεις με αφορμή την ΕφΘεσ 2198/2000)*, ΔΕΕ 2/2002, σ.157.

ΜΠΟΤΟΠΟΥΛΟΣ Κ., *Η λειτουργία των Οδηγιών στο εθνικό εταιρικό δίκαιο (Σκέψεις με αφορμή την απόφαση 1500/1997)*, ΔΕΕ 1997, σ.555.

ΟΡΦΑΝΙΔΗΣ Δ., *Αναθεώρηση, ερμηνεία και εφαρμογή του εθνικού Συντάγματος σύμφωνη με το κοινοτικό δίκαιο*, ΕΕΕυρΔ 3-4:2006, σ.421.

ΠΑΥΛΟΠΟΥΛΟΣ Π., *Όψεις του δικαιώματος δικαστικής προστασίας υπό το φως του ευρωπαϊκού κοινοτικού δικαίου*, Εισήγηση στο Συμπόσιο «Η εφαρμογή του Κοινοτικού δικαίου από την Εθνική Διοίκηση υπό το φως της νομολογίας του ΔΕΚ» (Αθήνα 23-24 Οκτωβρίου 1992, σε Εθνική Διοίκηση και Κοινοτικό Δίκαιο (Φραγκάκη κ.ά.), 1993.

ΠΡΕΒΕΔΟΥΡΟΥ Ε., *Το καθήκον συνεργασίας εθνικών αρχών και δικαστηρίων με τα κοινοτικά όργανα (Ζητήματα εφαρμογής του άρθρου 10-πρώην 5- Συνθ ΕΚ)*, Δ 2000, σ.434.

ΣΑΧΠΕΚΙΔΟΥ Ε., *Παραδείγματα έμμεσων επιδράσεων του κοινοτικού δικαίου στις έννομες τάξεις των Κρατών-Μελών*, ΕλλΔνη 1994, σ.578.

ΣΟΥΦΛΕΡΟΣ Η., *Παρατηρήσεις στην απόφαση ΔΕΚ της 30.5.1991*, ΕΕμπΔ 1991, σ.735.

ΣΥΝΟΔΙΝΟΣ Χ., *Εκφάνσεις της υπεροχής των κοινοτικών Οδηγιών έναντι του εθνικού δικαίου και συναφείς εξουσίες των εθνικών δικαστηρίων (Σκέψεις και σχόλια με αφορμή την*

απόφαση του ΠΠρΑθ 1500/1997 και παρατηρήσεις που διετυπώθησαν στην απόφαση αυτή), ΕΕμπΔ 1997, σ.612.

ΙΙ. ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

Α. ΣΥΣΤΗΜΑΤΙΚΑ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΑ

EISEMANN P.M. (sous la direction de/edited by), *L' intégration du droit international et communautaire dans l'ordre juridique national (etude de la pratique en Europe)/ The integration of international and European community law into the national legal order (a study of the practice in Europe)*, Kluwer Law International, 1996.

CONSTANTINESCO J.-L., *L'applicabilité directe dans le droit de la CEE*, Paris LGDJ, 1970 (2006).

ISAAC G.- BLANQUET M., *Droit général de l'Union Européenne*, 9e édition, Sirey, 2006.

JACQUE J.-P., *Droit institutionnel de l'Union Européenne*, 4e édition, Dalloz, 2006.

MANIN P., *Les Communautés Européennes- L'Union Européenne*, 4e édition, Paris Pedone, 1998.

MICHEL V., *Recherches sur les compétences de la Communauté*, Paris L'Harmattan, 2003.

SIMON D., *Le système juridique communautaire*, PUF, 2001.

Β. ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ

ACCETO M. – ZLEPTNIG S., *The principle of effectiveness: rethinking its role in Community Law*, European Public Law (EPL) 2005, σ. 375.

CROSS E.D., *Pre-emption of member state law in the European Economic Community: a framework for analysis*, Common Market Law Review (CMLR) 1992, σ.447.

DELICOSTOPOULOS J., *Towards European procedural primacy in national legal systems*, European Law Journal (ELJ) 2003, σ.599.

FLETCHER M., *Extending 'indirect effect' to the third pillar: the significance of Pupino,* European Law Review (ELR), σ. 872.

FROMONT M., *Le droit constitutionnel national et l'interprétation européenne*, Revue des Affaires Européennes (RAE) 1997, σ.191 επ.

KAKOURIS K., *Do the Member States possess national procedural 'autonomy'?* Common Market Law Review (CMLR) 1997, σ. 1389.

KLAMERT M., *Judicial implementation of Directives and anticipatory indirect effect*, Common Market Law Review (CMLR) 2006, σ.1251.

PRECHAL S., *Community Law in National Courts: The lessons from Van Schindjel*, Common Market Law Review (CMLR), σ.681.

PREEDY C., *Fundamental Rights and Private Acts-Horizontal Direct or Indirect Effect?,* European Review of Private Law (ERPL) 2000, σ.125.

SKOURIS V., *Effet utile versus legal certainty: The case-law of the Court of Justice on the direct effect of Directives*, European Business Law Review (EBLR) 2006, σ. 241.

TEMPLE-LANG J., *The core of the constitutional law of the Community - Article 5 EC*, σε Gormley, Current and future perspectives on EC Competition Law, 1997.

VAN GERVEN W., *Bridging the gap between Community and national laws: towards a principle of homogeneity in the field of legal remedies*, Common Market Law Review (CMLR) 1995, σ.679.

WEYEMBERGH A. (avec de collaboration de **De Hert P., Paepe P.**), *L'effectivité du troisième pilier de l'Union Européenne et l'exigence de l'interprétation conforme: La Cour de justice pose ses jalons (note sous l'arrêt Pupino, du 16 juin 2005, de la Cour de Justice des Communautés Européennes)*, Revue Trimestrielle des Droits de l'Homme (RTDH) 2007, σ.269.